

ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ІРИНА ОЗЕРНА, ОЛЬГА ПУГАЧЕНКО

ОСНОВИ ПРАВОВИХ ЗНАНЬ ДЛЯ ЕКОНОМІСТІВ

Навчальний посібник

Київ • Алерта • 2024

УДК 34.330(477)(075)
О46

Рекомендовано до друку Вченою радою
Донецького державного університету внутрішніх справ
(протокол № 8 від 28 грудня 2023 року)

Рецензенти:

ГУЦАЛЮК Олексій Миколайович – проректор з науково-педагогічної діяльності ПЗВО «Східноєвропейський університет імені Рауфа Аблязова», доктор економічних наук, професор, академік Академії економічних наук України;

СОРОКА Лариса Володимирівна – завідувач відділу аспірантури і докторантури Науково-дослідного інституту публічного права, доктор юридичних наук, професор;

ШИНКАРЬОВ Юрій Вікторович – завідувач кафедри правового регулювання економіки Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця, кандидат юридичних наук, доцент.

Автори:

ОЗЕРНА Ірина Вікторівна – завідувач кафедри державно-правових дисциплін та публічного управління факультету № 4 Донецького державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

ПУГАЧЕНКО Ольга Борисівна – доцент кафедри аудиту, обліку та оподаткування Центральноукраїнського національного технічного університету; доцент кафедри господарсько-правових дисциплін та економічної безпеки факультету № 4 Донецького державного університету внутрішніх справ, кандидат економічних наук, доцент

Озерна І.В., Пугаченко О.Б.

О46 Основи правових знань для економістів: навчальний посібник. Київ: Алерта, 2024. 314 с.

ISBN 978-617-566-819-1

Навчальний посібник складено таким чином, щоб майбутній фахівець-економіст адекватно орієнтувався у правовому просторі: знав основи трудового, податкового, бюджетного, фінансового права та законодавства; брав участь в адміністративно-правових відносинах, добре орієнтувався у системі органів державної виконавчої влади як у суб'єктах публічного адміністрування; грамотно вибудовував цивільно-правові відносини та засвоїв особливості їх нормативно-правового регулювання; опанував підстави та види юридичної відповідальності та способи захисту порушених прав.

Видання відповідає робочій програмі навчальної дисципліни «Основи правових знань» для здобувачів спеціальності «Економіка».

Навчальний посібник призначений для студентів економічних і юридичних спеціальностей, аспірантів, практикуючих економістів, юристів та всіх тих, хто цікавиться питаннями юридичного супроводу практичної діяльності в сфері економіки.

УДК 34.330(477)(075)

© Озерна Ірина, Пугаченко Ольга, 2024

© Донецький державний університет
внутрішніх справ

© Видавництво «Алерта», 2024

ISBN 978-617-566-819-1

ЗМІСТ

Передмова	7
------------------------	---

РОЗДІЛ 1. ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

1.1. Поняття, види і функції фінансів та структура фінансової системи України	11
1.2. Фінансово-правові норми та фінансові правовідносини ...	16
1.3. Фінансове законодавство України	21
1.4. Державний нагляд та фінансовий контроль у сфері фінансово-економічних відносин	23
<i>Питання для самоконтролю</i>	30
<i>Завдання для самостійної роботи</i>	31
<i>Тематика рефератів</i>	33
<i>Тести для поточного контролю знань</i>	33

РОЗДІЛ 2. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІКИ

2.1. Економіка як об'єкт публічного адміністрування.....	37
2.2. Система органів виконавчої влади держави.....	43
2.3. Суб'єкти публічного адміністрування у сфері економіки...51	
<i>Питання для самоконтролю</i>	58
<i>Завдання для самостійної роботи</i>	59
<i>Тематика рефератів</i>	60
<i>Тести для поточного контролю знань</i>	61

РОЗДІЛ 3. ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ФІНАНСІВ

3.1. Фінанси як об'єкт публічного адміністрування.....	65
3.2. Суб'єкти публічного адміністрування у сфері фінансів ..	67
3.3. Адміністративні послуги у сфері економіки і фінансів ...	75

<i>Питання для самоконтролю</i>	77
<i>Завдання для самостійної роботи</i>	77
<i>Тематика рефератів</i>	79
<i>Тести для поточного контролю знань</i>	80

РОЗДІЛ 4. ОСНОВИ БЮДЖЕТНОГО ПРАВА

4.1. Поняття бюджету та його значення для функціонування держави й органів місцевого самоврядування	86
4.2. Бюджетне право: суть, предмет, бюджетно-правові норми та відносини	90
4.3. Поняття, структура та принципи бюджетної системи України	92
4.4. Складові частини бюджету та бюджетна класифікація ...	96
4.5. Бюджетний процес в Україні	103
<i>Питання для самоконтролю</i>	108
<i>Завдання для самостійної роботи</i>	109
<i>Тематика рефератів</i>	111
<i>Тести для поточного контролю знань</i>	111

РОЗДІЛ 5. ОСНОВИ ПОДАТКОВОГО ПРАВА

5.1. Теоретичні засади податкового права	117
5.2. Джерела податкового права та принципи податкового законодавства	124
5.3. Поняття, функції, класифікація та правовий механізм податків	128
5.4. Податкова система України	133
5.5. Адміністрування податків і зборів	135
<i>Питання для самоконтролю</i>	153
<i>Завдання для самостійної роботи</i>	153
<i>Тематика рефератів</i>	156
<i>Тести для поточного контролю знань</i>	156

РОЗДІЛ 6. ОСНОВИ ТРУДОВОГО ПРАВА

6.1. Поняття, предмет, метод, принципи та джерела трудового права	160
6.2. Трудові правовідносини та їх учасники.....	162
6.3. Поняття колективного договору, порядок його укладання, зміст та контроль за виконанням	166
6.4. Трудовий договір: поняття, види, порядок укладання та припинення (розірвання), особливі умови і зміст	169
6.5. Робочий час та його облік	176
6.6. Поняття та види відпочинку	179
6.7. Організація оплати праці	184
<i>Питання для самоконтролю</i>	<i>189</i>
<i>Завдання для самостійної роботи</i>	<i>189</i>
<i>Тематика рефератів</i>	<i>193</i>
<i>Тести для поточного контролю знань</i>	<i>194</i>

РОЗДІЛ 7. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

7.1. Види господарської діяльності та місце в ній підприємництва	200
7.2. Особливості провадження та державне регулювання підприємницької діяльності	207
7.3. Законодавче визначення суб'єктів підприємницької діяльності	215
7.4. Правові засади державної реєстрації (припинення) юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань	231
<i>Питання для самоконтролю</i>	<i>241</i>
<i>Завдання для самостійної роботи</i>	<i>242</i>
<i>Тематика рефератів</i>	<i>244</i>
<i>Тести для поточного контролю знань</i>	<i>245</i>

РОЗДІЛ 8. ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

8.1. Суть, ознаки та підстави юридичної відповідальності	250
8.2. Мета, функції та принципи юридичної відповідальності	256
8.3. Види юридичної відповідальності	259
<i>Питання для самоконтролю</i>	266
<i>Завдання для самостійної роботи</i>	267
<i>Тематика рефератів</i>	269
<i>Тести для поточного контролю знань</i>	270

РОЗДІЛ 9. ЗАХИСТ ПОРУШЕНИХ ПРАВ

9.1. Система судового захисту в Україні	275
9.2. Професійна правнича допомога	279
9.3. Представництво інтересів при захисті порушених прав	286
<i>Питання для самоконтролю</i>	292
<i>Завдання для самостійної роботи</i>	293
<i>Тематика рефератів</i>	294
<i>Тести для поточного контролю знань</i>	295
Список використаних джерел	298

ПЕРЕДМОВА

Знання економіки та її юридичного супроводу – це якісні інвестиції в майбутнє, оскільки все що нам буде потрібно завтра, написано економікою та правом вже сьогодні.

Економіка в усіх її проявах міцно увійшла в життя людства. Від професіоналізму економістів залежить добробут цілих держав. Економіст – це професія сучасності та майбутнього. Економісти затребувані скрізь, де потрібно планувати і розраховувати фінанси, контролювати витрати коштів, аналізувати результати роботи підприємства. Значення професії економіста просто не оцінено, так як вони зобов'язані передбачити наперед значення тих чи інших показників, побачити динаміку розвитку підприємства, регіону, держави, застерегти керівництво від неправильних дій та неефективних управлінських рішень. Саме професія економіста дає змогу зсередини зрозуміти, які механізми спрацьовують в економічному житті суспільства, як ними можна керувати, щоб досягати максимальних результатів.

Фахові економісти-професіонали з легкістю орієнтуються в складних законодавчо-правових актах, постановах, наказах і розпорядженнях, на високому рівні розбираються в питаннях обліку, оподаткування, контролю й аналізу економічної діяльності.

При підготовці фахівців зі спеціальності «Економіка» освітньо-професійної програми «Економічна безпека підприємства» у ДонДУВС велику увагу приділено навчальним дисциплінам, які мають дати здобувачу-майбутньому професіоналу, ґрунтовні фахові знання, у тому числі й з курсу «Основи правових знань». У зв'язку з цим на курс покладається задача надати необхідні теоретичні знання про право, з тим, щоб майбутні фахівці:

- адекватно орієнтувались у правовому просторі;
- мали високу здатність аналізувати чинне законодавство та його зміни;

- грамотно вибудовували цивільно-правові відносини та знали особливості їх нормативно-правового регулювання;
- брали участь в адміністративно-правових відносинах, орієнтувались у діяльності органів державної виконавчої влади як у суб'єктах публічного адміністрування;
- знали основи трудового, податкового, бюджетного, фінансового, митного, банківського права та законодавства;
- чітко встановлювали підстави та види юридичної відповідальності, а також якісно застосовували наявні способи захисту порушених прав;
- набули необхідних навичок використання здобутих теоретичних знань на практиці для здійснення фахової діяльності в сфері економіки.

Основне завдання даного навчального посібника полягає у наданні можливості здобувачам у рамках лекційних та практичних занять, а також самостійної роботи сформуванню цілісного уявлення про основи правових знань та їх фахове застосування суб'єктами економічних відносин. Доповнення посібника задачами, господарськими ситуаціями та змодельованими прикладами дозволить виробити у здобувачів практичні навички у частині застосування юридичних знань в економічній сфері.

Навчальний посібник «Основи правових знань для економістів» включає дев'ять розділів, які доповнено графічними матеріалами для кращої наочності та сприйняття матеріалу. У першому розділі досліджено поняття, види і функції фінансів та структура фінансової системи України, фінансово-правові норми та фінансові правовідносини, фінансове законодавство України, а також особливості державного нагляду та фінансового контролю у сфері фінансово-економічних відносин. Другий розділ представляє економіку як об'єкт публічного адміністрування, систему органів виконавчої влади держави та суб'єктів публічного адміністрування у сфері економіки. Третій розділ присвячено висвітленню фінансів як об'єкту публічного адміні-

стрування, суб'єктів публічного адміністрування у сфері фінансів та адміністративним послугам у сфері економіки і фінансів. Четвертий розділ містить поняття бюджету та його значення для функціонування держави й органів місцевого самоврядування; суть, предмет, бюджетно-правові норми та відносини бюджетного права; поняття, структуру та принципи бюджетної системи України; складові частини бюджету та бюджетної класифікації; особливості бюджетного процесу в Україні. П'ятий розділ висвітлює теоретичні засади і джерела податкового права, принципи податкового законодавства, поняття, функції, класифікацію та правовий механізм податків, устрій податкової системи України та порядок адміністрування податків і зборів. У шостому розділі розглядаються поняття, предмет, метод, принципи та джерела трудового права, трудові правовідносини та їх учасники, поняття колективного договору, порядок його укладання, зміст та контроль за виконанням, поняття, види, порядок укладання та припинення (розірвання), особливі умови і зміст трудового договору, робочий час та його облік, поняття та види відпочинку, організація оплати праці. Сьомий розділ узагальнює види господарської діяльності та місце в ній підприємництва, особливості провадження та державного регулювання підприємницької діяльності, законодавче визначення суб'єктів підприємницької діяльності, правові засади державної реєстрації (припинення) юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань. Восьмий розділ складається із суті, ознак, підстав, мети, функцій, принципів та видів юридичної відповідальності. Дев'ятий розділ характеризує систему судового захисту в Україні, особливості надання й отримання професійної правничої допомоги та порядок представництво інтересів при захисті порушених прав.

Кожен розділ доповнено питаннями для самоконтролю, завданнями для самостійної роботи та тестами для поточного контролю знань, що дозволить краще опанувати матеріал курсу й засвоїти представлену інформацію.

РОЗДІЛ 1.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ

РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

- 1.1. Поняття, види і функції фінансів та структура фінансової системи України
- 1.2. Фінансово-правові норми та фінансові правовідносини
- 1.3. Фінансове законодавство України
- 1.4. Державний нагляд та фінансовий контроль у сфері фінансово-економічних відносин

***Основні терміни і поняття:** фінанси; види фінансів; функції фінансів; фінансові ресурси; централізовані та децентралізовані фінанси; фінансова система; основні складові (елементи) фінансової системи України; фінансово-правова норма; структура фінансово-правової норми; гіпотеза; диспозиція; санкція; фінансово-правові відносини (фінансові правовідносини); суб'єкт фінансових правовідносин; фінансова правосуб'єктність; фінансова правоздатність; фінансова дієздатність; об'єкт фінансових правовідносин; фінансове законодавство; система фінансового законодавства; державний нагляд (контроль) у сфері економіки і фінансів; заходи державного нагляду (контролю); суб'єкти та об'єкти державного фінансового нагляду (контролю); фінансовий контроль; класифікація фінансового контролю.*

1.1. Поняття, види і функції фінансів та структура фінансової системи України

Термін «фінанси» має декілька варіантів походження: від латини «fīnia» – строк сплати чого-небудь; закінчення справи; від французького «finance» – дохід; готівка. Із XVIII ст. термін «фінанси» стає загальноуживаним і застосовується для позначення відносин, пов'язаних із державними доходами та видатками.

Фінанси – це система економічних відносин між державою, юридичними та фізичними особами, а також між окремими державами і міжнародними економічними інститутами й організаціями щодо акумуляції та використання грошових засобів на основі розподілу й перерозподілу валового внутрішнього продукту (ВВП) і національного доходу.

У таблиці 1.1 згруповано альтернативні визначення терміну «фінанси»¹

Таблиця 1.1

Визначення терміну «фінанси»

Суть	
ФІНАНСИ	Система економічних (грошових) відносин, за допомогою яких створюються, розподіляються та перерозподіляються фонди грошових коштів
	Система економічних відносин між державою, юридичними і фізичними особами з приводу формування, розподілу, перерозподілу і використання централізованих і децентралізованих грошових фондів, які регулюються правовими нормами
	Діяльність суб'єктів пов'язана з формуванням, розподілом і використанням фінансових ресурсів з метою вирішення поставлених задач
	Невід'ємна частина грошових відносин, економічний інструмент розподілу і перерозподілу ВВП та національного багатства, знаряддя контролю за утворенням і використанням грошових фондів

¹ Філіпенко Т.В., Філіпенко А.С. Фінансове право у схемах: навчально-методичний посібник. Кривий Ріг: ДЮІ МВС України, 2018. С. 13

ФІНАНСИ	Суть
	Врегульовані у визначеному правовому полі за допомогою спеціальних методів, прийомів та інструментарію потоки коштів, вимірювані у грошовому еквіваленті, які циркулюють у національній економіці через створювану на макро- та мікрорівні систему грошових фондів і, в кінцевому рахунку, забезпечують здійснення процесів формування, розподілу, перерозподілу ВВП, національного доходу і багатства та супроводжуються виникненням економічних відносин між всіма учасниками цих процесів
	Сукупність відносин, які спрямовані на утворення та витрачання фондів коштів, необхідних для виконання завдань і функцій держави, державно-владних органів, органів місцевого самоврядування
Грошові відносини, що виникають у процесі розподілу та перерозподілу ВВП і внутрішнього національного продукту, мають розподільчий характер і опосередковуються через доходи й видатки громадян, юридичних осіб, фінансово-кредитних установ, держави тощо	

Існування фінансів об’єктивно пов’язане з необхідністю вилучення, формування і розподілу державою частини сукупного суспільного продукту. Цим визначається і призначення фінансів – розподіл і перерозподіл сукупного суспільного продукту в грошовій формі. Саме цим характеризуються ознаки фінансів, їх місце і роль, особливості прояву, форми закріплення і регулювання державою².

Фінанси та гроші взаємозалежні, але не тотожні поняття. Гроші є інструментом фінансових відносин. Проте, фінанси – це не всі грошові відносини, а лише ті, що пов’язані зі створенням, розподілом і використанням фондів коштів. Безумовно, фінанси та фінансові відносини – це грошові відносини, проте, не всі відносини щодо коштів є фінансовими. Так, грошові відносини, що виникають під час укладання договору купівлі-продажу, поставки чи сплати адміністративних штрафів не є

² Білінський Д.О., Бондаренко І.М., Головашевич О.О. та ін. Фінансове право: посіб. для підгот. до іспитів. Харків: Право, 2018. С. 3

фінансовими та взагалі регулюються іншими галузями права (цивільним, адміністративним та ін.)³.

Фінанси виконують різноманітні функції сприяючи ефективному розподілу ресурсів, забезпеченню національної й особистої безпеки та підтримці стабільності, що й розкриває їх суть повною мірою (таблиця 1.2).

Таблиця 1.2

Функції фінансів

Функція	Суть
Ресурсо-утворююча	Фінанси допомагають в забезпеченні необхідних ресурсів для розвитку людського капіталу, включаючи освіту, навчання та здоров'я
Інвестиційна	Фінанси грають ключову роль у залученні капіталу для інвестування в нові технології, інфраструктуру та проекти, що сприяють економічному розвитку
Трансформуюча	Фінанси забезпечують можливість швидко конвертувати активи в гроші, що важливо для здійснення різних фінансових операцій та забезпечення функціонування фінансових ринків
Розподільча	Фінансові інструменти дозволяють розподіляти та зменшувати фінансові ризики між різними суб'єктами. Також це дозволяє забезпечувати збалансованість й ефективність суспільного виробництва та розвиток усіх його галузей для найбільш повного задоволення потреб людей
Стимулююча	Фінанси можуть впливати на економічну активність через грошову політику, політику відсоткових ставок та податкові заходи
Контрольно-аналітична	Забезпечуються механізми контролю та аналізу фінансової діяльності державних органів, місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій та інших суб'єктів для максимально ефективного управління ресурсами
Безпекова	Фінанси допомагають у здійсненні заходів безпеки, що передбачає використання фінансових інструментів для захисту від можливих фінансових ризиків

³ Конспект лекцій з дисципліни «Фінансове право» / Укл. Фокша Л.В. Дніпро: ДніпрДУВС, 2016. С. 5

Функція	Суть
Обслуговування боргу	Фінанси включають управління боргом, яке забезпечує фінансову стійкість шляхом виваженого використання кредитів та заборгованості

Зазначені функції фінансів взаємодіють й сприяють стабільності та розвитку національної економіки, допомагаючи державі, органам місцевого самоврядування і суспільству ефективно використовувати свої фінансові ресурси.

Важливою ознакою фінансів є ступінь їх централізації (таблиця 1.3).

Таблиця 1.3

Види фінансів залежно від їх централізації

Вид	Суть
Централізовані фінанси	Охоплюють відносини, що пов'язані з мобілізацією, розподілом, використанням державних грошових фондів на видатки та регулюються бюджетними відносинами, які забезпечують правові засади функціонування бюджетної системи (наприклад, Пенсійний фонд України, Фонди соціального страхування)
Децентралізовані фінанси	Пов'язані з утворенням фондів коштів підприємств і організацій усіх форм власності за рахунок власного прибутку. В деяких випадках держава допускає асигнування у ці фонди з державного бюджету (наприклад, децентралізовані фонди аграрного сектору)

Змістом діяльності держави щодо управління фінансами виступають мобілізація, розподіл і використання централізованих та децентралізованих фондів коштів, контроль за їх рухом.

Фінансова система – це сукупність взаємопов'язаних елементів фінансових відносин (фінансових інститутів, ланок фінансів), за допомогою яких держава формує, розподіляє та використовує грошові кошти.

Фінансова система включає певні складові (елементи), зокрема: бюджетну і кредитну системи, обов'язкове державне страхування, місцеві фінанси, фінанси підприємств тощо (таблиця 1.4).

Таблиця 1.4

Основні складові (елементи) фінансової системи України

Складова (елемент)	Суть	
Бюджетна система	Сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного і адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права ⁴	Державний бюджет – головний загальнодержавний фонд централізованих коштів. За допомогою бюджету держава концентрує певну частку ВВП та централізовано розподіляє її на розвиток національної економіки, для соціального захисту населення, утримання органів державної влади та управління, оборони країни тощо Місцеві бюджети – бюджет АР Крим, обласні, районні бюджети та бюджети місцевого самоврядування
Кредитна система	Складається з державного та банківського кредитування. Державне кредитування є, безумовно, сферою публічного регулювання, а банківський кредит умовно належить до фінансової системи, так як фінансово-правовий аспект торкається тільки відносин, що регулюють обіг державних коштів, тоді як інша сфера цих відносин, в яких учасниками є банки, юридичні та фізичні особи, належить до кола регулювання цивільно-правових норм	
Обов'язкове державне страхування	Пов'язане з розподілом і перерозподілом частини сукупного національного продукту та спрямуванням грошових коштів на виплату пенсій, соціальної допомоги тощо. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування – це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом ⁵	

⁴ Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI (зі змінами і доповненнями)

⁵ Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 14.01.1998 р. № 16/98-ВР (зі змінами і доповненнями)

Складова (елемент)	Суть
Місцеві фінанси	Система економічних відносин з приводу формування, розподілу та використання фінансових ресурсів для виконання місцевими органами влади покладених на них власних і делегованих повноважень, підвищення добробуту територіальної громади й соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальної одиниці ⁶
Фінанси підприємств	Складають основу децентралізованих фондів. Фінанси державних підприємств, безумовно, є складовою фінансової системи та мають публічний характер. Фінанси недержавних підприємств належать до цієї групи тільки з приводу реалізації імперативних обов'язків щодо формування державних грошових фондів (наприклад, кошти підприємств, за рахунок яких сплачуються податки чи будь-які інші види обов'язкових платежів)

Отже, фінансова система є ключовим елементом сучасного економічного устрою і виконує важливу роль в ефективному функціонуванні економіки та суспільства. Її стабільність є обов'язковою умовою для досягнення стійкого економічного зростання, а якісно організований юридичний супровід усіх фінансово-економічних процесів допоможе у зниженні ризиків фінансових криз і негативних явищ та сприятиме як забезпеченню національної безпеки України в цілому, так і для окремих її громадян.

1.2. Фінансово-правові норми та фінансові правовідносини

Фінансово-правова норма – це встановлене державою в суворо визначеному порядку та забезпечене заходами державного примусу, виражене в категоричній формі загальнообов'язкове

⁶ Конспект лекцій з дисципліни «Місцеві фінанси» / Укл.: Юнацький М. О. Кривий Ріг: ДонНУЕТ, 2019. С. 11

писане правило поведінки суб'єктів фінансових правовідносин, які виникають у галузі мобілізації, розподілу та використання коштів централізованих і децентралізованих фондів.

Фінансово-правові норми визначають права й обов'язки учасників фінансових відносин, обставини, за яких вони стають носіями прав та обов'язків, і передбачають відповідальність за невиконання приписів держави; містять приписи та заборони, що встановлюються державою щодо мобілізації, розподілу, використання фондів коштів.

Структура фінансово-правової норми – це її внутрішня побудова, яка полягає в її поділі на складові частини, пов'язані між собою; впорядкована єдність необхідних елементів, які забезпечують функціональну самостійність правової норми. Структура фінансово-правової норми є типовою за аналогією інших правових норм (таблиця 1.5).

Таблиця 1.5

Структура фінансово-правової норми

Складова	Суть
Гіпотеза	Визначає конкретно сформульовані умови, за яких можуть виникнути передбачені нормою юридичні права й обов'язки учасників фінансових відносин у галузі фінансової діяльності; це умови застосування диспозиції
Диспозиція	Основа норми, що містить, власне, правило поведінки учасників фінансових правовідносин; виражена в безумовно визначеній формі; це ідеальна модель правила поведінки, яку прагне бачити держава
Санкція	Містить вказівки на невігідні для порушника цієї норми наслідки. Саме в санкції виражений імперативний характер приписів щодо фінансової діяльності держави й органів місцевого самоврядування. Санкція вміщує заходи фінансового, адміністративного, кримінального впливу. До санкції належать: пеня, штраф, вилучення, припинення бюджетного фінансування та кредитування. Усі санкції фінансово-правових норм поділяються на:

Складова	Суть
	<ul style="list-style-type: none"> • правовідновлювальні (спрямовані на усунення шкоди, заподіяної державі чи органу місцевого самоврядування); • штрафні (безпосередні покарання порушників фінансово-правової норми)

Фінансово-правові відносини (фінансові правовідносини) – це врегульовані фінансово-правовими нормами суспільні відносини, учасники яких є носіями юридичних прав і обов’язків у сфері мобілізації, розподілу та використання централізованих і децентралізованих фондів коштів.

До особливостей фінансово-правових відносин відносять:

- вони завжди виникають із фінансової діяльності держави та мають грошовий характер (пов’язані з дією закону вартості й товарно-грошових відносин);
- один із суб’єктів цих відносин є уповноважений державою фінансово-кредитний орган, наділений владними повноваженнями стосовно іншої сторони;
- завжди виникають, змінюються та припиняються лише на підставі нормативно-правового акта;
- усім фінансово-правовим відносинам властивий владно-майновий характер (або державно-владний майновий (грошовий) характер);
- мають розподільний характер, що закладено вже у функціях фінансів, передусім у функції створення грошових фондів і спрямування цих фондів (їх коштів) на задоволення потреб суспільства;
- їм властива плановість, пов’язана з дією закону планомірного розвитку.

Суб’єкт фінансових правовідносин – це той, хто бере участь у конкретному фінансовому правовідношенні і, таким чином, реалізує належні йому права й обов’язки. Суб’єкт фінансового права має фінансову правосуб’єктність, яка дає йому можливість бути суб’єктом фінансових правовідносин. Поняття «фінансова правосуб’єктність» включає поняття:

- фінансова правоздатність – це здатність мати фінансові права та обов’язки, передбачені законом
- фінансова дієздатність – це здатність особи самостійно або через законних представників набувати, здійснювати, змінювати й припиняти фінансові права та обов’язки, а також відповідати за їх невиконання та неправомірну реалізацію.

Суб’єкти фінансових правовідносин поділяються на три групи та представлені в таблиці 1.6.

Таблиця 1.6

Суб’єкти фінансових правовідносин

Група	Суб’єкти	Представники
Перша	Суспільно-територіальні утворення	Україна як держава загалом, адміністративно-територіальні одиниці (АР Крим, області тощо)
Друга	Колективні суб’єкти	Органи державної влади, організації тощо
Третя	Індивідуальні суб’єкти	Фізичні особи, іноді посадові особи

Україна як суверенна держава є суб’єктом фінансового права, має компетенцію в галузі фінансової діяльності, яку закріплено Конституцією України, відповідними профільними кодексами та іншими законодавчо-нормативними актами. Підставою для визнання органів державної влади суб’єктами фінансових правовідносин є наявність у них компетенції в галузі фінансової діяльності держави (таблиця 1.7).

Таблиця 1.7

Права окремих суб’єктів фінансових правовідносин

Суб’єкти	Права
Держава	Матеріальні та процесуальні бюджетні права (наприклад, на розгляд і затвердження бюджету)
	Права на встановлення податків і зборів
	Права на отримання й стягнення податків і зборів
	Права в сфері державного кредитування
	Право грошової емісії

Суб'єкти	Права
Адміністративно-територіальні одиниці (область, район, місто, район у місті, селище, село)	Право формування і виконання місцевого бюджету
	Право встановлення розмірів місцевих податків і зборів
	Право на надання відповідно до чинного законодавства пільг за місцевими податками і зборами
	Право на отримання фінансової допомоги
	Право на випуск місцевих позик
Колективні суб'єкти (підприємства, установи, організації)	Право на отримання бюджетних асигнувань (бюджетні установи)
	Право на отримання бюджетних кредитів
	право на участь у кошторисному процесі
	Обов'язки із сплати податків і зборів
	Обов'язки податкових агентів
	Обов'язки з перерахування до бюджету вільного залишку прибутку або його частки (казенні, державні підприємства)
Індивідуальні суб'єкти	Обов'язки з надання в податкові органи інформації (наприклад, органи реєстрації фізичних осіб як підприємців; органи з реєстрації права на нерухоме майно, яке є об'єктом оподаткування)
	Громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства, головним чином стосовно їх обов'язків

Об'єктом фінансових правовідносин є фонди коштів, які формуються, розподіляються, використовуються внаслідок реалізації прав і обов'язків учасників фінансових відносин. Беручи до уваги значення фінансової діяльності для функціонування держави, об'єкт фінансових правовідносин завжди буде пов'язаний з інтересом держави.

Матеріальним змістом фінансових правовідносин є поведінка суб'єктів, а юридичним – суб'єктивні права та юридичні обов'язки учасників, встановлені фінансово-правовими нормами.

Характерною особливістю змісту фінансових правовідносин є те, що поведінці зобов'язаної особи в такому правовідношенні протистоїть право вимоги уповноваженої особи,

яке переважно (крім права вимоги платника податку) є одночасно й обов'язком.

1.3. Фінансове законодавство України

Особливістю правової організації фінансової діяльності є те, що вона властива усім без винятку державним органам. Фінансова діяльність держави має міжгалузеве значення. Вона закріплена як Конституцією України, так і окремими законодавчими актами, наприклад Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні».

Фінансове законодавство – це зовнішня форма фінансового права, що відображає його внутрішню структуру. Тобто, це сукупність нормативних форм фінансового права – нормативних актів, якими встановлюються, змінюються чи відмінюються гіпотези, диспозиції чи санкції правових норм або правові норми в цілому. Норми фінансового права містяться у нормативно-правових актах, або джерелах, як загально-го характеру так і спеціальних нормативно-правових актах. У силу цього, первинним елементом системи фінансового законодавства є конкретна фінансово-правова форма – це закон, декрет, указ, постанова, інструкція тощо – в якій виражена відповідна фінансово-правова норма в цілому чи окремі її елементи.

Під системою фінансового законодавства слід розуміти систему всіх упорядкованих відповідним чином нормативно-правових актів, що регулюють фінансові відносини в державі. Структура системи фінансового законодавства має вертикальний та горизонтальний рівні (таблиця 1.8).

До основних інститутів системи фінансового законодавства відносять: бюджетне законодавство; податкове законодавство; правові акти з регулювання фінансів державних підприємств; нормативно-правові акти з питань обов'язкового соціального

Таблиця 1.8

Структура системи фінансового законодавства

Рівень	Складові
Вертикальна структура за критеріями суб'єктів правотворчості та юридичної сили фінансово-правових норм	Конституція України
	Фінансово-правові закони та інші закони України, що містять фінансово-правові норми
	Декрети Кабінету Міністрів України
	Укази Президента України
	Постанови Кабінету Міністрів України
	Акти органів виконавчої влади, що опосередковано здійснюють фінансову діяльність держави
	Акти фінансово-кредитних органів держави
Горизонтальна структура	Фінансово-правові акти органів місцевого самоврядування
	Статті нормативно-правових актів
	Субінститути та інститути
	Підгалузі

страхування; нормативно-правові акти про державні видатки, з питань державного боргу, з питань державного кредиту; банківське законодавство; нормативно-правові акти з питань валютного регулювання; нормативно-правові акти з питань фінансового контролю; фінансово-правові акти органів місцевого самоврядування тощо.

Найбільш розвинутими сегментами системи фінансового законодавства є бюджетне та податкове законодавство. Також діють міжнародні акти, ратифіковані Верховною Радою України. Для фінансового права характерна ще одна особливість джерел, а саме актів, які б містили суто фінансово-правові норми досить мало («джерел у чистому вигляді»), в основному зустрічаються нормативно-правові акти комплексного характеру, які поряд з нормами фінансового права містять норми й інших галузей права.

1.4. Державний нагляд та фінансовий контроль у сфері фінансово-економічних відносин

Наразі діє Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», який визначає правові та організаційні засади, основні принципи і порядок здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, повноваження органів державного нагляду (контролю), їх посадових осіб і права, обов'язки та відповідальність суб'єктів господарювання під час здійснення державного нагляду (контролю)⁷.

Державний нагляд (контроль) – це діяльність уповноважених законом центральних органів виконавчої влади, їх територіальних органів, державних колегіальних органів, органів виконавчої влади АР Крим, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування в межах повноважень, передбачених законом, щодо виявлення та запобігання порушенням вимог законодавства суб'єктами господарювання та забезпечення інтересів суспільства, зокрема належної якості продукції, робіт та послуг, допустимого рівня небезпеки для населення, навколишнього природного середовища.

Заходами державного нагляду (контролю) є планові та позапланові заходи, які здійснюються у формі перевірок, ревізій, оглядів, обстежень та в інших формах, визначених законом. Спосіб здійснення державного нагляду (контролю) – це процедура його здійснення.

Дія Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності»:

- поширюється на відносини, пов'язані зі здійсненням державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності;

⁷ Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 05.04.2007 р. № 877-V (зі змінами і доповненнями)

- не поширюється на відносини, що виникають під час здійснення заходів валютного нагляду, податкового контролю, митного контролю, державного експортного контролю (крім здійснення державного нагляду (контролю) за дотриманням суб'єктами космічної діяльності України приватної форми власності законодавства про космічну діяльність в Україні), контролю за дотриманням бюджетного законодавства, державного нагляду на ринках фінансових послуг, державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції, державного нагляду (контролю) у сфері медіа, державного нагляду (контролю) за дотриманням суб'єктами господарювання, що провадять діяльність у сферах енергетики та комунальних послуг, законодавства у сферах енергетики та комунальних послуг, державного ринкового нагляду та контролю нехарчової продукції, державного нагляду (контролю) за дотриманням суб'єктами господарювання, що провадять діяльність у сфері автомобільного транспорту, під час рейдових перевірок (перевірок на дорозі), що проводяться з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про автомобільний транспорт», державного нагляду за дотриманням вимог безпеки використання ядерної енергії, державного нагляду (контролю) у сфері безпеки торговельного мореплавства і судноплавства на внутрішніх водних шляхах (у частині нагляду (контролю) за суднами)⁸.

Під час здійснення управління в сфері економіки органи виконавчої влади загальної, галузевої та міжгалузевої компетенції в різних формах і за багатьма напрямками також реалізують контрольні й наглядові повноваження. Функції контролю й нагляду виконують органи виконавчої влади (посадові особи) як безпосередньо в процесі управлінської діяльності, так і через спеціально створені в системі управління організаційно-

⁸ Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 05.04.2007 р. № 877-V (зі змінами і доповненнями)

правові форми контролю. У сфері економіки контроль (нагляд) тією чи іншою мірою здійснюють фактично всі спеціально створені інспекції, служби та інші органи відповідно до своїх повноважень. Крім того, це ще і державний нагляд (контроль) щодо дотримання суб'єктом господарювання вимог законодавства у сфері техногенної та пожежної безпеки, Державної служби України з питань праці, Міністерства соціальної політики України, Держпродспоживслужби тощо.

Специфічні форми контролю здійснюються і щодо галузей економіки, наприклад:

- органи Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України – здійснюють державне управління та контроль за виконанням законодавства, яке закріплює право державної власності на тваринний світ, ліси, води, надра, з охорони сільськогосподарських та інших земель, виконання правил використання земель, землеустрою, правил і норм щодо ядерної і радіаційної безпеки під час використання джерел іонного випромінювання тощо;
- органи Міністерства фінансів і пробірної служби реалізують державну політику у сфері державного пробірної контролю за якістю виробів з дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, а саме здійснюють перевірку відповідності виробів вимогам чинних нормативно-правових актів (положень, правил) у частині вмісту основного дорогоцінного металу у сплаві (сплавах), з якого (яких) виготовлено вироби, наявності на виробих відбитка (відбитків) державного пробірної клейма, міжнародного або іноземного клейма погодженого зразка, іменника та їхньої відповідності встановленим вимогам і правилам, а також відповідності вставки (вставок) із дорогоцінного каміння та дорогоцінного каміння органогенного утворення, напівдорогоцінного каміння найменуванню та ваго технічним характеристикам, зазначеним на товарному ярлику.

Контроль відповідності продукції вимогам технічних регламентів здійснюється шляхом державного ринкового нагляду і контролю нехарчової продукції, а в разі якщо певні види продукції, на які поширюється дія технічних регламентів, не підлягають державному ринковому нагляду і контролю нехарчової продукції, – шляхом здійснення інших видів державного нагляду (контролю). Згідно Закону України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності»⁹, відповідність введених в обіг в Україні продукції, процесів і послуг технічним регламентам є обов'язковою.

У сфері економіки і фінансів відповідні управлінські, регулятивні, координаційні, контрольні (наглядові) повноваження здійснює також Державна податкова служба, Державна митна служба, Державна аудиторська служба, Антимонопольний комітет України тощо. Вони реалізують свої повноваження не тільки в сфері економіки і фінансів, а й в інших сферах і галузях діяльності держави та суспільства.

Значна кількість контролюючих (наглядових) органів має право застосовувати до правопорушників заходи адміністративного примусу, в т. ч. й адміністративні стягнення.

Фінансовий контроль – це діяльність державних органів і недержавних організацій із забезпечення законності, фінансової дисципліни і доцільності при мобілізації, розподілі, перерозподілі та використанні грошових коштів та зв'язаних з цим матеріальних цінностей.

Незважаючи, що Концепцію реалізації державної політики у сфері реформування системи державного фінансового контролю до 2020 року¹⁰ за часом уже мала бути виконаною, проте наразі її юридичний статус – чинна. Її метою є визначення напрямів і механізму розвитку системи державного фінансового контролю на державному, регіональному та місцевому рівні.

⁹ Про технічні регламенти та оцінку відповідності: Закон України від 15.01.2015 р. № 124-VIII (зі змінами і доповненнями)

¹⁰ Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування системи державного фінансового контролю до 2020 року Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.05.2018 р. № 310-р (зі змінами і доповненнями)

Класифікація фінансового контролю за різними ознаками представлена в таблиці 1.9.

Таблиця 1.9

Класифікація фінансового контролю

Ознака	Вид	Суть
Залежно від характеру відносин	Внутрішній	Самоконтроль, який здійснюється підприємствами, установами як за власною фінансовою діяльністю, так і за фінансовою діяльністю підрозділів, що входять до їх складу; є складовою управління і тому проводиться на власний розсуд (наприклад, внутрішній аудит)
	Зовнішній	Здійснюється іншими органами, уповноваженими на проведення компетентних дій із перевірки стану дотримання фінансової дисципліни учасниками фінансових відносин
За часом проведення	Попередній (первинний)	Здійснюється на етапі складання, розгляду та прийняття рішень із фінансових питань, зокрема й на стадії розробки та прийняття законів і актів органів місцевої влади у сфері фінансової діяльності (затвердження бюджетів, фінансових планів і кошторисів доходів і витрат тощо). Має на меті перевірити обґрунтованість розрахунків і віднайти шляхи ефективного використання коштів і матеріальних цінностей. Здійснюється на основі глибокого аналізу та розрахунків фінансових результатів, що сприяє забезпеченню об'єктивної оцінки доцільності прийняття чи неприйняття певних рішень у сфері фінансової діяльності (наприклад, парламентські слухання з питань бюджетної політики у ВРУ)
	Поточний	Здійснюється безпосередньо під час фінансово-господарських операцій із метою раціонального використання фінансових ресурсів; охоплює короткі проміжки часу, має систематичний характер і справляє найбільший вплив на процес формування та використання фінансових ресурсів

Ознака	Вид	Суть
За часом проведення	Наступний	Характеризується поглибленим вивченням фінансової діяльності за попередній період, дає змогу виявити вади попереднього та поточного контролю. Він здійснюється під час розгляду бухгалтерської та статистичної звітності, після виконання фінансових операцій за певні минулі проміжки часу на основі вивчення даних обліку й звітності, планової нормативної документації. Контролю підлягають фактичні справи, наявні кошти та матеріальні цінності. Цей вид фактичного контролю допомагає масштабно оцінити позитивні та негативні моменти фінансової діяльності підприємств, установ, галузей економіки загалом; дає змогу об'єктивно відобразити причини порушень і недоліків, ужити заходів для їх усунення
За формами проведення	Ініціативний	На підставі рішень суб'єктів господарювання як власними силами, так і за участі сторонніх організацій (аудиторських) із метою перевірки дотримання суб'єктами господарювання фінансової дисципліни й оптимізації руху фінансових потоків, економії ресурсів, мінімізації оподаткування тощо
	Обов'язковий	Здійснюється переважно за участю органів державної чи місцевої влади, хоча інколи можлива участь недержавних фінансових контролерів. Підставою для його проведення є рішення компетентних державних органів для з'ясування дотримання законності, встановлення істини під час судового слідства тощо
Залежно від суб'єктів контролю	Державний	Призначений для виконання складних і різноманітних завдань у різних напрямках діяльності на різних рівнях управління (наприклад, Рахункова палата)
Залежно від суб'єктів контролю	Відомчий	Передбачає контроль міністерств та інших органів державного управління за діяльністю підвідомчих підприємств, установ, організацій. Такий контроль здійснюють самостійні структурні

Ознака	Вид	Суть
		контрольно-ревізійні підрозділи (групи, відділи, управління) міністерств і відомств, підпорядковані безпосередньо керівникам цих органів (наприклад, Державний митний комітет)
	Внутрішній	Здійснює бухгалтерія, фінансові відділи, служби фінансового менеджменту та внутрішнього аудиту, відділи планування тощо
	Аудиторський (незалежний)	Перевірка публічної звітності, обліку, первинної документації, іншої інформації відповідно до Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність». Аудиторський фінансовий контроль може бути ініціативним та обов'язковим
За об'єктом фінансового контролю	Бюджетний	
	Податковий	
	Валютний	
	Банківський	
	Кредитний	
	Страховий	
	Інвестиційний	
Митний тощо		
Залежно від місця здійснення	Контроль на місцях	
	Дистанційний (безвиїзний)	

Зміст державного фінансового контролю становлять такі операції, як: перевірки виконання фінансових зобов'язань перед державою та органами місцевого самоврядування з боку фізичних та юридичних осіб; перевірки й ревізії цільового використання коштів, виділених з бюджетів; перевірки дотримання правил ведення фінансових операцій і розрахунків, а також зберігання грошових коштів; виявлення внутрішніх резервів виробництва, можливостей підвищення продуктивності праці, рентабельності, економії грошових і матеріальних ресурсів.

До завдань фінансового контролю належать: забезпечення своєчасного, найбільш ефективного, повного збирання

грошових коштів, сприяння їх збільшенню, пошуку нових джерел доходів; перевірка фінансових планів підприємств, установ і організацій, планів виробництва, планів по собівартості, прибутку, платежах у бюджет тощо з метою раціонального використання коштів; забезпечення виконання і додержання законів і фінансової дисципліни всіма державними, громадськими організаціями, посадовими особами і громадянами; попередження та усунення порушень фінансової дисципліни.

Фінансова дисципліна виражає обов'язковий для всіх юридичних і фізичних осіб порядок ведення фінансової діяльності, дотримання встановлених норм і правил, виконання фінансових зобов'язань.

Питання для самоконтролю

1. Що таке фінанси?
2. Через які функції проявляється суть фінансів?
3. Які елементи є основними в фінансовій системі України?
4. Що таке фінансово-правова норма та якою є її структура?
5. У чому полягають особливості фінансово-правових відносин?
6. Як співвідносяться терміни «фінансова правоздатність», «фінансова правосуб'єктність» та «фінансова дієздатність»?
7. Хто може бути суб'єктами фінансового права?
8. Які права мають суб'єкти у фінансових правовідносинах?
9. Що є об'єктом фінансових правовідносин?
10. Яка необхідність в існуванні фінансового законодавства в країні?
11. Що розуміється під системою фінансового законодавства?
12. Хто і що є суб'єктами та об'єктами при державному нагляді (контролі)?
13. Яким чином реалізується державний нагляд (контроль) у сфері економіки і фінансів?

14. Якими є основні завдання фінансового контролю?

15. Охарактеризуйте класифікаційні ознаки фінансового контролю та наведіть конкретні приклади

Завдання для самостійної роботи

Завдання 1.1. Складіть за наведеним нижче зразком таблицю, в якій наведіть мінімум п'ять визначень поняття «фінансові ресурси» у різних джерелах (навчальні посібники, підручники, дисертації, монографії, статті, матеріали науково-практичних конференцій тощо). Джерела здобувач обирає самостійно та бажано із терміном видання не пізніше 5–10 років.

Визначення поняття «фінансові ресурси»

Автор	Джерело	Визначення
Джерелейко Світлана, Лопатовський Віктор, Шпильовий Віктор	Дефініція понять «фінансові ресурси» та «грошові кошти». <i>Innovation and Sustainability</i> , 2022. № 2. С. 131–138. DOI https://doi.org/10.31649/ins.2022.2.131.138	Фінансові ресурси – це сукупність грошових коштів та їх еквівалентів, сформованих у процесі господарської діяльності та отриманні ззовні призначені для виконання фінансових зобов'язань і процесів фінансування відтворення підприємства

Завдання 1.2. Охарактеризувати положення Конституції України, які регламентують фінансово-економічні відносини в країні. Складіть за наведеним нижче зразком таблицю, в якій наведіть мінімум п'ять статей Конституції України.

Положення Конституції України, що регламентують фінансово-економічні відносини

Стаття	Положення
Стаття 92	Виключно законами України визначаються: 8) правові засади і гарантії підприємництва; правила конкуренції та норми антимонопольного регулювання; 9) засади зовнішніх зносин, зовнішньоекономічної діяльності, митної справи;

Стаття	Положення
	Виключно законами України встановлюються: 1) Державний бюджет України і бюджетна система України; система оподаткування, податки і збори; засади створення і функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків; статус національної валюти, а також статус іноземних валют на території України; порядок утворення і погашення державного внутрішнього і зовнішнього боргу; порядок випуску та обігу державних цінних паперів, їх види і типи;

Завдання 1.3. Охарактеризувати структуру фінансового законодавства України: вказати рівні, приклади законодавчо-нормативних актів, хто їх приймає, яка сфера дії тощо. Форма представлення обирається самостійно, проте, для більшої наочності рекомендується використовувати графічний спосіб подання інформації.

Завдання 1.4. Охарактеризувати економічний та юридичний зміст і чітко визначити різницю в поняттях «нагляд», «контроль» та «моніторинг».

Характеристика	Нагляд	Контроль	Моніторинг
Суть поняття			
Законодавчий акт, де зустрічається поняття			
Мета (завдання) здійснення			
Приклад (назва) органу, що здійснює			
Переваги			
Недоліки			

Завдання 1.5. Навести структуру із зазначенням вищого керівного складу будь-якого органу державного нагляду (контролю) на вибір здобувача. Рекомендовано дані використовувати з офіційних сайтів відповідних органів державного нагляду (контролю). Форма представлення обирається самостійно, проте, для більшої наочності рекомендується використовувати графічний спосіб подання інформації.

Тематика рефератів

1. Визначення термінів «фінанси», «фінансування» та «фінансові ресурси» в законодавчих актах та літературних джерелах
2. Складові та структура фінансової системи держави
3. Фінансово-правові відносин: суть, учасники, взаємозв'язки та конфлікти інтересів
4. Матеріальний та юридичний зміст фінансових правовідносин
5. Економічне і юридичне визначення поняття «фінансово-правова норма» та її структура
6. Фінансове законодавство: суть, необхідність, порядок формування та складові
7. Структура системи фінансового законодавства
8. Державний контроль (нагляд): суть, співвідношення понять, проблеми та перспективи
9. Фінансовий контроль: суть, види, суб'єкти та місце в системі національного контролю (нагляду)
10. Закордонний досвід юридичного регулювання фінансово-економічних відносин

Тести для поточного контролю знань

1. Фінанси це:

А) кошти, що надаються кредитором (банком або іншою фінансовою установою) споживачеві за цільовим призначенням

Б) система економічних відносин між державою, юридичними та фізичними особами, а також між окремими державами і міжнародними економічними інститутами й організаціями щодо акумуляції та використання грошових засобів на основі розподілу й перерозподілу валового внутрішнього продукту і національного доходу

В) гроші

Г) форма руху позикового капіталу у сфері міжнародних економічних відносин

Д) правильний варіант не запропоновано

2. Централізовані фінанси охоплюють:

А) утворення фондів коштів підприємств і організацій усіх форм власності за рахунок власного прибутку

Б) відносини, що пов'язані з мобілізацією, розподілом, використанням державних грошових фондів на видатки та регулюються бюджетними відносинами, які забезпечують правові засади функціонування бюджетної системи

В) кошти, що надаються кредитором (банком або іншою фінансовою установою) споживачеві за цільовим призначенням

Г) розміщення тимчасово вільних коштів у різні активи

Д) правильний варіант не запропоновано

3. Децентралізовані фінанси охоплюють:

А) утворення фондів коштів підприємств і організацій усіх форм власності за рахунок власного прибутку

Б) відносини, що пов'язані з мобілізацією, розподілом, використанням державних грошових фондів на видатки та регулюються бюджетними відносинами, які забезпечують правові засади функціонування бюджетної системи

В) кошти, що надаються кредитором (банком або іншою фінансовою установою) споживачеві за цільовим призначенням

Г) розміщення тимчасово вільних коштів у різні активи

Д) правильний варіант не запропоновано

4. Предметом фінансового публічно-правового регулювання є:

А) фінанси взагалі як сукупність усіх коштів у державі

Б) публічні фінанси

В) приватні фінанси

Г) особисті фінанси

Д) правильний варіант не запропоновано

5. Фінансово-правова норма – це:

А) встановлене державою в суворо визначеному порядку та забезпечене заходами державного примусу, виражене в кате-

горичній формі загальнообов'язкове писане правило поведінки суб'єктів фінансових правовідносин, які виникають у галузі мобілізації, розподілу та використання коштів централізованих і децентралізованих фондів

Б) встановлене державою в суворо визначеному порядку та забезпечене заходами державного примусу, виражене в категоричній формі загальнообов'язкове писане правило поведінки суб'єктів фінансових правовідносин, які виникають у міжнародних економічних відносинах

В) встановлене державою писане правило поведінки суб'єктів правовідносин

Г) встановлене державою та забезпечене заходами державного примусу, загальнообов'язкове писане правило поведінки

Д) правильний варіант не запропоновано

6. Структура фінансово-правової норми – це:

А) її зовнішня побудова, яка полягає в її поділі на складові частини, пов'язані між собою

Б) її внутрішня побудова, яка полягає в її поділі на складові частини, пов'язані між собою

В) її кістяк та зміст

Г) її скелет та побудова

Д) правильний варіант не запропоновано

7. Фінансові правовідносини – це:

А) врегульовані нормами суспільні відносини, учасники яких є носіями юридичних прав і обов'язків

Б) врегульовані правовими нормами суспільні відносини, учасники яких є носіями юридичних прав у кредитній системі

В) врегульовані правовими нормами суспільні відносини, учасники яких є носіями обов'язків у бюджетній системі

Г) врегульовані фінансово-правовими нормами суспільні відносини, учасники яких є носіями юридичних прав і обов'язків у сфері мобілізації, розподілу та використання централізованих і децентралізованих фондів коштів

Д) правильний варіант не запропоновано

8. Об'єкт фінансових правовідносин – це:

А) той, хто бере участь у конкретному фінансовому правовідношенні і, таким чином, реалізує належні йому права й обов'язки

Б) фонди коштів, які формуються, розподіляються, використовуються внаслідок реалізації прав і обов'язків учасників фінансових відносин

В) поведінка суб'єктів, суб'єктивні права та юридичні обов'язки учасників, встановлені фінансово-правовими нормами

Г) настрої людини коли вона отримує гроші

Д) правильний варіант не запропоновано

9. Зміст фінансових правовідносин – це:

А) той, хто бере участь у конкретному фінансовому правовідношенні і, таким чином, реалізує належні йому права й обов'язки

Б) поведінка суб'єктів, суб'єктивні права та юридичні обов'язки учасників, встановлені фінансово-правовими нормами

В) фонди коштів, які формуються, розподіляються, використовуються внаслідок реалізації прав і обов'язків учасників фінансових відносин

Г) настрої людини коли вона отримує гроші

Д) правильний варіант не запропоновано

10. Система фінансового законодавства – це:

А) система всіх упорядкованих відповідним чином норм, що регулюють фінансові відносини в державі

Б) система всіх упорядкованих відповідним чином постанов, що регулюють фінансові відносини в державі

В) система всіх упорядкованих відповідним чином нормативно-правових актів, що регулюють фінансові відносини в державі

Г) система всіх упорядкованих відповідним чином постанов, що регулюють фінансові відносини в державі

Д) правильний варіант не запропоновано

РОЗДІЛ 2.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІКИ

- 2.1. Економіка як об'єкт публічного адміністрування
- 2.2. Система органів виконавчої влади держави
- 2.3. Суб'єкти публічного адміністрування у сфері економіки

***Основні терміни і поняття:** економіка; об'єкт публічного адміністрування; економічна політика; органи виконавчої влади; три рівні органів виконавчої влади в Україні; Кабінет Міністрів України; міністерства; інші центральні органи виконавчої влади; державні служби; державні агентства; державні інспекції; центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом; місцеві державні адміністрації; військово-цивільні адміністрації; Верховна Рада України; Президент України; Міністерство економіки України*

2.1. Економіка як об'єкт публічного адміністрування

Економіка – це система взаємопов'язаних галузей і комплексів, що містить у собі ланки суспільного виробництва, розподілу та обміну виробленого продукту в масштабах усієї держави з метою задоволення потреб суспільства.

Найбільшими складовими економічної системи України є: промисловість; агропромисловий комплекс; енергетичний комплекс; будівельний комплекс; зв'язок; транспорт і дорожнє господарство; торговельний комплекс; побутове обслуговування населення; житлове господарство; сфера використання й

охорони природних ресурсів тощо. Усі перелічені галузі й комплекси перебувають у тісній взаємодії, а кожна з них складається з кількох підгалузей. Підгалузі відрізняються, з одного боку, значною самостійністю, а з іншого – взаємозалежністю й інтегрованістю з економічною системою в цілому. Наприклад, промисловість поділяється на машинобудівну, хімічну, металургійну, легку тощо. У кожній з перелічених галузей і підгалузей є специфічні матеріальні умови виробництва, технологічні процеси, структура і чисельність підприємств, інженерно-технічний та управлінський персонал тощо. Всі ці чинники визначають їх місце і призначення в економічній системі, а також особливості міжгалузевих зв'язків.

Стан економіки, рівень її розвитку та ефективність прямо залежать від спроможності державної влади управляти виробництвом і обігом виробленої продукції. Ефективне функціонування економіки неможливе без розумної економічної політики, без реалізації публічною адміністрацією своїх регулятивних, правозастосовних та правоохоронних функцій. Проте, ступінь її втручання в економічні процеси напряму залежить від характеру та моделі економічної організації суспільства.

Статтею 7 Закону України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики»¹¹ визначено понад тридцять основних засад в економічній сфері.

Основними формами реалізації державою економічної політики є довгострокова (стратегічна) і поточна (тактична) економічна політика, спрямована на реалізацію та оптимальне узгодження і інтересів суб'єктів господарювання і споживачів, різних суспільних верств і населення в цілому. Мета такої політики досягається за допомогою економічної стратегії та економічної тактики¹² (Таблиця 2.1).

¹¹ Про засади внутрішньої та зовнішньої політики: Закон України від 01.07.2010 р. № 2411-VI (зі змінами та доповненнями)

¹² Конспект лекцій з дисципліни «Публічне адміністрування» для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня спеціальності 073 «Менеджмент» денної та заочної форм навчання / Укл. А. С. Зеніна-Біліченко. Кам'янське: ДДТУ, 2017. С. 107

Таблиця 2.1

Основні форми реалізації державою економічної політики

Форма	Суть
Економічна стратегія	Обраний державою курс економічної політики, розрахований на тривалу перспективу і спрямований на вирішення крупно масштабних економічних та соціальних завдань, завдань культурного розвитку, забезпечення економічної безпеки держави, збереження і примноження її економічного потенціалу і національного багатства, підвищення добробуту населення. Вона включає визначення пріоритетних цілей національної економіки, засобів та способів їх реалізації, виходячи зі змісту об'єктивних процесів і тенденцій, що мають місце в національному та світовому господарстві із врахуванням законних інтересів суб'єктів підприємництва
Економічна тактика	Сукупність найближчих цілей, завдань, засобів і способів їх досягнення для реалізації стратегічного курсу економічної політики в конкретних умовах, що складаються в поточному періоді розвитку національної економіки

Здійснення державою економічної стратегії і тактики спрямовуються на створення економічних, організаційних та правових умов, за яких суб'єкти господарювання враховують у своїй діяльності показники прогностичних і програмних документів економічного та соціального розвитку. Так, лише законами визначаються принципи державного прогнозування і розробки програм економічного та соціального розвитку України, система прогностичних і програмних документів, вимоги до їх змісту, а також загальний порядок розробки, затвердження та виконання прогностичних і програмних документів економічного й соціального розвитку, повноваження та відповідальність публічної адміністрації в цих питаннях¹³.

Основними формами державного планування господарської діяльності є Національна економічна стратегія на період до 2030 року¹⁴, Державні програми економічного та соціального

¹³ Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV (зі змінами і доповненнями)

¹⁴ Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. № 179 (зі змінами і доповненнями)

розвитку України, Державний бюджет України, а також інші державні програми з питань економічного і соціального розвитку, порядок розробки, завдання та реалізація яких визначаються законодавством про державні програми.

Основні напрями економічної політики, що визначаються державою, наведені в статті 10 Господарського кодексу України та згруповані в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Основні напрями економічної політики України

Напря́м	Су́ть
Структурно-галузева політика	Спрямована на здійснення державою прогресивних змін у структурі економіки, удосконалення міжгалузевих та внутрішньогалузевих пропорцій, стимулювання розвитку галузей, які визначають науково-технічний прогрес, забезпечують конкурентоспроможність вітчизняної продукції та зростання рівня життя населення. Складовими цієї політики є промислова, аграрна, будівельна та інші сфери економічної політики, щодо яких держава здійснює відносно самостійний комплекс заходів стимулюючого впливу
Інвестиційна політика	Спрямована на створення суб'єктам господарювання необхідних умов для залучення і концентрації коштів на потреби розширеного відтворення основних засобів виробництва, переважно у галузях, розвиток яких визначено як пріоритети структурно-галузевої політики, а також забезпечення ефективного і відповідального використання цих коштів та здійснення контролю за ним
Амортизаційна політика	Спрямована на створення суб'єктам господарювання найбільш сприятливих та рівноцінних умов забезпечення процесу простого відтворення основних виробничих і невиробничих фондів переважно на якісно новій техніко-технологічній основі
Політика інституційних перетворень	Спрямована на формування раціональної багатоукладної економічної системи шляхом трансформування відносин власності, здійснення роздержавлення економіки, приватизації та націоналізації виробничих фондів, забезпечення на власній основі розвитку різних форм власності і господарювання, еквівалентності відносин обміну між

Напря́м	Су́ть
	суб'єктами господарювання, державну підтримку і захист усіх форм ефективного господарювання та ліквідацію будь-яких протизаконних економічних структур
Цінова політика	Спрямована на регулювання державою відносин обміну між суб'єктами ринку з метою забезпечення еквівалентності в процесі реалізації національного продукту, дотримання необхідної паритетності цін між галузями та видами господарської діяльності, а також забезпечення стабільності оптових та роздрібних цін
Антимонопольно-конкурентна політика	Спрямована на створення оптимального конкурентного середовища діяльності суб'єктів господарювання, забезпечення їх взаємодії на умовах недопущення проявів дискримінації одних суб'єктів іншими, насамперед у сфері монопольного ціноутворення та за рахунок зниження якості продукції, послуг, сприяння зростанню ефективної соціально орієнтованої економіки
Бюджетна політика	Спрямована на оптимізацію та раціоналізацію формування доходів і використання державних фінансових ресурсів, підвищення ефективності державних інвестицій у економіку, узгодження загальнодержавних і місцевих інтересів у сфері міжбюджетних відносин, регулювання державного боргу та забезпечення соціальної справедливості при перерозподілі національного доходу
Податкова політика	Спрямована на забезпечення економічно обґрунтованого податкового навантаження на суб'єктів господарювання, стимулювання суспільно необхідної економічної діяльності суб'єктів, а також дотримання принципу соціальної справедливості та конституційних гарантій прав громадян при оподаткуванні їх доходів
Грошово-кредитна політика	Спрямована на забезпечення економіки економічно необхідним обсягом грошової маси, досягнення ефективного готівкового обігу, залучення коштів суб'єктів господарювання та населення до банківської системи, стимулювання використання кредитних ресурсів на потреби функціонування і розвитку економіки
Валютна політика	Спрямована на встановлення і підтримання паритетного курсу національної валюти щодо іноземних валют,

Напря́м	Суть
	стимулювання зростання державних валютних резервів та їх ефективне використання
Зовнішньо-економічна політика	Спрямована на регулювання державою відносин суб'єктів господарювання з іноземними суб'єктами господарювання та захист національного ринку і вітчизняного товаровиробника
Екологічна політика	Забезпечує раціональне використання та повноцінне відтворення природних ресурсів, створення безпечних умов життєдіяльності населення
Соціально-економічна політика	Держава здійснює соціальну політику захисту прав споживачів, політику заробітної плати і доходів населення, політику зайнятості, політику соціального захисту та соціального забезпечення

Крім того, Україні активно здійснює соціально-економічну модернізацію, що означає:

- підвищення дієвості державної економічної політики в умовах зростаючих викликів для її суверенності з боку посткризового глобалізованого світу;
- зміцнення конкурентоспроможності економіки та підвищення продуктивності праці як підґрунтя забезпечення довгострокової стабільності та динамічності економічного зростання і поліпшення соціально-економічних показників;
- модернізацію системи соціального захисту населення, для надання їй ефективності з метою подолання бідності та забезпечення стабільного добробуту громадян.

Якісним результатом економічної модернізації має стати реальне скорочення економічного та соціального розривів між Україною та країнами з розвинутою ринковою економікою. Показником успішності такого процесу має бути скорочення відставання України за рівнем ВВП на душу населення від розвинутих країн та зростання індексу людського розвитку.

Публічне регулювання економічних процесів повинне органічно поєднуватися з ринковими механізмами, не підмінюючи

та не зменшуючи ролі останніх. Таке регулювання є складовою частиною сучасної ринкової економіки, що і визначає його зміст.

З урахуванням пріоритетності публічна адміністрація виконує такі основні функції в сфері економіки, як: організаційна; контрольна; захист ринкових основ господарювання; регулятивна.

2.2. Система органів виконавчої влади держави

Система органів виконавчої влади – це сукупність взаємопов'язаних і взаємозалежних органів держави, які створюють цілісну єдність у процесі реалізації виконавчої влади на території України.

Найбільш суттєвими ознаками органу виконавчої влади є наступні:

- кожен орган виконавчої влади, діючи від імені та за дорученням держави, має певний правовий статус, є носієм відповідних державно-владних повноважень;
- основним змістом діяльності органів виконавчої влади є надання адміністративних послуг і здійснення публічного управління;
- створення, структура, порядок діяльності й компетенція органів виконавчої влади визначаються Конституцією та законами України, актами Кабінету Міністрів України, іншими нормативно-правовими актами;
- органи виконавчої влади створюють єдину систему, у межах якої наділяються необхідною оперативною самостійністю, що виражається в їх компетенції;
- діяльність органів виконавчої влади має підзаконний, адміністративно-сервісний та виконавчо-розпорядчий характер, вони здійснюють свої функції на підставі та на виконання закону;

- реалізуючи свою компетенцію, вони мають повноваження ухвалювати підзаконні нормативні акти;
- під час здійснення захисту прав, свобод і законних інтересів приватних осіб, забезпечення публічного інтересу держави й суспільства загалом вони мають право діяти юридично-владно, застосовуючи різні правові засоби нормотворчого, виконавчого (розпорядчого) та юрисдикційного (правоохоронного) характеру;
- кожен орган виконавчої влади має визначений для нього законодавством територіальний масштаб діяльності, який ураховує особливості адміністративно-територіального устрою України;
- органи виконавчої влади мають власну внутрішню структуру, штат державних службовців, сформований за допомогою їх конкурсного добору або призначення на посаду для здійснення конкретної виконавчо-розпорядчої діяльності в юридично-владній формі;
- кожен орган виконавчої влади має офіційне найменування та повноваження використовувати різні атрибути з державною символікою;

фінансування органів виконавчої влади здійснюється з державного бюджету¹⁵.

Отже, *органи виконавчої влади* – це частина державного апарату, що має власну структуру та штат службовців і в межах установленої компетенції здійснює на основі законів та з їх виконання, від свого імені й за дорученням народу України підзаконне адміністративно-правове регулювання (адміністрування) в галузях, сферах і секторах суспільних відносин.

Згідно з конституційно-правовою моделлю в Україні функціонують три рівні органів виконавчої влади:

- вищі;
- центральні;
- місцеві (таблиця 2.3).

¹⁵ Система органів виконавчої влади / Тести на державну службу. URL: <https://testderz.com/zno-pravo/admin-law-lecture>

Таблиця 2.3

Рівні органів виконавчої влади в Україні

Рівень	Органи	Функціонал
Вищий	Кабінет Міністрів України	КМУ спрямовує і координує роботу міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, які забезпечують проведення державної політики у відповідних сферах суспільного й державного життя, виконання Конституції та законів України, актів Президента України, додержання прав і свобод людини та громадянина. Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади відповідальні перед КМУ, підзвітні та підконтрольні йому. Крім того, КМУ спрямовує та координує діяльність місцевих державних адміністрацій щодо виконання Конституції та законів України, актів Президента України, актів КМУ, органів виконавчої влади вищого рівня, здійснення на відповідній території інших наданих місцевим державним адміністраціям повноважень
Центральний	Міністерства	Центральний орган виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику в одній чи декількох визначених Президентом України сферах, здійснення якої покладено на КМУ Конституцією та законами України, контролює діяльність інших центральних органів виконавчої влади, які перебувають у його підпорядкуванні
	Інші центральні органи виконавчої влади	Здійснюють реалізацію державної політики у визначеній сфері, крім того вони відповідно до своїх положень надають адміністративні послуги, здійснюють державний нагляд (контроль), здійснюють управління об'єктами державної власності, узагальнюють практику застосування законодавства з питань, що належать до їх компетенції, здійснюють інші повноваження, визначені законодавством
Місцевий	Місцеві державні адміністрації	Органи виконавчої влади, які функціонують на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, а також реалізують повноваження, делеговані їм відповідною радою з метою забезпечення прав і свобод людини та громадянина, нормального функціонування громадянського суспільства

Вищий орган виконавчої влади представляє *Кабінет Міністрів України (КМУ)*, що здійснює виконавчу владу безпосередньо та через міністерства, інші центральні органи виконавчої влади та місцеві державні адміністрації, спрямовує, координує та контролює діяльність цих органів. КМУ відповідальний перед Президентом України, Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України в межах, передбачених Конституцією України.

КМУ забезпечує права і свободи людини та громадянина; державний суверенітет та економічну самостійність; сприятливі умови для вільного й усебічного розвитку особистості; провадження зовнішньоекономічної діяльності та митної справи; рівні умови для розвитку всіх форм власності; проведення бюджетної, фінансової, цінової, інвестиційної, податкової, структурно-галузевої політики; розвиток і державну підтримку науково-технічного та інноваційного потенціалу держави; політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки й культури, охорони здоров'я, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування.

Адміністративно-правовий статус КМУ ґрунтовно розкрито в Законі України «Про Кабінет Міністрів України»¹⁶, в якому визначено порядок утворення та припинення діяльності КМУ, структуру, завдання, компетенцію та загальній спеціальні повноваження в різних галузях, сферах і секторах суспільного життя, порядок розроблення, прийняття та набрання чинності актів КМУ.

Систему *центральных органів виконавчої влади* складають: міністерства; державні служби; державні агентства; державні інспекції; центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом (таблиця 2.4).

¹⁶ Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 р. № 794-VII (зі змінами і доповненнями)

Таблиця 2.4

Система центральних органів виконавчої влади в Україні

Органи	Суть
Міністерства	Забезпечують формування та реалізують державну політику в одній чи декількох сферах, інші центральні органи виконують окремі функції з реалізації державної політики
Державні служби	Центральний орган виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики через надання адміністративних послуг фізичним і юридичним особам в одній чи декількох сферах публічного адміністрування
Державні агентства	Центральний посередницький (між відповідним міністерством і об'єктами державного управління) орган виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики через реалізацію управлінських функцій у сфері використання державного майна та надання адміністративних послуг у відповідній сфері публічного адміністрування
Державні інспекції	Центральний орган виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики через здійснення нагляду (контролю) за дотриманням і виконанням законодавства різними об'єктами публічного управління у відповідній сфері публічного адміністрування
Центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом	Має визначені Конституцією та законодавством України особливі завдання та повноваження, щодо нього може встановлюватись спеціальний порядок утворення, реорганізації, ліквідації, підконтрольності, підзвітності, а також призначення і звільнення керівників та вирішення інших питань.

В Україні на центральні органи виконавчої влади та їх територіальні органи на місцях лягає основне навантаження щодо публічного забезпечення прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, надання їм адміністративних послуг, забезпечення інтересу держави та суспільства загалом. Відповідно до Закону України «Про центральні органи виконавчої

влади»¹⁷ систему центральних органів виконавчої влади складають міністерства та інші центральні органи виконавчої влади (державні служби, агентства та інспекції), повноваження яких поширюються на всю територію держави.

У теорії адміністративного права в країнах-учасницях ЄС під міністерством розуміють основний різновид центральних органів виконавчої влади, що має дві основні ознаки: відповідає за розроблення державної політики; очолюється членом уряду-політиком, а не державним службовцем.

Міністерство є центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику в одній чи декількох сферах, здійснення якої покладено на КМУ. Міністерство очолює міністр України, який є членом КМУ.

Основними завданнями міністерства є: забезпечення нормативно-правового регулювання; визначення пріоритетних напрямків розвитку; інформування та надання роз'яснень щодо здійснення державної політики. Міністерство для виконання покладених на нього завдань має право залучати до виконання окремих робіт, участі у вивченні окремих питань учених і фахівців, зокрема на договірній основі, а також працівників центральних і місцевих органів виконавчої влади; одержувати інформацію, документи й матеріали від державних органів та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій усіх форм власності та їх посадових осіб; скликати наради, створювати комісії та робочі групи; користуватися відповідними інформаційними базами даних.

Міністерство здійснює свої повноваження безпосередньо та через свої територіальні органи на місцях. Міністерство в межах своїх повноважень видає накази, які підписує міністр України. Накази міністерства нормативно-правового змісту підлягають державній реєстрації. Територіальні органи міністерства діють на підставі положень, що затверджуються міністром.

¹⁷ Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17.03.2011 р. № 3166-VI (зі змінами і доповненнями)

Інші центральні органи виконавчої влади – утворюються для виконання окремих функцій із реалізації державної політики. Це служби, агентства, інспекції, діяльність яких спрямовується та координується КМУ через відповідних міністрів.

Основними завданнями інших центральних органів виконавчої влади є: надання адміністративних послуг; здійснення державного нагляду (контролю); управління об'єктами державної власності; внесення пропозицій щодо забезпечення формування державної політики на розгляд міністрів, які спрямовують і координують їх діяльність. Центральний орган виконавчої влади видає накази організаційно-розпорядчого характеру, які підписує керівник центрального органу виконавчої влади.

На практиці чіткого розмежування функцій центральних органів виконавчої влади в Україні не дотримується (наприклад, Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками має змішані повноваження щодо внесення пропозицій з формування державної політики у сферах контролю якості та безпеки лікарських засобів; ліцензування господарської діяльності з виробництва лікарських засобів; реалізації державної політики у сфері державного контролю якості та безпеки лікарських засобів).

До центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом належать: Комісія з регулювання азартних ігор та лотерей, Державний комітет телебачення і радіомовлення України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Національна комісія зі стандартів державної мови, Антимонопольний комітет України, Фонд державного майна України, Національне агентство України з питань запобігання корупції, Агентство з розшуку та менеджменту активів.

На місцевому рівні органів виконавчої влади функціонують *місцеві державні адміністрації*, які в межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці забезпечують: виконання Конституції, законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади вищого

рівня; законність і правопорядок, додержання прав і свобод громадян; виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, програм охорони довкілля, національно-культурного розвитку національних меншин; підготовку та виконання відповідних бюджетів; взаємодію з органами місцевого самоврядування; реалізацію інших наданих державою, а також делегованих відповідними радами повноважень.

Склад місцевих державних адміністрацій формують голови місцевих державних адміністрацій. Рекомендаційні переліки управлінь, відділів та інших структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій, а також типові положення про них затверджуються КМУ. На виконання Конституції України, законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, власних і делегованих повноважень голова місцевої державної адміністрації в межах своїх повноважень видає розпорядження, а керівники управлінь, відділів та інших структурних підрозділів – накази.

Для реалізації наданих повноважень місцеві державні адміністрації мають право: проводити перевірку стану додержання Конституції України та законів України, інших актів законодавства органами місцевого самоврядування та їх посадовими особами, керівниками підприємств, установ, організацій, їх філіалів і відділень незалежно від форм власності та підпорядкування; залучати вчених, спеціалістів, представників громадськості до проведення перевірок; одержувати відповідну статистичну інформацію; давати обов'язкові для виконання розпорядження керівникам підприємств, установ, організацій, їх філіалів і відділень, незалежно від форм власності, та громадянам з контрольованих питань, порушувати питання про їх відповідальність.

Для виконання повноважень місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування в районі відсічі збройної агресії Російської Федерації можуть утворюватися *вій-*

ськово-цивільні адміністрації. Метою військово-цивільних адміністрацій є створення умов для забезпечення життєдіяльності відповідних територіальних громад, вирішення питань місцевого значення через установлення особливого порядку здійснення окремих повноважень, у разі коли відповідні органи місцевого самоврядування таких повноважень не здійснюють або самосунулися від їх виконання. Вони утворюються за рішенням Президента України.

Військово-цивільні адміністрації населених пунктів здійснюють свої права за погодженням з Антитерористичним центром при Службі безпеки України, формуються з військово-службовців військових формувань, які відряджаються до них у встановленому законодавством порядку для виконання завдань в інтересах оборони держави та її безпеки із залишенням на військовій службі, службі в правоохоронних органах без виключення зі списків особового складу. Безпосереднє керівництво здійснюють керівники, які призначаються та звільняються рішенням Ради національної безпеки і оборони України.

2.3. Суб'єкти публічного адміністрування у сфері економіки

Повноваження публічної адміністрації в сфері публічного адміністрування економіки ґрунтуються на конституційних основах правового господарського порядку в Україні, якими є: право кожного громадянина користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону; забезпечення державою захисту прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальної спрямованості економіки, недопущення використання власності на шкоду людині і суспільству; право кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності;

визнання усіх суб'єктів права власності рівними перед законом, непорушності права приватної власності, недопущення протиправного позбавлення власності; економічна багатоманітність, право кожного на підприємницьку діяльність, не заборонену законом, визначення виключно законом правових засад і гарантій підприємництва; забезпечення державою захисту конкуренції у підприємницькій діяльності, недопущення зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірного обмеження конкуренції та недобросовісної конкуренції, визначення правил конкуренції та норм антимонопольного регулювання виключно законом; забезпечення державою екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги на території України; забезпечення державою належних, безпечних і здорових умов праці, захист прав споживачів; взаємовигідне співробітництво з іншими країнами; визнання і дія в Україні принципу верховенства права.

Верховна Рада України здійснює регулятивний вплив на економіку України за рахунок того, що до її повноважень належать: прийняття законів у сфері економіки; затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього; контроль за виконанням Державного бюджету України, прийняття рішення щодо звіту про його виконання; визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, частиною яких є економічна політика держави; затвердження загальнодержавних програм економічного розвитку, охорони довкілля; розгляд і прийняття рішення щодо схвалення Програми діяльності КМУ; затвердження рішень про надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам та міжнародним організаціям, а також про одержання Україною від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій позик, непередбачених Державним бюджетом України, здійснення контролю за їх використанням; призначення на посади та звільнення з посад Голови та інших членів Рахункової палати, Голови Національного банку України та половини складу Ради НБУ; надання згоди на призначення на посади та звільнення з посад Президентом України Голови

Антимонопольного комітету, Голови Фонду державного майна; затвердження переліку об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації; визначення правових засад вилучення об'єктів права приватної власності тощо.

Президент України відповідно до покладених на нього обов'язків має такі повноваження в сфері економіки: звертається з посланнями до народу та із щорічними і позачерговими посланнями до Верховної Ради про внутрішнє і зовнішнє становище України; призначає половину складу Ради НБУ; призначає на посади та звільняє з посад за згодою Верховної Ради України Голову Антимонопольного комітету, Голову Фонду державного майна, Голову Державного комітету телебачення і радіомовлення; утворює, реорганізовує та ліквідує за поданням Прем'єр-міністра України міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, що функціонують у сфері економіки, діючи в межах коштів, передбачених на утримання органів виконавчої влади; підписує закони, прийняті Верховною Радою; має право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів із наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради тощо.

Крім цього, Президент України створює у межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України, для здійснення своїх повноважень консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби. Провідне місце серед таких органів посідає *Адміністрація Президента України*, яка є постійно діючим допоміжним органом та здійснює організаційне, правове, консультативне, інформаційне, експертно-аналітичне та інше забезпечення здійснення Президентом України визначених Конституцією України повноважень. У різні періоди зазначена інституція мала різні назви – *Адміністрація Президента України* (1991–2005 рр., 2010–2019 рр.), *Секретаріат Президента України* (2005–2010 рр.), *Офіс Президента України* (2019–2023 рр.). У сфері економіки *Адміністрація* здійснює аналіз економічних, соціальних, гуманітарних та інших процесів, що відбуваються

в Україні і світі, готує за його результатами для подання на розгляд Президентіві України пропозиції з питань формування та реалізації внутрішньої і зовнішньої політики держави; забезпечує підготовку проєктів послань Президента України до народу, щорічних і позачергових послань Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України, оприлюднює такі послання тощо. Ці та інші повноваження в адміністрації Президента України реалізують Головне управління з питань реформування соціальної сфери, Головне управління з питань економічної політики та впровадження економічних реформ.

Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади, який в сфері економіки має найширше коло повноважень щодо її реалізації, а саме: забезпечує проведення державної економічної політики, здійснює прогнозування та державне регулювання національної економіки; визначає доцільність розроблення державних цільових програм з урахуванням загальнодержавних пріоритетів та забезпечує їх виконання; забезпечує розроблення і виконання загальнодержавних програм економічного та соціального розвитку; забезпечує розроблення і виконання державних програм приватизації; подає Верховній Раді України пропозиції стосовно визначення переліку об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації; здійснює відповідно до закону управління об'єктами державної власності, у т.ч. корпоративними правами, делегує окремі повноваження з управління зазначеними об'єктами міністерствам, іншим центральним органам виконавчої влади, місцевим державним адміністраціям та відповідним суб'єктам господарювання; сприяє розвитку підприємництва на засадах рівності перед законом усіх форм власності та соціальної спрямованості національної економіки, здійснює заходи з демонополізації та антимонопольного регулювання економіки, розвитку конкуренції та ринкової інфраструктури; забезпечує здійснення державної регуляторної політики у сфері gospodar-

ської діяльності; забезпечує розроблення і виконання програм структурної перебудови галузей національної економіки та інноваційного розвитку, здійснює заходи, пов'язані з реструктуризацією та санацією підприємств і організацій, забезпечує проведення державної промислової політики, визначає пріоритетні галузі промисловості, які потребують прискореного розвитку; забезпечує захист та підтримку національного товаровиробника; забезпечує захист прав споживачів та підвищення якості їх життя; визначає обсяги продукції (робіт, послуг) для державних потреб, порядок формування та розміщення державного замовлення на її виробництво, вирішує інші питання для задоволення державних потреб у продукції (роботах, послугах); утворює державні резервні фонди фінансових і матеріально-технічних ресурсів і приймає рішення про їх використання; забезпечує проведення державної аграрної політики та продовольчу безпеку держави; організовує державне страхування; забезпечує проведення державної політики цін та здійснює державне регулювання ціноутворення; забезпечує проведення зовнішньоекономічної політики України та здійснює її регулювання в межах закону.

Реалізації урядом України повноважень в економічній сфері сприяють різноманітні консультативно-дорадчі органи.

Основними завданнями *Координаційної ради* є: проведення оцінки стану реалізації державної політики та підготовка пропозицій щодо створення економічних та соціальних умов для підвищення конкурентоспроможності і модернізації національної економіки та реалізації політики імпортозаміщення; сприяння забезпеченню координації дій органів виконавчої влади, до компетенції яких належать питання підвищення конкурентоспроможності і модернізації національної економіки.

Міністерство економіки України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується КМУ та є головним органом у системі центральних ор-

ганів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує: державну політику економічного, соціального розвитку і торгівлі, державну цінову політику, державну політику у сфері технічного регулювання, стандартизації, метрології та метрологічної діяльності, управління об'єктами державної власності, реалізації майна (майнових прав, інших активів) або прав на нього на конкурентних засадах у формі аукціонів, зокрема електронних, та здійснення контролю за її реалізацією, інтелектуальної власності, публічних закупівель, а також державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів; державну інвестиційну політику, державну інноваційну політику в реальному секторі економіки, державну зовнішньоекономічну політику, державну політику у сфері розвитку підприємництва, державно-приватного партнерства; державну політику у сфері праці, зайнятості населення, трудової міграції, трудових відносин, соціального діалогу; державної політики у сфері державного матеріального резерву, державного експортного контролю; державну політику у сфері захисту прав споживачів, державної політики з контролю за цінами, державної регуляторної політики та державної політики з питань ліцензування, дозвільної системи, нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності; державну політику у сфері організації та контролю за виготовленням цінних паперів, документів суворої звітності; державну політику у сфері промислової безпеки, охорони й гігієни праці, поводження з вибуховими матеріалами, здійснення державного гірничого нагляду, здійснення державного нагляду та контролю за додержанням вимог законодавства про працю та зайнятість населення; державну політику з питань залучення міжнародної технічної допомоги в частині виконання вимог Закону України «Про запобігання корупції».

Накази Міністерства економіки є регуляторними актами обов'язковими для виконання центральними органами вико-

навчої влади, їх територіальними органами, місцевими держадміністраціями, органами влади АР Крим, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форми власності та громадянами.

Міністерство економіки очолює Міністр, який призначається на посаду за поданням Прем'єр-міністра України і звільняється з посади Верховною Радою України. Міністр має першого заступника, заступників (зокрема заступника-Торгового представника України, особливості повноважень якого визначаються КМУ), які призначаються на посаду та звільнюються з посади Кабінетом Міністрів України за поданням Прем'єр-міністра України відповідно до пропозицій Міністра. Через Першого віце-прем'єр-міністра України-Міністра економіки України спрямовується та координується діяльність таких центральних органів виконавчої влади:

Державна служба експортного контролю України, основними завданнями якої є: реалізація державної політики у сфері державного контролю за міжнародними передачами товарів військового призначення, подвійного використання; забезпечення захисту національних інтересів та зміцнення міжнародного авторитету України під час здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів шляхом забезпечення виконання міжнародних зобов'язань України, пов'язаних з нерозповсюдженням зброї масового знищення, засобів її доставки та обмеженням передач звичайних видів озброєння для недопущення їх застосування у терористичних та інших протиправних цілях; надання у передбачених законом випадках адміністративних послуг у сфері державного експортного контролю;

Державне агентство резерву України, яке забезпечує реалізацію державної політики у сфері державного матеріального резерву та внесення пропозицій щодо її формування.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте сутність терміну «економіка» та назвіть найбільші складові економічної системи України?
2. Якими є основні форми реалізації державою економічної політики?
3. Охарактеризуйте основні напрямки економічної політики, що визначаються державою?
4. Розкрийте зміст основних функцій публічної адміністрації в сфері економіки?
5. Розкрийте сутність терміну «орган виконавчої влади» та що таке система органів виконавчої влади?
6. Яким є зміст повноважень Кабінету Міністрів України як вищого органу виконавчої влади?
7. Які центральні органи виконавчої влади функціонують в Україні?
8. Назвіть повноваження міністерств як центральних органів виконавчої влади?
9. Якими є повноваження та завдання центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом? Наведіть приклади таких органів.
10. Охарактеризуйте повноваження та завдання місцевих державних адміністрацій?
11. Якою є мета та особливості утворення військово-цивільних адміністрацій?
12. На чому ґрунтуються повноваження публічної адміністрації в сфері адміністрування економіки?
13. Якими є повноваження Верховної Ради України в сфері адміністрування економіки?
14. Назвіть повноваження Президента України в сфері адміністрування економіки?
15. Розкрийте адміністративно-правовий статус Міністерства економіки України та охарактеризуйте його повноваження?

Завдання для самостійної роботи

Завдання 2.1. Складіть за наведеним нижче зразком таблицю, в якій наведіть мінімум п'ять визначень поняття «економіка» у різних джерелах (навчальні посібники, підручники, дисертації, монографії, статті, матеріали науково-практичних конференцій тощо). Джерела здобувач обирає самостійно та бажано із терміном видання не пізніше 5–10 років.

Визначення поняття «економіка»

Автор	Джерело	Визначення
Замрига Артур	«Економіка країни» та «господарство країни»: адміністративно-правові аспекти співвідношення понять. <i>Підприємництво, господарство і право</i> . 2019. № 8. С. 69–73. DOI https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.8.13	«Економіка» (від грецьких слів «ойкос» – домогосподарство та «номос» – закон) був уведений у науковий обіг давньогрецьким мислителем Ксенофонтом. Економіка – це сукупність суспільного виробництва, розподілу, обміну та споживання благ, а також виробничих відносин, які виникають між людьми у цих процесах

Завдання 2.2. Навести статистичні дані з розвитку будь-якої галузі національної економіки в розрізі трьох останніх років та охарактеризувати отриману інформацію. Рекомендовано дані використовувати з офіційного сайту Державної служби статистики за посиланням: <https://www.ukrstat.gov.ua/> вкладка «Статистична інформація», розділ «Економічна статистика».

Завдання 2.3. Охарактеризувати мінімум три законодавчих акти, що регламентують правові засади здійснення економічної діяльності в Україні. Необхідно чітко вказати документ, зазначити що саме в економічній діяльності він регламентує, навести його структуру та провести аналіз основних положень.

Завдання 2.4. Побудувати схему системи органів виконавчої влади в Україні (форма представлення обирається самостійно, проте, для більшої наочності рекомендується використовувати графічний спосіб подання інформації).

Завдання 2.5. Навести конкретний приклад реалізації кожного з основних напрямів економічної політики України

Напрямок	Приклад
Структурно-галузева політика	
Інвестиційна політика	
Амортизаційна політика	Держава чітко визначає можливі методи нарахування амортизації та вводить обмеження щодо максимальних термінів використання окремих об'єктів основних засобів для встановлення строку їх корисного застосування
Політика інституційних перетворень	
Цінова політика	
Антимонопольно-конкурентна політика	
Бюджетна політика	
Податкова політика	
Грошово-кредитна політика	
Валютна політика	
Зовнішньоекономічна політика	
Екологічна політика	
Соціально-економічна політика	

Тематика рефератів

1. Визначення термінів «економіка», «економічна політика» та «національна економіка» в законодавчих актах та літературних джерелах
2. Взаємозв'язок економіки і права
3. Економіка, рівень її розвитку та ефективність у контексті державного регулювання і підтримки
4. Необхідність державного регулювання економіки: аргументи «за» і «проти»
5. Основні показники економічного розвитку держави та соціально-економічна модернізація
6. Порівняльна характеристика стану економіки в Україні та інших країнах світу

7. Основні засади внутрішньої та зовнішньої політики держави в економічній сфері
8. Система центральних органів виконавчої влади: рівні, структура, завдання, повноваження
9. Утворення, реорганізація та ліквідація органів державної влади
10. Закордонний досвід функціонування органів виконавчої влади в сфері економіки

Тести для поточного контролю знань

1. Згідно з конституційно-правовою моделлю в Україні функціонує:

А) три рівні органів виконавчої влади – вищі, центральні та місцеві

Б) два рівні органів виконавчої влади – вищі та нижчі

В) три рівні органів виконавчої влади – вищі, локальні та місцеві

Г) три рівні органів виконавчої влади – президент, місцеві та регіональні

Д) правильний варіант не запропоновано

2. Вищий орган виконавчої влади представляє:

А) Президент України

Б) Кабінет Міністрів України

В) Міністерство України

Г) Офіс Президента України

Д) правильний варіант не запропоновано

3. Головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику економічного, соціального розвитку і торгівлі, державну цінову політику, державну політику у сфері технічного регулювання, стандартизації, метрології та метрологічної діяльності, управління об'єктами державної власності, реалізації майна є:

- А) Міністерство економіки України**
- Б) Кабінет Міністрів України**
- В) Міністерство соціального розвитку і торгівлі України**
- Г) Президент України**
- Д) правильний варіант не запропоновано**

4. Економічна стратегія це –

А) обраний державою курс економічної політики, розрахований на нетривалу перспективу і спрямований на вирішення крупномасштабних економічних та соціальних завдань, завдань культурного розвитку, забезпечення економічної безпеки держави, збереження і примноження її економічного потенціалу і національного багатства, підвищення народного добробуту

Б) обраний державою курс економічної політики, розрахований на тривалу перспективу і спрямований на вирішення крупномасштабних економічних та соціальних завдань, завдань культурного розвитку, забезпечення економічної безпеки держави, збереження і примноження її економічного потенціалу і національного багатства, підвищення народного добробуту

В) обраний державою курс економічної політики, розрахований на короткотермінову перспективу і спрямований на вирішення економічних та соціальних завдань, завдань культурного розвитку, забезпечення економічної безпеки держави, збереження і примноження її економічного потенціалу і національного багатства, підвищення народного добробуту

Г) обраний державою курс економічної політики, розрахований на поточне вирішення крупномасштабних економічних та соціальних завдань, завдань культурного розвитку, забезпечення економічної безпеки держави, збереження і примноження її економічного потенціалу і національного багатства, підвищення народного добробуту

Д) правильний варіант не запропоновано

5. Економічна тактика це –

А) сукупність найближчих цілей, завдань, засобів і способів їх досягнення для реалізації стратегічного курсу економічної політики в конкретних умовах, що складаються в поточному періоді розвитку народного господарства

Б) сукупність цілей, завдань, засобів і способів їх досягнення для реалізації перспективних стратегічних курсів економічної політики

В) сукупність довготривалих цілей, завдань, засобів і способів їх досягнення для реалізації курсу економічної політики держави на перспективу

Г) обраний державою курс економічної політики, розрахований на тривалу перспективу і спрямований на вирішення крупномасштабних економічних та соціальних завдань, завдань культурного розвитку, забезпечення економічної безпеки держави, збереження і примноження її економічного потенціалу і національного багатства, підвищення народного добробуту

Д) правильний варіант не запропоновано

6. Основними формами реалізації державою економічної політики є:

А) довгострокова (стратегічна) економічна політика

Б) поточна (тактична) економічна політика

В) довгострокова (стратегічна) і поточна (тактична) економічна політика

Г) Закон України «Про основні форми реалізації державою економічної політики»

Д) правильний варіант не запропоновано

7. Основні засади держави в економічній сфері визначено в:

А) Законі України «Про економічну сферу»

Б) Законі України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики»

- В) Законі України «Про економіку і фінанси»
- Г) Законі України «Про основні засади держави в економічній сфері»
- Д) правильний варіант не запропоновано

8. Принципи державного прогнозування і розробки програм економічного та соціального розвитку України, система прогнозних і програмних документів, вимоги до їх змісту, а також загальний порядок розробки, затвердження та виконання прогнозних і програмних документів економічного й соціального розвитку, повноваження та відповідальність публічної адміністрації в цих питаннях визначаються

- А) постановами
- Б) законами
- В) указами
- Г) аналітичними прогнозами
- Д) правильний варіант не запропоновано

9. Регулятивний вплив на економіку України здійснює:

- А) Верховна Рада України
- Б) Кабінету Міністрів України
- В) Президент України
- Г) Міністерство економіки
- Д) правильний варіант не запропоновано

10. Систему місцевих органів виконавчої влади складають:

- А) міністерства та державні інспекції
- Б) місцеві державні адміністрації
- В) Кабінет Міністрів України
- Г) Президент України
- Д) правильний варіант не запропоновано

РОЗДІЛ 3.

ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ФІНАНСІВ

- 3.1. Фінанси як об'єкт публічного адміністрування
- 3.2. Суб'єкти публічного адміністрування у сфері фінансів
- 3.3. Адміністративні послуги у сфері економіки і фінансів

***Основні терміни і поняття:** управління фінансами; суб'єкти публічного адміністрування у сфері фінансів; Міністерство фінансів України; Державна казначейська служба України; Державна служба фінансового моніторингу України; Державна податкова служба; Державна митна служба; Національний банк України; адміністративна послуга; адміністративні послуги у сфері економіки і фінансів*

3.1. Фінанси як об'єкт публічного адміністрування

У сучасних умовах нормативно-правове забезпечення організації та діяльності державної виконавчої влади й управлінської сфери загалом, зазнає значного оновлення та структурної перебудови. Ці процеси відбуваються у межах реалізації в Україні адміністративної реформи та наближення чинних управлінських структур до європейських стандартів. Реалії суспільного життя також обумовлюють необхідність чіткого визначення основних засад організації управління фінансами, системи відповідних керівних органів та визначення їх компетенції із встановленням меж відповідальності.

Розуміння призначення та сутності фінансів, а також особливостей їх функціонування пов'язано з природою та функціями держави, здійсненням розширеного відтворення, існуванням та розвитком товарно-грошових відносин.

Державні фінанси – це система грошових відносин, що виникає разом із державою та нерозривно пов'язана з її існуванням і функціонуванням. За своїм матеріальним змістом державні фінанси є фондами грошових коштів. Таким чином, об'єкт фінансів – це грошові фонди (виокремлені за певним цільовим призначенням грошові ресурси), а джерела фондів – це фінансові ресурси відповідних ланок економіки.

Основна маса грошових доходів формується у сфері матеріального виробництва, а потім певною мірою трансформується та перетворюється в межах різних правових режимів. У цих умовах створюється своєрідний об'єктивний двосторонній зв'язок фінансів і держави. З одного боку, природа фінансів, їхні форми, розміри фінансування визначають можливості держави, завдання і напрями її діяльності, гарантують фінансово забезпечені перспективи державного розвитку, а з іншого – за допомогою фінансів держава активно впливає на всі сторони процесу відтворення. За їх допомоги відбувається розподіл результату відтворення – сукупного суспільного продукту, перерозподіл і доведення його складових частин до кінцевого споживача. За рахунок фінансових ресурсів організується стимулювання, розвиток виробництва, підтримка об'єктивних і раціональних пропорцій розвитку суспільного виробництва, держави в цілому.

Здійснення цілеспрямованої фінансової політики (бюджетна; податкова; інвестиційна; кредитна; валютна; інші напрями: амортизаційна, цінова, митна тощо) за допомогою фінансового механізму та ефективного функціонування фінансової системи напряму залежить від організації публічного адміністрування фінансами в державі.

Публічне адміністрування фінансами відбувається через систему державних органів та інститутів за допомогою форм

і методів організації управлінської діяльності. Така діяльність зумовлена історичними, політичними та економічними умовами розвитку держави, вона підпорядковується фінансовій політиці держави.

Адміністративно-територіальний устрій напряму впливає на розуміння фінансів як об'єкту публічного адміністрування, саме тому встановлення ступеню їх централізації (централізовані чи децентралізовані) та приналежності (державні чи місцеві) надзвичайно важливе.

Оскільки, фінанси також поділяються на публічні та приватні, то предметом фінансового публічно-правового регулювання є не фінанси взагалі, як сукупність усіх коштів у державі, а тільки публічні фінанси, власником яких є держава й територіальні громади. Тому, публічний аспект фінансів проводить межу між публічними та приватними фінансами, коли останні регулюють диспозитивні норми й не є предметом фінансового права¹⁸.

Особливістю правової організації фінансової діяльності країни, у т.ч. і фінансів як об'єкту публічного адміністрування, є те, що вона властива усім без винятку державним органам. Фінансова діяльність держави має міжгалузеве значення. Вона закріплена як Конституцією України, так і окремими законодавчими актами, наприклад, Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні».

3.2. Суб'єкти публічного адміністрування у сфері фінансів

Жодна гілка влади, жоден державний орган не мають реальної влади без відповідного фінансового забезпечення своєї діяльності. Для нормального функціонування суспільства та реального забезпечення створення дійсно демократичної,

¹⁸ Конспект лекцій з дисципліни «Фінансове право» / Укл. Фокша Л.В. Дніпро: ДніпрДУВС, 2016. С. 5

правової, соціальної держави потрібно, щоб кожен державний орган, який наділений повноваженнями у сфері фінансів, був підконтрольним з боку інших гілок влади – лише за таких умов можна запобігти використанню державних коштів у приватних інтересах певних політичних сил.

В управлінні фінансами розрізняють декілька функціональних складових: планування, стратегічне й оперативне управління та контроль (таблиця 3.2).

Таблиця 3.2

Функціональні складові управління фінансами

Складова	Суть
Планування	Його об'єктом є фінансова діяльність держави та суб'єктів господарювання, а результатом – складання фінансових планів. У процесі планування як держава, так і суб'єкти господарювання оцінюють стан фінансових ресурсів, виявляють можливість збільшення своїх фінансів, розробляють напрями їх ефективного використання
Стратегічне управління	Загальне управління фінансами, що включає дії, розраховані на довгострокову перспективу і вирішення глобальних завдань розвитку фінансової системи країни
Оперативне управління	Управління фінансами, що становить сукупність заходів, розроблених на основні оперативного аналізу фінансової ситуації, фінансового планування, контролю та регулювання, складання й виконання фінансових планів
Контроль	Передбачає відстеження правильності функціонування фінансових відносин з метою визначення обґрунтованості і ефективності управлінських рішень, а також встановлення ступеня їх реалізації, виявлення відхилень, про що доцільно повідомляти органи, які можуть вплинути на покращення ситуації та недопущення її в майбутньому

Стратегічне управління виявляється у визначенні фінансових ресурсів шляхом прогнозування на майбутнє, встановлення обсягів фінансових ресурсів на реалізацію цільових програм тощо; здійснення вищими органами державної влади та управління (Президентом України, Верховною Радою України, Кабі-

нетом Міністрів України). До сфери безпосереднього державного управління належать лише державні фінанси.

У сфері управління фінансами *до повноважень Верховної Ради України* належать: розгляд проєкту та затвердження Закону про Державний бюджет України, контроль за виконанням Державного бюджету, ухвалення рішення щодо звіту про його виконання, розгляд і затвердження усіх законодавчих актів, котрі стосуються фінансової системи та фінансової політики в країні, контроль за їх виконанням, використанням позик, одержаних Україною, утвердження усіх рішень, пов'язаних із фінансовою політикою держави.

У сфері управління фінансами головними *повноваженнями Кабінету Міністрів України* є: розробка та реалізація стратегічних напрямів єдиної державної фінансової політики, проєкту Закону про Державний бюджет України, забезпечення виконання затвердженого Верховною Радою Державного бюджету України та подання звіту про його виконання, забезпечення виконання усіх законів, що стосуються фінансової політики держави.

Оперативне управління фінансами – це головна функція апарату фінансової системи держави.

Міністерство фінансів України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується КМУ. Воно є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної фінансової, бюджетної, податкової, митної політики, політики у сфері державного фінансового контролю, казначейського обслуговування бюджетних коштів, бухгалтерського обліку, випуску і проведення лотерей, організації та контролю за виготовленням цінних паперів, документів суворої звітності, видобутку, виробництва, використання та зберігання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння, їх обігу та обліку, у сфері запобігання і протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму. Основні завдання

Міністерства фінансів України визначені пунктом 3 Положення «Про Міністерство фінансів України»¹⁹; очолює його Міністр, який призначається на посаду за поданням Прем'єр-міністра України і звільняється з посади Верховною Радою України.

З метою забезпечення проведення єдиної збалансованої державної фінансової політики Міністерство фінансів України спрямовує та координує діяльність Державної казначейської служби України, Державної служби фінансового моніторингу України, Державної податкової служби, Державної митної служби. Координація цих служб відбувається через визначення пріоритетів роботи служб і шляхів виконання покладених на них завдань та затвердження планів їх роботи, видання обов'язкових до виконання службами наказів та доручень. Міністерство фінансів також приймає рішення з проведення перевірки діяльності служб та їх територіальних органів тощо.

Державна казначейська служба України (Казначейство України) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується КМУ через Міністра фінансів України і який реалізує державну політику у сферах казначейського обслуговування бюджетних коштів, коштів клієнтів відповідно до законодавства, бухгалтерського обліку виконання бюджетів. Казначейство України входить до системи органів виконавчої влади та утворюється для реалізації державної політики у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів та є учасником системи електронних платежів Національного банку України. Казначейство України відповідно до покладених завдань: 1) здійснює через систему електронних платежів НБУ розрахунково-касове обслуговування розпорядників, одержувачів бюджетних коштів та інших клієнтів, операцій з коштами бюджетів, спільних із міжнародними фінансовими організаціями проектів; 2) управляє ліквідністю субрахунків єдиного казначейського рахунка; 3) за погодженням із Міністерством

¹⁹ Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 р. № 375 (зі змінами і доповненнями)

фінансів України залучає на поворотній основі кошти єдиного казначейського рахунка для покриття тимчасових касових розривів місцевих бюджетів, Пенсійного фонду України та для надання середньострокових позик місцевим бюджетам; 4) здійснює відкриття та закриття рахунків поточного бюджетного періоду, а також відкриття рахунків наступного бюджетного періоду; 5) здійснює безспірне списання коштів державного бюджету та місцевих бюджетів на підставі рішення суду; здійснює безспірне вилучення коштів із місцевих бюджетів відповідно до Бюджетного кодексу України тощо²⁰.

Державна служба фінансового моніторингу України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується КМУ через Міністра фінансів України і який реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. Основними завданнями Державної служби фінансового моніторингу України є: 1) реалізація державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, а також внесення пропозицій щодо її формування; 2) збирання, оброблення та аналіз інформації про фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу, інші фінансові операції або інформацію, що може бути пов'язана з підозрою у легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванні тероризму; 3) створення та забезпечення функціонування єдиної державної інформаційної системи у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму тощо²¹.

²⁰ Про затвердження Положення про Державну казначейську службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.04.2015 р. № 215 (зі змінами і доповненнями)

²¹ Про затвердження Положення про Державну службу фінансового моніторингу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.07.2015 р. № 537 (зі змінами і доповненнями)

Державна податкова служба України (ДПС) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується КМУ через Міністра фінансів і який реалізує державну податкову політику, державну політику з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. ДПС у своїй діяльності керується Конституцією і законами України, указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами КМУ, іншими актами законодавства. Основними завданнями ДПС є: внесення на розгляд Міністра фінансів пропозицій щодо забезпечення формування та реалізація державної податкової політики, здійснення в межах повноважень, передбачених законом, контролю за надходженням до бюджетів та державних цільових фондів податків, зборів, платежів, державної політики у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, пального, державної політики з адміністрування єдиного внеску, державної політики у сфері контролю за своєчасністю здійснення розрахунків в іноземній валюті в установленій законом строк, дотриманням порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги), проведення розрахункових операцій, а також за наявністю ліцензій на провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню відповідно до закону тощо. ДПС здійснює повноваження безпосередньо та через утворені в установленому порядку її територіальні органи. ДПС та її територіальні органи є контролюючими органами (податковими органами, органами стягнення)²².

Державна митна служба України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується КМУ через Міністра фінансів. Вона реалізує державну митну політику, державну політику у сфері боротьби з правопо-

²² Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 р. № 227 (зі змінами і доповненнями)

рушеннями під час застосування законодавства з питань митної справи. Основними завданнями її функціонування є: 1) забезпечення реалізації державної митної політики, зокрема забезпечення митної безпеки та захисту митних інтересів України і створення сприятливих умов для розвитку зовнішньоекономічної діяльності, збереження належного балансу між митним контролем і спрощенням законної торгівлі; 2) забезпечення реалізації державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування законодавства з питань митної справи, запобігання та протидії контрабанді, боротьби з порушеннями митних правил; 3) внесення пропозицій щодо забезпечення формування державної митної політики на розгляд Міністра фінансів. Державна митна служба здійснює повноваження безпосередньо та через територіальні органи, а до її територіальних органів належать митниці та спеціалізовані органи²³.

Окремі функції у фінансовій сфері здійснює *Національний банк України (НБУ)*, який є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються Конституцією України та профільним законодавством. Відповідно до Конституції України основною функцією НБУ є забезпечення стабільності грошової одиниці України. При виконанні своєї основної функції НБУ має виходити із пріоритетності досягнення та підтримки цінової стабільності в державі. У межах своїх повноважень НБУ сприяє стабільності банківської системи, додержанню стійких темпів економічного зростання та підтримує економічну політику Кабінету Міністрів України. Повний перелік функцій НБУ наведено у статті 7 Закону України «Про Національний банк»²⁴.

²³ Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 р. № 227 (зі змінами і доповненнями)

²⁴ Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV (зі змінами і доповненнями)

На місцевому рівні, управління у сфері фінансів, здійснюють *місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування*. Так, повноваження місцевої державної адміністрації в галузі бюджету та фінансів є такими: 1) складання і подання на затвердження ради проєкту відповідного бюджету та забезпечення його виконання; звітування перед відповідною радою про його виконання; 2) подання в установленому порядку до органів виконавчої влади вищого рівня фінансових показників і пропозицій до проєкту Державного бюджету України, пропозицій щодо обсягу коштів для їх розподілу між територіальними громадами, розмірів дотацій і субсидій, даних про зміни складу об'єктів, що підлягають бюджетному фінансуванню, балансу фінансових ресурсів для врахування їх при визначенні розмірів субвенцій, а також для бюджетного вирівнювання виходячи із забезпеченості мінімальних соціальних потреб; 3) отримання інформації для складання і виконання бюджету від усіх суб'єктів підприємницької діяльності (незалежно від форм власності); 4) здійснення фінансування підприємств, установ та організацій освіти, науки, культури, охорони здоров'я, фізичної культури і спорту, соціального захисту населення, переданих у встановленому законом порядку в управління місцевій державній адміністрації, а також заходів, пов'язаних із розвитком житлово-комунального господарства, благоустроєм та шляховим будівництвом, охороною довкілля та громадського порядку; 5) у спільних інтересах територіальних громад об'єднання на договірній основі бюджетних коштів з коштами підприємств, установ, організацій та населення для будівництва, розширення, реконструкції, ремонту та утримання виробничих підприємств, транспорту, мереж тепло-, водо-, газо-, енергозабезпечення, шляхів, зв'язку, служб з обслуговування населення, закладів охорони здоров'я, торгівлі, освіти, культури, соціального забезпечення житлово-комунальних об'єктів, у тому числі їх придбання для задоволення потреб населення та фінансує здійснення цих заходів; 6) здійснення регулюван-

ня інвестиційної діяльності; 7) визначення і встановлення норм споживання у сфері житлово-комунальних послуг, здійснення контролю за їх дотриманням тощо.

До основних власних (самоврядних) повноважень виконавчих *органів сільських, селищних і міських рад*, належать: 1) підготовка програм соціально-економічного та культурного розвитку сіл, селищ, міст, цільових програм з інших питань самоврядування, подання їх на затвердження ради, організація їх виконання; подання раді звітів про хід і результати виконання цих програм; 2) забезпечення збалансованого економічного та соціального розвитку відповідної території, ефективного використання природних, трудових і фінансових ресурсів; 3) забезпечення складання балансів фінансових, трудових ресурсів, грошових доходів і видатків, необхідних для управління соціально-економічним і культурним розвитком відповідної території, а також визначення потреби у місцевих будівельних матеріалах, паливі тощо²⁵.

3.3. Адміністративні послуги у сфері економіки і фінансів

Одним із пріоритетних завдань публічної адміністрації є діяльність щодо забезпечення прав фізичних та юридичних осіб шляхом надання адміністративних послуг у сфері економіки.

Відповідно до Законів України «Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг»²⁶ та «Про адміністративні послуги»²⁷, з урахуванням особливостей, визначених законами, що регулюють суспільні відносини у відповідних

²⁵ Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР (зі змінами і доповненнями)

²⁶ Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг: Закон України від 15.07.2021 р. № 1689-IX (зі змінами і доповненнями)

²⁷ Про адміністративні послуги: Закон України від 06.09.2012 р. № 5203-VI (зі змінами і доповненнями)

сферах, зокрема Законом України «Про ліцензування видів господарської діяльності», починаючи з 01.01.2015 р. адміністративні послуги на всій території України надаються через Центри надання адміністративних послуг (ЦНАП)

Адміністративна послуга – це результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або здійснення обов'язків такої особи відповідно до закону.

Суб'єкт звернення – фізична особа, юридична особа, яка звертається за отриманням адміністративних послуг. Вони мають право на безоплатне отримання інформації про адміністративні послуги та порядок їх надання, що забезпечується шляхом надання їм безоплатного доступу до Єдиного державного веб-порталу електронних послуг, функціонування телефонної довідки та інформування таких суб'єктів через засоби масової інформації.

До адміністративних послуг також прирівнюється надання органом виконавчої влади, іншим державним органом, органом влади АР Крим, органом місцевого самоврядування, їх посадовими особами, державним реєстратором, суб'єктом державної реєстрації витягів та виписок із реєстрів, довідок, копій, дублікатів документів та інші передбачені законом дії, у результаті яких суб'єкту звернення, а також об'єкту, що перебуває в його власності, володінні чи користуванні, надається або підтверджується певний юридичний статус та/або факт.

Перелік адміністративних послуг органів виконавчої влади та адміністративних послуг, що надаються органами місцевого самоврядування у порядку виконання делегованих повноважень, які є обов'язковими для надання через Центри надання адміністративних послуг визначено у додатку до відповідного Розпорядження КМУ²⁸. Адміністративні послуги в електронній

²⁸ Деякі питання надання адміністративних послуг через центри надання адміністративних послуг: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.05.2014 р. № 523-р. (зі змінами і доповненнями)

формі надаються з використанням Єдиного державного веб-порталу електронних послуг.

На законодавчому рівні затверджено перелік видів адміністративних послуг, що надаються Міністерством економіки України, Державною службою експортного контролю та Фондом державного майна.

Питання для самоконтролю

1. Яким чином здійснюється публічне адміністрування фінансів в Україні?
2. Які функціональні складові управління фінансами Вам відомі?
3. Якими є повноваження Міністерства фінансів України у сфері адміністрування фінансів?
4. Які основні завдання Казначейства України?
5. Що входить до кола повноважень Державної служби фінансового моніторингу України?
6. Кому підпорядковується та як функціонує Державна податкова служба України?
7. Які повноваження у Державної митної служби України?
8. Яка роль та основна функція Національного банку України?
9. Охарактеризуйте повноваження місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування у сфері фінансів?
10. Що таке адміністративна послуга та хто може бути її отримувачами та надавачами?

Завдання для самостійної роботи

Завдання 3.1. Складіть за наведеним нижче зразком таблицю, в якій наведіть мінімум п'ять визначень поняття «публічне адміністрування» у різних джерелах (навчальні посібники, підручники, дисертації, монографії, статті, матеріали науково-практичних

конференцій тощо). Джерела здобувач обирає самостійно та бажано із терміном видання не пізніше 5–10 років.

Визначення поняття «публічне адміністрування»

Автор	Джерело	Визначення
Бінько Ігор	Публічне управління і публічне адміністрування: співвідношення понять. <i>Вісник АПСВТ</i> . 2020. № 3–4. С. 41–47. DOI 10.33287/11213	Бюрократичний метод управління завдяки командуванню, який є процесом досягнення національних цілей та інтересів шляхом діяльності суб'єктів публічної сфери, у тому числі законодавчих, виконавчих і судових органів та органів місцевого самоврядування

Завдання 3.2. Охарактеризувати мінімум три законодавчих акта, що регламентують правові засади функціонування суб'єктів публічного адміністрування у сфері фінансів. Необхідно чітко вказати документ, навести його структуру та провести аналіз основних положень.

Завдання 3.3. Охарактеризувати діяльність у сфері фінансів будь-якого виконавчого органу місцевої державної адміністрації або органу місцевого самоврядування (сільська, селищні, міська рада) на вибір здобувача. Рекомендовано обирати діяльність того виконавчого органу, до якого здобувач має безпосереднє відношення (наприклад, за місцем його проживання). Обов'язково необхідно вказати перелік адміністративних послуг, які надає обраний суб'єкт публічного адміністрування.

Завдання 3.4. Навести структуру із зазначенням вищого керівного складу будь-якого суб'єкта публічного адміністрування у сфері фінансів на вибір здобувача. Рекомендовано дані використовувати з офіційних сайтів відповідних суб'єктів публічного адміністрування у сфері фінансів. Форма представлення обирається самостійно, проте, для більшої наочності рекомендується використовувати графічний спосіб подання інформації.

Завдання 3.5. Навести мінімум три види адміністративних послуг у контексті суб'єктів надання (можна обирати будь-які за бажанням здобувача)

Послуга	Формат (очно / он-лайн)
Міністерство економіки України	
Анулювання ліцензії повністю на провадження господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні за кордоном	Он-лайн
Державна реєстрація договору (контракту) про спільну інвестиційну діяльність за участю іноземного інвестора	Очно
Державна служба експортного контролю	
Фонд державного майна	

Тематика рефератів

1. Публічне адміністрування у сфері фінансів: суть, роль та необхідність
2. Адміністративно-правовий статус, повноваження, права, обов'язки та структура Міністерства фінансів України
3. Адміністративно-правовий статус, повноваження, права, обов'язки та структура Державної податкової служби України
4. Адміністративно-правовий статус, повноваження, права, обов'язки та структура Державної митної служби України
5. Адміністративно-правовий статус, повноваження, права, обов'язки та структура Державної аудиторської служби України

6. Адміністративно-правовий статус, повноваження, права, обов'язки та структура Державної казначейської служби України
7. Адміністративно-правовий статус, повноваження, права, обов'язки та структура Національного банку України
8. Адміністративні послуги у фінансово-економічній сфері, їх види та порядок отримання
9. Власний (за наявності) або закордонний досвід отримання адміністративних послуг: проблеми та напрямки вдосконалення
10. Закордонний досвід функціонування органів державного нагляду (контролю) за фінансово-економічною сферою

Тести для поточного контролю знань

1. В Україні публічне адміністрування фінансами відбувається через:

А) Президента України

Б) систему державних органів та інститутів за допомогою форм і методів організації управлінської діяльності

В) он-лайн застосунок Public Administration

Г) Міністерство фінансів України

Д) правильний варіант не запропоновано

2. В управлінні фінансами виділяються такі функціональні складові:

А) планування та стратегічне й оперативне управління

Б) стратегічне й оперативне управління та контроль

В) планування, облік та контроль

Г) планування, стратегічне й оперативне управління та контроль

Д) правильний варіант не запропоновано

3. У сфері управління фінансами до повноважень Верховної Ради України належать:

А) створення оптимального конкурентного середовища діяльності суб'єктів господарювання

Б) розгляд проєкту та затвердження закону про Державний бюджет України

В) удосконалення міжгалузевих та внутрішньогалузевих пропорцій

Г) формування раціональної багатокладної економічної системи

Д) правильний варіант не запропоновано

4. У сфері управління фінансами головними повноваженнями Кабінету Міністрів України є:

А) дотримання необхідної паритетності цін між галузями та видами господарської діяльності

Б) забезпечення економічно обґрунтованого податкового навантаження на суб'єктів господарювання

В) розробка та реалізація стратегічних напрямів єдиної державної фінансової політики

Г) забезпечення населення бажаним обсягом грошової маси для кожної окремої родини

Д) правильний варіант не запропоновано

5. Головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної фінансової, бюджетної, податкової, митної політики, політики у сфері державного фінансового контролю, казначейського обслуговування бюджетних коштів, бухгалтерського обліку тощо, є:

А) Офіс Президента України

Б) Верховна Рада України

В) Кабінет Міністрів України

Г) Міністерство фінансів України

Д) правильний варіант не запропоновано

6. Державна казначейська служба України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується КМУ через Міністра фінансів України і який реалізує державну політику у сфері:

А) казначейського обслуговування бюджетних коштів, коштів клієнтів відповідно до законодавства, бухгалтерського обліку виконання бюджетів

Б) запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення

В) державної податкової політики, державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування

Г) державної митної політики, державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування законодавства з питань митної справи

Д) правильний варіант не запропоновано

7. Державна податкова служба України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується КМУ через Міністра фінансів і який реалізує:

А) державну митну політику, державну політику у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування законодавства з питань митної справи

Б) політику запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення

В) державну податкову політику, державну політику з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування

Г) політику казначейського обслуговування бюджетних коштів, коштів клієнтів відповідно до законодавства, бухгалтерського обліку виконання бюджетів

Д) правильний варіант не запропоновано

8. Державна митна служба України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується КМУ через Міністра фінансів і реалізує:

А) політику казначейського обслуговування бюджетних коштів, коштів клієнтів відповідно до законодавства, бухгалтерського обліку виконання бюджетів

Б) державну митну політику, державну політику у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування законодавства з питань митної справи

В) політику запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення

Г) політику казначейського обслуговування бюджетних коштів, коштів клієнтів відповідно до законодавства, бухгалтерського обліку виконання бюджетів

Д) правильний варіант не запропоновано

9. Державна служба фінансового моніторингу України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується КМУ через Міністра фінансів та який реалізує державну політику у сфері:

А) запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення

Б) казначейського обслуговування бюджетних коштів, коштів клієнтів відповідно до законодавства, бухгалтерського обліку виконання бюджетів

В) податкової політики, державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування

Г) державної митної політики, державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування законодавства з питань митної справи

Д) правильний варіант не запропоновано

10. На місцевому рівні управління у сфері фінансів здійснюють:

А) Президент України

Б) Кабінет Міністрів України

В) Міністерство фінансів України

Г) місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування

Д) правильний варіант не запропоновано

РОЗДІЛ 4.

ОСНОВИ БЮДЖЕТНОГО ПРАВА

- 4.1. Поняття бюджету та його значення для функціонування держави й органів місцевого самоврядування
- 4.2. Бюджетне право: суть, предмет, бюджетно-правові норми та відносини
- 4.3. Поняття, структура та принципи бюджетної системи України
- 4.4. Складові частини бюджету та бюджетна класифікація
- 4.5. Бюджетний процес в Україні

Основні терміни і поняття: Бюджет; бюджет як економічна категорія; бюджет як правова категорія; доходи бюджету; витрати бюджету; видатки бюджету; функції бюджету; бюджетне законодавство; Бюджетний кодекс України; Бюджетна декларація; Закон про Державний бюджет України; порядок внесення змін в бюджетне законодавство; бюджетний період; бюджетне право; бюджетно-правові відносини; бюджетно-правові норми; Бюджетна система України; структура бюджетної системи України; принципи бюджетної системи України; державний бюджет; місцеві бюджети; зведений бюджет; загальний фонд бюджету; спеціальний фонд бюджету; резервний фонд бюджету; бюджетна класифікація; дефіцит бюджету; профіцит бюджету; фінансування бюджету; державний (місцевий) борг; бюджетний процес; учасники бюджетного процесу; стадії бюджетного процесу

4.1. Поняття бюджету та його значення для функціонування держави й органів місцевого самоврядування

Бюджет є центральною ланкою фінансової системи будь-якої країни. Сукупність правових норм, що регулюють відносини в сфері бюджету, становлять бюджетне право.

Відповідно до ст. 2 Бюджетного кодексу України, *бюджет* – це план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами влади АР Крим, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду²⁹.

Походження терміну «бюджет» від французького «*bouge*», від норманського «*bougette*» – шкіряний мішок. Історичні передумови створення бюджету як основного фінансового плану сягають ще XVII ст. і стосуються переважно Англії.

Бюджет можна розглядати і як економічну, і як правову категорії (таблиця 4.1).

Таблиця 4.1

Трактування бюджету як економічної та правової категорії

Погляд	Суть	Особливості
Економічний	Сукупність суспільних (економічних) відносин, зумовлених об'єктивними товарно-грошовими відносинами та дією закону вартості, за допомогою яких відбувається розподіл національного доходу й утворення централізованих фондів коштів	Матеріальний прояв – бюджет є централізованим фондом коштів, який надходить у розпорядження відповідних органів влади для забезпечення здійснення функцій держави чи органів місцевого самоврядування
		Суспільний прояв – бюджет є системою економічних відносин, пов'язаних зі збиранням і використанням фонду коштів

²⁹ Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI (зі змінами і доповненнями)

Погляд	Суть	Особливості
Правовий	Бюджет – це сукупність правових норм, зовнішнє оформлення запланованих майбутніх доходів і видатків, які мають забезпечити функціонування держави загалом і окремих її територій	
	Бюджет – це закон України (Про державний бюджет) або рішення органів місцевого самоврядування (щодо місцевих бюджетів), у яких затверджуються основні фінансові плани з формування та використання коштів	

Складання періодичного, достатньо повного, чіткого та правдивого плану, дає можливість досягти рівноваги доходів і видатків, отримати заплановані доходи й ефективно профінансувати заплановані витрати, необхідні для виконання відповідних функцій держави й органів місцевого самоврядування, які покладених на них Конституцією України. Тобто, бюджет є теоретичним відображенням об'єктивних виробничих відносин, що матеріалізуються у складниках суспільного продукту під час його відтворення. У бюджеті відбувається однібічний рух грошей як самостійної форми вартості, що опосередковує рух товарів.

Поняття бюджету як економічної категорії не пов'язане з його офіційним оформленням, тобто з поняттям бюджету як правової категорії. Правове призначення бюджету полягає в тому, що він надає органам влади, що його затверджують, можливість вищого постійного керівництва в галузі фінансової діяльності, контролю діяльності виконавчо-розпорядчих органів, які складають і виконують бюджет. Саме через бюджет фінансова діяльність органів управління набуває характеру виконання тимчасових, періодичних правових норм, залучення доходів і їх витрачання стає правомірним, а наслідки ведення фінансової діяльності точно періодизуються.

Основні поняття при формуванні бюджету – це його доходи і витрати:

- доходи бюджету – податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких

передбачено законодавством України (включаючи трансферти, плату за надання адміністративних послуг, власні надходження бюджетних установ);

- витрати бюджету – видатки бюджету (кошти, спрямовані на виконання бюджетних програм, передбачених відповідним бюджетом), надання кредитів з бюджету, погашення боргу та розміщення бюджетних коштів на депозитах, придбання цінних паперів³⁰.

Сутність бюджету проявляється в його функціях (таблиця 4.2).

Таблиця 4.2

Функції бюджету

Функція	Суть
Функція створення централізованого фонду коштів	Відбувається мобілізація грошових коштів (державного чи місцевого бюджетів), розпис запланованих доходів і видатків із дотриманням правил бюджетної класифікації
Розподільна функція	У бюджетних правовідносинах, беруть участь майже всі учасники суспільного виробництва. Виходе, що жодна з ланок фінансової системи не здійснює такого багатовидового перерозподілу коштів, як бюджет, адже саме через бюджет акумулюються кошти, отримані в процесі виробничої та невиробничої діяльності
Функція цільового призначення	Зібрані кошти використовуються на чітко визначені завдання згідно встановленої мети, що має цільовий характер
Контрольна функція	Реалізується безпосередньо на всіх стадіях бюджетного процесу

Бюджетне законодавство, згідно ст. 4 Бюджетного кодексу, складається з: Конституції України; Бюджетного кодексу України (БКУ), Бюджетної декларації; закону про Державний бюджет України; інших законів, що регулюють бюджетні відносини; нормативно-правових актів КМУ; нормативно-правових актів органів виконавчої влади; прогнозів місцевих

³⁰ Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI (зі змінами і доповненнями)

бюджетів; рішень про місцевий бюджет; рішень органів АР Крим, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування³¹.

При здійсненні бюджетного процесу в Україні положення нормативно-правових актів застосовуються лише в частині, що не суперечить Конституції України, Бюджетному кодексу України та закону про Державний бюджет України. Якщо міжнародним договором України, поданим на ратифікацію, встановлено інші положення, ніж у відповідних нормах бюджетного законодавства України, то такі положення приймаються окремими законами і розглядаються ВРУ одночасно з ратифікацією міжнародного договору. Розгляд законопроектів, які впливають на доходну чи видаткову частини бюджетів, здійснюється за особливою процедурою згідно ст. 27 БКУ.

Особливістю будь-якого бюджету є його строковість, тобто термін на який він приймається. Бюджетний період для всіх бюджетів, що складають бюджетну систему України, становить один календарний рік, який починається 1 січня кожного року і закінчується 31 грудня того ж року. Неприйняття Верховною Радою України закону про Державний бюджет України до 1 січня відповідного року не є підставою для встановлення іншого бюджетного періоду. Відповідно до Конституції України бюджетний період для Державного бюджету України за особливих обставин (введення воєнного чи оголошення надзвичайного стану) може бути іншим. У разі затвердження Державного бюджету України на інший бюджетний період місцеві бюджети мають бути затверджені на такий самий період.

³¹ Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI (зі змінами і доповненнями)

4.2. Бюджетне право: суть, предмет, бюджетно-правові норми та відносини

Бюджетне право – це сукупність правових норм, які регулюють бюджетний устрій, структуру і порядок розподілу доходів і видатків між ланками бюджетної системи, повноваження держави і органів місцевого самоврядування в галузі бюджетів і бюджетний процес.

Бюджетне право поєднує в собі декілька змістовних форм:

- по-перше, це галузь людського знання, певна система знань, що розвиваються, певна наука про бюджет, бюджетну систему та бюджетний устрій;
- по-друге, воно охоплює сукупність специфічних суспільних відносин, що регламентуються правовими нормами, щодо створення, розподілу та перерозподілу централізованих грошових фондів, їх використання, організації контролю та звітування;
- по-третє, це бюджетний процес, що розгортається в просторі й часі, послідовність правових дій, що створюють бюджетний цикл;
- по-четверте, це бюджетно-правова інфраструктура, матеріалізація цього соціального явища в просторі й часі (об'єкти та суб'єкти бюджетної системи, правові акти з бюджетного права, бюджетно-правові норми, діяльність бюджетної сфери);
- по-п'яте, це окрема навчальна дисципліна чи окремий її розділ.

Відносини, що регулюються нормами бюджетного права, становлять предмет його правового регулювання.

Бюджетно-правові відносини – це суспільні відносини, врегульовані бюджетно-правовими нормами та пов'язані з акумулюванням, розподілом і витрачанням бюджетних ресурсів. Зазначені відносини є видом фінансово-правових

відносин, а тому їм притаманні спільні риси: вони мають грошовий характер; їх виникнення пов'язане з фінансовою діяльністю держави й органів місцевого самоврядування; одна зі сторін цих відносин наділена владними повноваженнями щодо іншої сторони; ці відносини завжди виникають, змінюються та припиняються на підставі нормативно-правових актів.

Особливостями бюджетно-правових відносин є те, що згідно ст. 92 Конституції України сфера їх існування пов'язана із законом. Бюджетно-правові відносини мають періодичний характер, зумовлений дією акта про бюджет протягом бюджетного періоду (із 1 січня по 31 грудня).

Суб'єктами бюджетно-правових відносин не можуть бути юридичні та фізичні особи, оскільки вони згідно чинного законодавства не можуть безпосередньо отримувати кошти на своє фінансування з бюджетів будь-якого рівня.

Класифікація бюджетно-правових норм представлена в таблиці 4.3.

Таблиця 4.3

Класифікація бюджетно-правових норм

Ознака	Суть	Особливість
За змістом	Матеріальні – встановлюють матеріальний зміст бюджету, тобто: структуру бюджетної системи; джерела доходів і видатків, їх обсяги, порядок закріплення за різними ланками бюджетної системи; здійснення міжбюджетних трансфертів тощо	Ці норми об'єднано у фінансово-правовий інститут – бюджетний устрій
	Процесуальні – регулюють бюджетний процес, тобто відносини зі складання, розгляду та затвердження бюджету, його виконання, а також складання, розгляд і затвердження звітності про виконання бюджету	Ці норми об'єднано у фінансово-правовий інститут – бюджетний процес

Ознака	Суть	Особливість
За часом дії	Постійні – мають визначальний характер при встановленні бюджетної системи та визначенні бюджетних повноважень учасників бюджетного процесу	Ці норми необмежені в часі
	Періодичні – містяться в щорічних актах про бюджет, які затверджують представницькі органи, а також у нормативно-правових актах, що їх приймають органи виконавчої влади на їх забезпечення (вступають у дію або після їх прийняття, або з настанням нового бюджетного року)	Ці норми діють зазвичай лише протягом бюджетного періоду, тобто з 1 січня до 31 грудня

Оскільки бюджетно-правові норми є невід’ємною складовою фінансового права, то їм притаманні всі особливості, що характеризують і фінансово-правові норми, а саме: категоричний характер імперативності та відсутність оперативної самостійності для учасників бюджетних відносин. При цьому, бюджетно-правові норми:

- визначають правову регламентацію бюджетного процесу та компетенцію його учасників;
- регулюють відносини при формуванні бюджетної системи, розподілі доходів і видатків між бюджетами;
- визначають права й обов’язки суб’єктів бюджетних відносин, вказують на обставити, за яких учасники цих відносин стають носіями конкретних прав і обов’язків;
- передбачають наслідки невиконання вимог, встановлених цими нормами.

4.3. Поняття, структура та принципи бюджетної системи України

Центральне місце у фінансовій системі України, як і будь-якої іншої держави, посідає бюджетна система, що ґрунтується

на економічних і юридичних нормах та організаційно залежить від форми державного устрою. Так, для федеративних країн характерною є трирівнева бюджетна система (федеральний бюджет, бюджети суб'єктів федерації, місцеві бюджети), а бюджетна система в унітарних країнах представлена двома рівнями бюджетів (державний і місцеві бюджети).

Бюджетна система України – це сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного і адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права³².

Бюджетна система держави складається з певних елементів, як-от: структура – ст. 5 БКУ (таблиця 4.4); принципи побудови – ст. 7 БКУ (таблиця 4.5); організація функціонування тощо.

Таблиця 4.4

Структура бюджетної системи України

Структура	Складові	
Бюджетна система України	Державний бюджет	
	Місцеві бюджети	Бюджет АР Крим
		Обласні бюджети
		Районні бюджети
	Бюджети місцевого самоврядування	

Таблиця 4.5

Принципи бюджетної системи України

Принцип	Суть
Єдності бюджетної системи України	Забезпечується єдиною правовою базою, єдиною грошовою системою, єдиним регулюванням бюджетних відносин, єдиною бюджетною класифікацією, єдністю порядку виконання бюджетів та ведення бухгалтерського обліку і звітності
Збалансованості	Повноваження на здійснення витрат бюджету мають відповідати обсягу надходжень бюджету на відповідний бюджетний період

³² Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI (зі змінами і доповненнями)

Принцип	Суть
Самостійності	Державний бюджет України та місцеві бюджети є самостійними. Держава коштами державного бюджету не несе відповідальності за бюджетні зобов'язання органів влади АР Крим та органів місцевого самоврядування. Органи влади АР Крим та органи місцевого самоврядування коштами відповідних місцевих бюджетів не несуть відповідальності за бюджетні зобов'язання одне одного, а також за бюджетні зобов'язання держави. Самостійність бюджетів забезпечується закріпленням за ними відповідних джерел доходів бюджету, правом відповідних органів державної влади, органів влади АР Крим та органів місцевого самоврядування визначати напрями використання бюджетних коштів відповідно до законодавства України, правом Верховної Ради АР Крим та відповідних місцевих рад самостійно і незалежно одне від одного розглядати та затверджувати відповідні місцеві бюджети
Повноти	До складу бюджетів підлягають включенню всі надходження бюджетів та витрати бюджетів, що здійснюються відповідно до нормативно-правових актів органів державної влади, органів влади АР Крим, органів місцевого самоврядування
Обґрунтованості	Бюджет формується на реалістичних макроекономічних і соціального розвитку України та розрахунках надходжень бюджету і витрат бюджету, що здійснюються відповідно до затверджених методик та правил
Ефективності та результативності	При складанні та виконанні бюджетів усі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягнення цілей, запланованих на основі національної системи цінностей і завдань інноваційного розвитку економіки, шляхом забезпечення якісного надання публічних послуг при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів та досягнення максимального результату

Принцип	Суть
	при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів
Субсидіарності	Розподіл видів видатків між державним бюджетом та місцевими бюджетами, а також між місцевими бюджетами ґрунтується на необхідності максимально можливого наближення надання публічних послуг до їх безпосереднього споживача
Цільового використання бюджетних коштів	Бюджетні кошти використовуються тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями та бюджетними асигнуваннями
Справедливості і неупередженості	Бюджетна система України будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами
Публічності та прозорості	Інформування громадськості з питань бюджетної політики, складання, розгляду, затвердження, виконання державного бюджету та місцевих бюджетів, а також контролю за виконанням державного бюджету та місцевих бюджетів

Зведений бюджет є сукупністю показників бюджетів, що використовуються для аналізу та прогнозування економічного і соціального розвитку держави. Зведений бюджет України включає:

- показники Державного бюджету України;
- показники зведеного бюджету АР Крим (включає показники бюджету АР Крим, районних бюджетів та бюджетів місцевого самоврядування на території АР Крим);
- показники зведених бюджетів областей, міст Києва та Севастополя (включає показники обласного бюджету, районних бюджетів та бюджетів місцевого самоврядування на території цієї області).

Зведений бюджет міської територіальної громади, у складі якої утворені райони у місті, включає показники міського бюджету та бюджетів районів у місті (у разі утворення районних у місті рад).

4.4. Складові частини бюджету та бюджетна класифікація

Згідно ст. 13 Бюджетного кодексу України, бюджет може складатися із загального та спеціального фондів (таблиця 4.6).

Таблиця 4.6

Складові частини бюджету

Вид	Складові частини	
Загальний фонд бюджету	Всі доходи бюджету, крім тих, що призначені для зарахування до спеціального фонду бюджету	
	Всі видатки бюджету, що здійснюються за рахунок надходжень загального фонду бюджету	
	Кредитування бюджету:	повернення кредитів до бюджету без визначення цільового спрямування
		надання кредитів з бюджету, що здійснюється за рахунок надходжень загального фонду бюджету
Фінансування загального фонду бюджету		
Спеціальний фонд бюджету	Доходи бюджету (включаючи власні надходження бюджетних установ), які мають цільове спрямування	
	Видатки бюджету, що здійснюються за рахунок конкретно визначених надходжень спеціального фонду бюджету (у т. ч. власних надходжень бюджетних установ)	
	Кредитування бюджету:	повернення кредитів до бюджету з визначенням цільового спрямування
		надання кредитів з бюджету, що здійснюється за рахунок конкретно визначених надходжень спеціального фонду бюджету
Фінансування спеціального фонду бюджету		

Власні надходження бюджетних установ отримуються додатково до коштів загального фонду бюджету і включаються до спеціального фонду бюджету. При цьому надходження бюд-

жетних установ у вигляді майна (активів) у натуральній формі, отримане від інших бюджетних установ, які відповідно до законодавства виконують функції з управління об'єктами державної (комунальної) власності, у межах відповідного бюджету, не є власними надходженнями таких бюджетних установ³³.

Розподіл бюджету на загальний та спеціальний фонди, їх складові частини визначаються виключно БКУ та законом про Державний бюджет України. Підставою для рішення Верховної Ради АР Крим, відповідної місцевої ради про створення спеціального фонду у складі місцевого бюджету може бути виключно БКУ та закон про Державний бюджет України.

Передача коштів між загальним та спеціальним фондами бюджету дозволяється тільки в межах бюджетних призначень шляхом внесення змін до закону про Державний бюджет України, прийняття рішення про місцевий бюджет або про внесення змін до нього.

Створення позабюджетних фондів органами державної влади, органами влади АР Крим, органами місцевого самоврядування та іншими бюджетними установами не допускається.

Резервний фонд бюджету формується для здійснення непередбачених видатків, що не мають постійного характеру і не могли бути передбачені під час складання проекту бюджету.

Резервний фонд бюджету не може перевищувати 1% обсягу видатків загального фонду відповідного бюджету, але це обмеження не застосовується в умовах воєнного стану та у разі здійснення заходів з часткової мобілізації. У Державному бюджеті України резервний фонд передбачається обов'язково. Рішення щодо необхідності створення резервного фонду місцевого бюджету приймає Верховна Рада АР Крим, відповідна місцева рада.

Порядок використання коштів з резервного фонду бюджету визначається Кабінетом Міністрів України³⁴. Рішення про виділення

³³ Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI (зі змінами і доповненнями)

³⁴ Про затвердження Порядку використання коштів резервного фонду бюджету: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.03.2002 р. № 415 (зі змінами і доповненнями)

коштів з резервного фонду бюджету приймаються відповідно КМУ, Радою міністрів АР Крим, місцевими державними адміністраціями, виконавчими органами місцевого самоврядування.

Доходи бюджетної системи побудовані таким чином, щоб з них можна було покривати всі бюджетні видатки, щоб органи місцевого самоврядування були зацікавлені в отриманні доходів з кожного можливого джерела. Усі бюджетні доходи зараховуються в певному порядку, що забезпечує необхідну деталізацію та правильне групування однорідних даних.

Групування доходів і видатків бюджету з присвоєнням окремим підрозділам (розділам, групам, підгрупам, статтям) відповідних порядкових номерів називається бюджетною класифікацією. Тобто, *бюджетна класифікація* – це єдине систематизоване згрупування доходів, видатків, кредитування, фінансування бюджету, боргу відповідно до законодавства України та міжнародних стандартів.

У ст. 8 БКУ передбачено, що бюджетна класифікація використовується для складання і виконання державного та місцевих бюджетів, звітування про їх виконання, здійснення контролю за фінансовою діяльністю органів державної влади, органів влади АР Крим, органів місцевого самоврядування, інших розпорядників бюджетних коштів, проведення фінансового аналізу в розрізі доходів, організаційних, функціональних та економічних категорій видатків, кредитування, фінансування і боргу, а також для забезпечення загальнодержавної і міжнародної порівнянності бюджетних показників. Бюджетна класифікація є обов'язковою для застосування всіма учасниками бюджетного процесу в межах бюджетних повноважень³⁵.

Бюджетна класифікація використовується на всіх стадіях бюджетного процесу, а також при складанні зведених (консолідованих) бюджетів і має такі складові частини:

- класифікація доходів бюджету – ст. 9 БКУ (таблиця 4.7);

³⁵ Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI (зі змінами і доповненнями)

- класифікація видатків та кредитування бюджету – ст. 10 БКУ (таблиця 4.8);
- класифікація фінансування бюджету – ст. 11 БКУ (таблиця 4.9);
- класифікація боргу – ст. 12 БКУ (таблиця 4.10).

Таблиця 4.7

Класифікація доходів бюджету

Показник	Складова	
Доходи бюджету	Податкові надходження – встановлені законами України про оподаткування загальнодержавні податки і збори та місцеві податки і збори)	
	Неподаткові надходження:	доходи від власності та підприємницької діяльності
		адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності
		власні надходження бюджетних установ
		інші неподаткові надходження
Доходи від операцій з капіталом		
Трансферти – кошти, одержані від інших органів державної влади, органів влади АР Крим, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі		

Таблиця 4.8

Класифікація видатків та кредитування бюджету

Показник	Класифікаційна ознака
Видатки та кредитування бюджету	За бюджетними програмами (програмна класифікація видатків та кредитування бюджету) – використовується у разі застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі
	За ознакою головного розпорядника бюджетних коштів (відомча класифікація видатків та кредитування бюджету) – містить перелік головних розпорядників бюджетних коштів для систематизації видатків та кредитування бюджету за ознакою головного розпорядника бюджетних коштів. На її основі Казначейство України складає та веде єдиний реєстр розпорядників бюджетних коштів та одержувачів бюджетних коштів

Показник	Класифікаційна ознака	
За функціями, з виконанням яких пов'язані видатки та кредитування бюджету (функціональна класифікація видатків та кредитування бюджету):		розділи, в яких систематизуються видатки та кредитування бюджету, пов'язані з виконанням функцій держави, АР Крим чи місцевого самоврядування
		підрозділи та групи, в яких конкретизуються видатки та кредитування бюджету на виконання функцій держави, Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування

Видатки бюджету класифікуються за економічною характеристикою операцій, що здійснюються при їх проведенні та поділяються на поточні та капітальні (економічна класифікація видатки бюджету). У складі витрат (видатків) бюджету виділяються витрати (видатки) споживання і витрати (видатки) розвитку відповідно до бюджетної класифікації.

Класифікація кредитування бюджету систематизує кредитування бюджету за типом позичальника та поділяє операції з кредитування на надання кредитів з бюджету і повернення кредитів до бюджету.

Таблиця 4.9

Класифікація фінансування бюджету

Показник	Класифікаційна ознака	
Фінансування бюджету	Містить джерела отримання фінансових ресурсів, необхідних для покриття дефіциту бюджету, і напрями витрачання фінансових ресурсів, що утворилися в результаті профіциту бюджету	За типом кредитора (за категоріями кредиторів або власників боргових зобов'язань)
		За типом боргового зобов'язання (за засобами, що використовуються для фінансування бюджету)
	Витрати на погашення боргу	належать до складу фінансування бюджету

Таблиця 4.10

Класифікація боргу

Показник	Класифікаційна ознака	
Борг	Систематизує інформацію про всі боргові зобов'язання держави, АР Крим, обласної ради, міської територіальної громади	За типом кредитора
		За типом боргового зобов'язання

Глава 3 «Фінансування бюджету (дефіцит, профіцит) та державний (місцевий) борг» БКУ містить статті: 14 «Дефіцит та профіцит бюджету, залишок бюджетних коштів» (таблиця 4.11); 15 «Джерела фінансування бюджету» (таблиця 4.12); 15⁻¹ «Управління державним боргом та гарантованим державою боргом»; 16 «Здійснення державних (місцевих) запозичень та управління державним (місцевим) боргом»; 17 «Державні та місцеві гарантії»; 18 «Граничні обсяги державного (місцевого) боргу та державних (місцевих) гарантії».

Таблиця 4.11

Основні поняття у частині фінансування бюджету³⁶

Показник	Суть
Дефіцит бюджету	Перевищення видатків бюджету над його доходами (з урахуванням різниці між наданням кредитів з бюджету та поверненням кредитів до бюджету)
Профіцит бюджету	Перевищення доходів бюджету над його видатками (з урахуванням різниці між поверненням кредитів до бюджету та наданням кредитів з бюджету)
Залишок бюджетних коштів	Обсяг коштів відповідного бюджету, розпорядників та одержувачів бюджетних коштів цього бюджету на кінець звітного періоду
Державний борг	Загальна сума боргових зобов'язань держави з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок державного запозичення
Місцевий борг	Загальна сума боргових зобов'язань АР Крим, обласної ради, міської, селищної чи сільської територіальної громади з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок місцевого запозичення

³⁶ Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI (зі змінами і доповненнями)

Показник	Суть
Погашення державного (місцевого) боргу	Операції з повернення позичальником кредитів (позик) відповідно до умов кредитних договорів та/або розміщення (емісії) боргових цінних паперів

Таблиця 4.12

Джерела фінансування бюджету

Показник	Джерело
Джерела фінансування бюджету	Кошти від державних (місцевих) внутрішніх та зовнішніх запозичень
	Кошти від приватизації державного майна (включаючи інші надходження, безпосередньо пов'язані з процесом приватизації) – щодо державного бюджету
	Повернення бюджетних коштів з депозитів, надходження внаслідок продажу/пред'явлення цінних паперів
	Вільний залишок бюджетних коштів з дотриманням умов, визначених БКУ, включаючи залишок коштів державного бюджету, сформований за рахунок понадпланових державних запозичень, здійснених у попередньому бюджетному періоді
	Тимчасово вільні кошти єдиного казначейського рахунка
Джерела формування спеціального фонду Державного бюджету України в частині фінансування	Кредити (позики), що залучаються державою від іноземних держав, іноземних фінансових установ і міжнародних фінансових організацій для реалізації інвестиційних проектів
	Інші надходження, визначені законом про Державний бюджет України

Управління державним боргом та гарантованим державою боргом здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну бюджетну політику у сфері управління державним боргом та гарантованим державою боргом (Боргове агентство України).

4.5. Бюджетний процес в Україні

У світовій науковій літературі та практиці немає одностайного визначення понятійного апарату бюджетного процесу та його етапів.

У ст. 2 БКУ *бюджетний процес* – це регламентований бюджетним законодавством процес складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання, а також контролю за дотриманням бюджетного законодавства³⁷.

Учасниками бюджетного процесу є органи, установи та посадові особи, наділені бюджетними повноваженнями (правами та обов'язками з управління бюджетними коштами).

Наприкінці 2018 р. було внесено суттєві зміни в Бюджетний кодекс пов'язані із запровадженням середньострокового бюджетного планування, а тому процедура підготовки державного та місцевих бюджетів зазнала змін.

У бюджетному процесі застосовується програмно-цільовий метод на рівні державного бюджету та на рівні місцевих бюджетів. Особливими складовими програмно-цільового методу у бюджетному процесі є бюджетні програми, відповідальні виконавці бюджетних програм, паспорти бюджетних програм, результативні показники бюджетних програм. Бюджетні програми формуються головними розпорядниками бюджетних коштів під час складання Бюджетної декларації (прогнозу місцевого бюджету) та проекту бюджету на плановий бюджетний період з урахуванням планів діяльності на середньостроковий період, прогнозних та програмних документів економічного і соціального розвитку.

Бюджетний процес є формою здійснення матеріальних бюджетних прав, які надані учасникам бюджетного процесу. У ст. 19 БКУ стадіями бюджетного процесу визнаються:

- складання та розгляд Бюджетної декларації (прогнозу місцевого бюджету) і прийняття рішення щодо них;

³⁷ Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI (зі змінами і доповненнями)

- складання проєктів бюджетів;
- розгляд проєкту та прийняття закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);
- виконання бюджету, включаючи внесення змін до закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);
- підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього (таблиця 4.13).

Таблиця 4.13

Стадії бюджетного процесу в Україні

Стадія	Суть
Складання та розгляд бюджетної декларації (прогнозу місцевого бюджету) і прийняття рішення щодо них	<i>Бюджетна декларація</i> – це документ державного стратегічного планування, який визначатиме основні засади бюджетної політики на середньостроковий період (замість скасованих Основних напрямів бюджетної політики на плановий рік і Прогнозу державного бюджету на наступні за плановим два бюджетні періоди) ³⁸
Складання проєктів бюджетів (рівень деталізації проєкту бюджету впливає на якість сформованого бюджету)	Розробляє проєкт Кабінет Міністрів України, відповідальним за його складання є Міністр фінансів
	До 1 квітня Національний банк України подає до Верховної Ради України та КМУ: проєкт засад грошово-кредитної політики; проєкт кошторису доходів і видатків НБУ
	Не пізніше 1 червня у Верховній Раді України проходять парламентські слухання з питань бюджетної політики. За чотири дні до парламентських слухань КМУ подає до Верховної Ради України проєкт Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період, в якому визначається граничний розмір дефіциту, державного боргу; зміни до законодавства, прийняття яких є необхідним для реалізації бюджетної політики; обґрунтування необхідності

³⁸ Бліхар М., Гей К. Правові засади складання та розгляду бюджетної декларації. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 6. С. 143

Стадія	Суть
	<p>поділу бюджету на загальний і спеціальний фонд тощо. За результатами парламентських слухань Верховна Рада України приймає постанову про схвалення або взяття до відома Основних напрямів бюджетної політики</p> <p>На основі бюджетних запитів, що подаються головними розпорядниками бюджетних коштів, органи держави здійснюють такі заходи: Міністерство фінансів України готує проєкт закону про Державний бюджет України й подає вказаний проєкт до КМУ, який, своєю чергою, приймає постанову про схвалення проєкту закону про Державний бюджет України й подає до Верховної Ради України схвалений проєкт до 15 вересня поточного року</p>
Розгляд проєкту та прийняття закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет)	<p>Після подання КМУ проєкту до Верховної Ради України він повинен бути представлений на пленарному засіданні Міністром фінансів України. Після цього відбувається його обговорення в комітетах, фракціях тощо. Комітет Верховної Ради з питань бюджету розглядає пропозиції, готує висновки й таблиці пропозицій і рішення щодо них</p> <p>На першому читанні висновки й пропозиції, подані Комітетом Верховної Ради з питань бюджету, голосуються в цілому. Прийняття висновків і пропозицій означає ухвалення проєкту в першому читанні; а прийняті висновки й пропозиції набувають статусу бюджетних висновків</p> <p>На другому читанні пропозиції депутатів і фракцій не розглядають. На цьому етапі обов'язково має бути ухвалене таке: загальний обсяг дефіциту (профіциту) бюджету; загальний обсяг доходів (видатків); обсяг міжбюджетних трансфертів; інші положення, необхідні для прийняття місцевих бюджетів. Статті проєкту, не ухвалені в другому читанні, переносяться на третє читання</p>

Стадія	Суть
	Третє читання має бути завершене, а закон про Державний бюджет України повинен бути прийнятий до 1 грудня року, що передує плановому
Виконання бюджету, включаючи внесення змін до закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет)	Участь у виконанні бюджетів беруть підприємства, установи, організації всіх форм власності, громадяни, які пов'язані з доходами й видатками бюджетів. Але використання бюджетних коштів здійснюють лише розпорядники бюджетних коштів за наявності бюджетних призначень або бюджетних асигнувань. Виконання Державного бюджету України забезпечує КМУ, загальну організацію та управління виконанням Державного бюджету України здійснює Міністерство фінансів України
	В Україні застосовують казначейську форму обслуговування Державного бюджету України. Міністерство фінансів України здійснює прогнозування та аналіз доходів бюджету й має виключне право надання розстрочок і відстрочок податків. Державне казначейство України веде облік усіх надходжень до Державного бюджету України та здійснює повернення надмірно сплачених платежів. Органи стягнення забезпечують своєчасне та повне надходження сум обов'язкових платежів, які зараховують на єдиний казначейський рахунок Державного бюджету України
	Відповідно до ст. 49 БКУ Державний бюджет України виконується за розписом, затвердженим міністром фінансів відповідно до бюджетних призначень у місячний термін після набрання чинності законом про Державний бюджет України. До затвердження такого розпису приймають тимчасовий розпис. Міністр фінансів забезпечує відповідність розпису Державного бюджету України встановленим бюджетним призначенням

Стадія	Суть
	Не пізніше 31 грудня Казначейство закриває всі рахунки, відкриті у поточному бюджетному періоді. На кінець бюджетного періоду Казначейство зберігає залишки коштів на рахунках спеціального фонду Державного бюджету України для покриття відповідних витрат у наступному бюджетному періоді з урахуванням їх цільового призначення
Підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього	Зведення, складання та надання звітності про виконання Державного бюджету України здійснюється Державним казначейством України
	Розпорядники бюджетних коштів складають і подають докладні звіти, що містять бухгалтерські баланси, дані про виконання кошторисів, результати діяльності та іншу інформацію за формами, встановленими Казначейством за погодженням з Рахунковою палатою та Міністерством фінансів
	Місячна, квартальна та річна звітність про виконання Державного бюджету України розміщується на офіційному сайті Казначейства

На всіх стадіях бюджетного процесу здійснюються контроль за дотриманням бюджетного законодавства, аудит та оцінка ефективності управління бюджетними коштами відповідно до законодавства.

Усі стадії взаємообумовлені й пов'язані, тому доцільно говорити про єдину бюджетну процедуру.

Ст. 28 БКУ «Доступність інформації про бюджет» декларує, що Міністерство фінансів України забезпечує оприлюднення: Бюджетної декларації разом з відповідними інформаційно-аналітичними матеріалами; проекту закону про Державний бюджет України; 2) закону про Державний бюджет України з додатками, які є його невід'ємною частиною, а також інформаційно-аналітичних матеріалів щодо основних показників та завдань державного бюджету (у доступній для громадськості формі) у місячний строк з дня опублікування закону про

Державний бюджет України шляхом розміщення на своєму офіційному сайті; інформації про виконання Державного бюджету України за підсумками місяця, кварталу та року; інформації про виконання зведеного бюджету України; іншої інформації про виконання Державного бюджету України.

Питання для самоконтролю

Що таке бюджет як економічна та правова категорія?

1. Як розкривається сутність бюджету через його функції?
2. Які нормативно-правові акти, регулюють бюджетні відносини в Україні?
3. Що таке бюджетний період та за яких особливих обставин Державний бюджет України може бути затверджено на інший бюджетний період, ніж передбачений у законодавстві?
4. Які мета і призначення бюджетного права та що таке бюджетно-правові відносини?
5. Яка структура бюджетної системи України?
6. Які принципи бюджетної системи України Вам відомі та які з них є найбільш значущими на Ваш погляд?
7. Що таке зведений бюджет?
8. Які складові частини бюджету в Україні?
9. Що таке загальний та спеціальний фонд бюджету та з чого вони складаються?
10. З якою метою створюється і як використовується резервний фонд бюджету?
11. Що таке бюджетна класифікація та які її роль і призначення?
12. Розкрийте зміст і характеристику доходів і видатків бюджету відповідно до Бюджетного кодексу України?
13. Що таке бюджетний дефіцит і бюджетний профіцит та якими є джерела фінансування дефіциту бюджетів?
14. Назвіть та охарактеризуйте стадії бюджетного процесу в Україні?

Завдання для самостійної роботи

Завдання 4.1. Опрацювати структуру і зміст Бюджетного кодексу України. Необхідно чітко зазначити сферу діяльності, основні терміни і поняття, кількість розділів, глав, статей та провести аналіз основних положень.

Завдання 4.2. Опрацювати структуру і зміст Закону України «Про державний бюджет» на поточний рік та провести аналіз основних його положень. Необхідно вказати інформацію в нижче наведеній таблиці та провести аналітичну оцінку зміни показників.

Показник (тис.грн)		Значення		
		Поточний рік	Попередній рік	Динаміка (зміни у%)
Доходи Державного бюджету України	Загальний фонд			
	Спеціальний фонд			
	Всього			
Видатки Державного бюджету України	Загальний фонд			
	Спеціальний фонд			
	Всього			
Повернення кредитів до Державного бюджету України	Загальний фонд			
	Спеціальний фонд			
	Всього			
Надання кредитів з Державного бюджету України	Загальний фонд			
	Спеціальний фонд			
	Всього			
Граничний обсяг дефіциту Державного бюджету України	Загальний фонд			
	Спеціальний фонд			
	Всього			

Завдання 4.3. Проаналізуйте структуру доходів державного бюджету України за поточний рік згідно відповідного додатку до Закону України «Про Державний бюджет України» на поточний рік.

Склад доходів державного бюджету України на поточний рік

Код	Найменування згідно з класифікацією доходів бюджету	Доходи					
		Загальний фонд		Спеціальний фонд		Загальна сума	
		тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%
10000000	Податкові надходження						
20000000	Неподаткові надходження						
30000000	Доходи від операцій з капіталом						
40000000	Офіційні трансферти						
50000000	Цільові фонди						
Разом:							

Завдання 4.4. Охарактеризувати напрями та умови використання коштів з резервного фонду бюджету. Необхідно вказати повну інформацію за прикладом в нижче наведеній таблиці.

Кошти резервного фонду бюджету можуть використовуватися на здійснення:	Дата введення	До непередбачених заходів не можуть бути віднесені:	Дата введення
Заходів щодо запобігання негативним явищам на ринку авіаційних перевезень, пов'язаним із нездійсненням страхового покриття експлуатантам та/або власникам повітряних суден у повітряному просторі України під час збройної агресії проти України, загрози нападу та будь-яких військових дій на території України	13.02.2022 р.	Додаткові заходи, що забезпечують виконання бюджетної програми (функції), призначення на яку затверджено у бюджеті, крім заходів з питань зміцнення обороноздатності держави та соціального і правового захисту осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, та членів їх сімей	11.07.2023 р.
...

Завдання 4.5. Як, відповідно до ст. 27 Бюджетного кодексу України, здійснюється подання і розгляд законопроектів, що впливають на показники бюджету, та введення в дію таких законів. Форма представлення обирається самостійно, проте, для більшої наочності рекомендується використовувати графічний спосіб подання інформації.

Тематика рефератів

1. Зміст бюджету як економічної, юридичної, матеріальної та соціальної категорії
2. Класифікація бюджетів за різними ознаками та юридичні особливості їх складання
3. Бюджетне законодавство: передумови виникнення, формування і склад в Україні
4. Доходи і видатки Державного бюджету України
5. Кошторис як основний плановий фінансовий документ бюджетної установи
6. Розпорядники бюджетних коштів різних рівнів
7. Стадії та організація бюджетного процесу в Україні
8. Особливості складання та виконання місцевих бюджетів (на прикладі конкретного місцевого бюджету будь-якого рівня)
9. Закордонний досвід бюджетного права та можливості його застосування в Україні
10. Проблеми та напрямки удосконалення бюджетного права в Україні в умовах глобалізації та євроінтеграції

Тести для поточного контролю знань

1. Відповідно до Бюджетного кодексу України, бюджет – це:

А) гроші для забезпечення завдань і функцій держави

Б) план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади України, органами влади АРК,

органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду

В) план фінансових витрат, які здійснюються органами державної влади України в інтересах громадян

Г) форма руху капіталу у сфері економічних відносин

Д) правильний варіант не запропоновано –

2. Бюджетний період для всіх бюджетів, що складають бюджетну систему України, становить:

А) дванадцять місяців

Б) 365 днів

В) 366 днів

Г) один календарний рік

Д) правильний варіант не запропоновано

3. Бюджетний період для всіх бюджетів, що складають бюджетну систему України:

А) починається 1 січня кожного року і закінчується 31 грудня того ж року

Б) починається 1 січня кожного року і закінчується 1 січня наступного року

В) починається кожного року з прийняттям Закону про державний бюджет і закінчується 31 грудня того ж року

Г) починається кожного року з прийняттям Закону про державний бюджет і закінчується з прийняттям Закону про державний бюджет на наступний рік

Д) правильний варіант не запропоновано

4. Неприйняття Верховною Радою України закону про Державний бюджет України до 1 січня відповідного року є:

А) не є підставою для встановлення іншого бюджетного періоду

Б) є підставою для встановлення іншого бюджетного періоду

В) є підставою для відстрочення виконання бюджету

Г) подовжує всі наступні періоди звітування на стільки днів, на скільки не приймався закон про Державний бюджет України

Д) правильний варіант не запропоновано

5. Бюджетне право – це:

А) сукупність законів, які визначають бюджетний устрій, структуру і порядок розподілу доходів і видатків держави

Б) сукупність правових норм, які регулюють бюджетний устрій, структуру і порядок розподілу доходів і видатків між ланками бюджетної системи, повноваження держави і органів місцевого самоврядування в галузі бюджетів і бюджетний процес

В) Бюджетний кодекс України

Г) Конституція України, Бюджетний Кодекс України, Бюджетна декларація, закон про Державний бюджет України

Д) правильний варіант не запропоновано

6. Суб'єктами бюджетно-правових відносин є:

А) юридичні та фізичні особи

Б) держава, адміністративно-територіальні одиниці, територіальні громади в особі уповноважених органів, органи державної влади та місцевого самоврядування

В) держава та органи державної влади

Г) органи державної влади та місцевого самоврядування, юридичні особи, фізичні особи

Д) правильний варіант не запропоновано

7. Бюджетна система України – це:

А) державний бюджет

Б) сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного і адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права

- В) місцеві бюджети та зведений бюджет
- Г) зведений бюджет, державний бюджет, місцеві бюджети
- Д) правильний варіант не запропоновано

8. Резервний фонд бюджету формується для:

А) реалізації інвестиційних програм і проєктів регіонального розвитку

Б) забезпечення будівництва, реконструкції, ремонту і утримання автомобільних доріг загального користування державного значення, розвитку, будівництва, ремонту, облаштування, модернізації та утримання пунктів пропуску через державний кордон

В) фінансового забезпечення бюджетних програм, у межах яких виконуються роботи з проєктування, будівництва, введення в експлуатацію, експлуатації, зняття з експлуатації або закриття об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами

Г) здійснення непередбачених витратків, що не мають постійного характеру і не могли бути передбачені під час складання проєкту бюджету

Д) правильний варіант не запропоновано

9. Бюджетна класифікація – це:

А) податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, плату за надання адміністративних послуг, власні надходження бюджетних установ)

Б) загальна сума боргових зобов'язань держави з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок державного запозичення

В) видатки бюджету, надання кредитів з бюджету, погашення боргу та розміщення бюджетних коштів на депозитах, придбання цінних паперів

Д єдине систематизоване згрупування доходів, видатків, кредитування, фінансування бюджету, боргу відповідно до законодавства України та міжнародних стандартів

Д) правильний варіант не запропоновано

10. Дефіцит бюджету – це:

А) перевищення доходів бюджету над його видатками

Б) виконання бюджетних, боргових, гарантійних чи податкових зобов'язань, що виникли в поточному або попередніх бюджетних періодах

В) перевищення видатків бюджету над його доходами

Г) міжбюджетні трансферти для використання на певну мету в порядку, визначеному органом, який прийняв рішення про надання субвенції

Д) правильний варіант не запропоновано

РОЗДІЛ 5.

ОСНОВИ ПОДАТКОВОГО ПРАВА

- 5.1. Теоретичні засади податкового права
- 5.2. Джерела податкового права та принципи податкового законодавства
- 5.3. Поняття, функції, класифікація та правовий механізм податків
- 5.4. Податкова система України
- 5.5. Адміністрування податків і зборів

Основні терміни і поняття: податкове право; предмет та метод податкового права; Податковий кодекс України; система та джерела податкового права; принципи податкового права; податково-правові норми; податкові правовідносини; суб'єкти та об'єкти податкових правовідносин; загальна та особлива частини податкового права; поняття та функції податку; елементи правового механізму податку; класифікація податків; податкова система України; загальнодержавні податки; місцеві податки і збори; адміністрування податків і зборів; податкова звітність; податкові консультації; визначення сум податкових зобов'язань платника, порядок сплати, оскарження рішень контролюючих органів; податкове повідомлення-рішення; податкова вимога; податковий контроль; облік платників податків; організація перевірок і види податкових перевірок; погашення податкового боргу; податкова застава; відповідальність за порушення податкового законодавства; фінансові санкції; штраф; пеня

5.1. Теоретичні засади податкового права

Податкове право регулює комплекс суспільних відносин у сфері сплати податків та зборів. У науковій літературі немає єдиної думки щодо того, чи податкове право є самостійною галуззю права, чи воно є підгалуззю або інститутом фінансового права.

Податкове право є підгалуззю фінансового права, що становить систему правових норм, які регулюють суспільні відносини щодо справляння податків, зборів та інших обов'язкових платежів, податкового контролю та застосування заходів відповідальності за порушення податкового законодавства³⁹. Податкове право є системою правових норм, які регулюють податкові відносини, забезпечують можливість здійснення податкового контролю⁴⁰.

Податкове право України – це галузь права, норми якої регулюють суспільні відносини, що склалися в процесі податкової діяльності, а саме: встановлення та стягнення загальнообов'язкових платежів, здійснення дій щодо дотримання податкового законодавства⁴¹.

Наразі предмет податкового права однозначно не визначений. *Предметом податкового права* є сукупність однорідних суспільних відносин, що визначають надходження коштів від платників до бюджетів у формі податків і зборів⁴². Предмет податкового права – це теоретична модель бажаних і соціально корисних для суспільства процесів і процедур податкової діяльності, що враховують інтереси як платників податків, так

³⁹ Волощук М.Г., Карабін Т.О., Менджул М.В. Фінансове право: навч. посіб. Вид. 3-тє, допов. та перероб. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2017. С. 78

⁴⁰ Волощук М.Г., Петріченко О.О., Білаш О.В., Карабін Т.О., Менджул М.В. Податкове право країн ЄС: Посібник. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2021. С. 6

⁴¹ Скороход І.В. Податкове право України як основний регулятор податкової діяльності. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 4. Ч. 2. С. 138

⁴² Волощук М.Г., Карабін Т.О., Менджул М.В. Фінансове право: навч. посіб. Вид. 3-тє, допов. та перероб. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2017. С. 78

і держави⁴³. До предмета податкового права відносять ті суспільні відносини, які виникають у зв'язку із сплатою податків та зборів (обов'язкових платежів)⁴⁴.

Норми, що регулюють податкові правовідносини, містяться в різних галузях права – конституційному, адміністративному, господарському, кримінальному, митному тощо. Предмет регулювання податкового права охоплює сукупність специфічних характеристик, що дозволяє виділити їх із загальної маси фінансових відносин, адже їх особливістю є рух грошей у формі податків і зборів «знизу (від платника) – вгору (до державного бюджету)».

Характерною рисою податкових відносин є їх майновий характер. Виконання податкового обов'язку означає передачу у власність чи розпорядження держави певних коштів. Саме у податкових відносинах найбільш чітко, у порівнянні з усіма іншими фінансовими правовідносинами, простежуються державно-владна і майнова сторони. Відносини з приводу податків і зборів є владно-майновими. З одного боку, держава наділяє компетентні органи владними повноваженнями і контролює надходження коштів до бюджету, а з іншого – податкові надходження є одним з основних джерел формування власності держави, хоча спочатку й у специфічній грошовій формі.

Метод податкового права характеризується своєрідним механізмом регулювання, особливим переплетенням норм, юридичним режимом. Метод податкового права є фінансово-правовим і передбачає використання державно-владних приписів. Цей метод передбачає використання в основному імперативних приписів (наприклад, застосування санкцій за податкові правопорушення виключає альтернативність дій). Метод, заснований на владному підпорядкуванні однієї сторони іншій, властивий також іншим галузям права (наприклад, адміністративному).

⁴³ Скороход І.В. Податкове право України як основний регулятор податкової діяльності. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 4. Ч. 2. С. 136

⁴⁴ Волощук М.Г., Петріченко О.О., Білаш О.В., Карабін Т.О., Менджул М.В. Податкове право країн ЄС: Посібник. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2021. С. 7

Водночас метод податкового права має свою специфіку, яка зумовлена специфікою податкових правовідносин, особливостями правового статусу державних органів, що є учасниками таких відносин, а також метою участі суб'єктів у податкових правовідносинах⁴⁵.

Податкове право є складною цілісною системою правових норм із своєю внутрішньою організацією. Податкове право складається з правових норм і містить правові інститути (оподаткування юридичних осіб, інститут місцевих податків і зборів тощо).

Система податкового права – об'єктивна сукупність суспільних фінансових відносин, що визначає внутрішню структуру податкового права, зміст і особливість розміщення норм, що регулюють податкові правовідносини.

Всі норми податкового права утворюють загальну та особливу частини:

- загальна частина містить норми права, що визначають поняття й принципи системи оподаткування, елементи правового механізму податку, відповідальність за порушення податкового законодавства тощо;
- особлива частина складається із правових норм, що визначають механізми справляння окремих податків і зборів.

Норми податкового права мають публічний характер, що зумовлено публічною діяльністю щодо справляння податкових платежів для загальнодержавних потреб, для утримання державних органів, органів місцевого самоврядування, задоволення державних та місцевих інтересів. Суспільні відносини, які регулює податкове право, є публічно-майновими. Норми податкового права є по суті фінансовими, водночас у них проявляється в більшій мірі імперативність, що дозволяє говорити про їх певну своєрідність.

⁴⁵ Волощук М.Г., Петріченко О.О., Білаш О.В., Карабін Т.О., Менджул М.В. Податкове право країн ЄС: Посібник. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2021. С. 8

Податково-правові норми – це загальнообов’язкові, формально визначені, санкціоновані державою та забезпечені примусом правила поведінки, які регулюють дії суб’єктів податково-правових відносин щодо сплати податків і зборів.

Норми податкового права характеризуються такими ознаками:

- загальнообов’язковість (норми податкового права мають загальний характер, а також обов’язкові до виконання);
- формальна визначеність (норму податкового права видає держава у визначеній формі);
- імперативний характер;
- забезпеченість заходами державного примусу;
- системність (норми податкового права формують систему, яка ефективно регулює податкові відносини);
- закріплюють права та обов’язки учасників податкових відносин⁴⁶.

Норми податкового права поділяють за основними критеріями (таблиця 5.1).

Таблиця 5.1

Норми податкового права

Ознака	Вид
За змістом	Матеріальні
	Процесуальні
За характером впливу	Зобов’язуючі
	Забороняючі
	Уповноважуючі
Залежно від сфери дії	Норми загальної дії
	Норми обмеженої дії
	Локальні норми

Структура податкової норми складається з гіпотези, диспозиції та санкції. Гіпотеза як структурний елемент податково-

⁴⁶ Волошук М.Г., Петріченко О.О., Білаш О.В., Карабін Т.О., Менджул М.В. Податкове право країн ЄС: Посібник. Ужгород: Видавництво Олександрія Гаркуші, 2021. С. 13

правової норми вказує на життєві умови та обставини, за наявності яких виникають податкові правовідносини. Диспозиція податково-правової норми вказує на бажану для держави позитивну поведінку учасників податкових відносин за тих фактичних обставин, які передбачені гіпотезою. Завершальним структурним елементом правової норми може бути санкція, зміст якої поєднується в юридичній науці, як правило, з негативними наслідками для правопорушника, заходами державного примусу, покаранням.

Податково-правова норма і стаття податкового нормативно-правового акта – не тотожні поняття. Норма податкового права – це правило поведінки в галузі податкових відносин, яке складається з гіпотези, диспозиції та санкції. Стаття нормативно-правового акта, що регулює податкові відносини, є формою виразу податкової правової норми⁴⁷.

У сфері впливу держави на відносини, що виникають у процесі розподілу і перерозподілу внутрішнього валового продукту національного доходу країни та утворення і використання централізованих і децентралізованих фондів коштів, виникають, змінюються і припиняються фінансові правовідносини. Податкові правовідносини є різновидом фінансових правовідносин.

Податкові правовідносини складаються із властивих усім правовідносинам елементів:

- суб'єктів права – учасників суспільних відносин;
- об'єктів права;
- змісту правовідносин – прав і обов'язків їхніх учасників.

Водночас, маючи специфіку правового регулювання, податкові правовідносини мають низку особливостей, які дають можливість відмежувати їх від інших правовідносин. Перша їхня особливість полягає в тому, що вони формуються на підставі норм податкового права. Другою особливістю податкових правовідносин виступає особливий характер суб'єктів податкового

⁴⁷ Волощук М.Г., Петріченко О.О., Білаш О.В., Карабін Т.О., Менджул М.В. Податкове право країн ЄС: Посібник. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2021. С. 13

права, будучи додатковим критерієм галузевого відокремлення податкових правовідносин. Тобто суб'єкт податкових відносин є специфічним: з одного боку, податковий орган, а з іншого – платник податку⁴⁸.

Податкові правовідносини – це врегульовані нормами податкового права суспільні відносини, які виникають під час сплати податків та зборів до державного і місцевих бюджетів й державних цільових фондів, а також відносини, що виникають в процесі податкового контролю.

Податкові правовідносини мають матеріальний та юридичний зміст (таблиця 5.2).

Таблиця 5.2

Зміст податкових правовідносин

Зміст	Суть
Матеріальний	Це поведінка суб'єктів пов'язана із податковими правовідносинами
Юридичний (встановлено податково-правовими нормами)	Суб'єктивні права – це належна суб'єктам податкових правовідносин для задоволення їх інтересів міра дозволеної (можливої) поведінки, забезпечена юридичними обов'язками іншої сторони правовідносин
	Юридичний обов'язок у податкових правовідносинах – це приписана зобов'язаному суб'єкту і забезпечена можливістю державного примусу міра необхідної поведінки, якої повинний дотримуватися цей суб'єкт

Суб'єктами податкових правовідносин є юридичні та фізичні особи, держава, адміністративно-територіальні утворення в особі уповноважених органів, які можуть бути учасниками податкових правовідносин.

Об'єкт податкових правовідносин – це кошти, що формують бюджети різних рівнів внаслідок реалізації суб'єктивних прав податкових органів і юридичних обов'язків платників податків.

⁴⁸ Скороход І. В. Податкове право України як основний регулятор податкової діяльності. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 4. Ч. 2. С. 136

Класифікація податкових правовідносин представлена в таблиці 5.3.

Таблиця 5.3

Класифікація податкових правовідносин

Ознака	Види
Залежно від їх функцій	Загально-регулятивні
	Конкретно-регулятивні
	Комплексні
	Охоронні
Залежно від змісту та суб'єктного складу	Правовідносини, що виникають між центральними і місцевими податковими органами, з приводу організації та їх функціонування
	Правовідносини, що виникають між податковими органами та місцевим самоврядуванням, з приводу встановлення місцевих податків і зборів
	Правовідносини, що виникають між податковими органами та платниками податків, з приводу справляння податків і зборів
	Правовідносини, що виникають між платниками податків та виконавчими органами місцевого самоврядування, з приводу справляння місцевих податків і зборів
	Правовідносини, що виникають між податковими органами та платниками податків, з приводу організації та здійснення податкового контролю, оскарження актів податкових органів, дій чи бездіяльності їх посадових осіб та притягнення до відповідальності за податкове правопорушення
Залежно від об'єкта податкових правовідносин	Майнові
	Немайнові
Залежно від характеру правової норми	Матеріальні податково-правові відносини
	Процесуальні податкові правовідносини

Підставою для виникнення, зміни, припинення, податкових правовідносин є юридичні факти – як дії (правомірні та неправомірні), так і події. Правомірні дії як вольова поведінка, яка передбачена податково-правовою нормою, поділяються на:

індивідуальні акти (наприклад, подання податкової декларації); юридичні вчинки (наприклад, платник податку повідомляє про набуті доходи за кордоном, що підлягають оподаткуванню). Активними діями як юридичними фактами у податкових відносинах можуть бути і неправомірні дії, тобто поведінка, яка суперечить податково-правовим нормам (наприклад, неправомірне відшкодування ПДВ).

5.2. Джерела податкового права та принципи податкового законодавства

Сукупність податкових норм у їх зовнішньому вияві формують джерела податкового права. Таким чином, під *джерелом податкового права* розуміють форму вираження і встановлення чинних податково-правових норм. Джерела податкового права поділяють за критеріями, що згруповані в таблиці 5.4⁴⁹.

Таблиця 5.4

Джерела податкового права

Ознака	Джерело
На підставі владно-територіальної ознаки	Загальнодержавні нормативні акти
	Місцеві нормативні акти
За характером правових норм	Нормативні – акти, які містять правові норми загального характеру, прийняті компетентними органами у встановленому порядку
	Ненормативні – акти, що не містять правових норм загального характеру
За особливостями правового регулювання і характеру встановлення	Звичай, який санкціонується компетентними органами у встановленому порядку
	Прецедент одержав значне поширення в правових системах англо-саксонського типу, особливо при наявності пробілу в законодавстві

⁴⁹ Волощук М.Г., Карабін Т.О., Менджул М.В. Фінансове право: навч. посіб. Вид. 3-тє, допов. та перероб. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2017. С. 80

Ознака	Джерело
	Міжнародні договори (конвенції, угоди) важливого значення набувають при врегулюванні подвійного оподаткування, інших питань оподаткування
	Правова доктрина
	Нормативно-правовий акт – найважливіше, а іноді єдине джерело податкового права

В Україні джерелами податкового права є нормативно-правові акти.

Основним джерелом податкового права є *Конституція України*. Зокрема, ст. 67 визначає, що кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом. За ст. 92 Конституції України, виключно законами України установлюються система оподаткування, податки і збори. Крім того, територіальні громади села, селища, міста, відповідно до ст. 143 Конституції України, безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування встановлюють місцеві податки і збори відповідно до закону.

Одним із джерел податкового права є *міжнародні договори з питань оподаткування*, зокрема врегулювання подвійного оподаткування, адже чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. При цьому варто наголосити, якщо міжнародним договором України, ратифікованим Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, що їх містять закони України про оподаткування, то застосовуються правила міжнародного договору⁵⁰.

Визначальне місце в системі джерел податкового права займає *Податковий кодекс України (ПКУ)*, який регулює відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів, зокрема визначає вичерпний перелік податків та зборів, що

⁵⁰ Волощук М.Г., Карабін Т.О., Менджул М.В. Фінансове право: навч. посіб. Вид. 3-тє, допов. та перероб. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2017. С. 81

справляються в Україні, та порядок їх адміністрування, платників податків та зборів, їх права та обов'язки, компетенцію контролюючих органів, повноваження і обов'язки їх посадових осіб під час адміністрування податків та зборів, а також відповідальність за порушення податкового законодавства⁵¹.

Важливе місце в системі джерел податкового права займають також *закони, укази Президента України, постанови Верховної Ради України, уряду* тощо (наприклад, Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування»). Крім того, в системі джерел податкового права слід відмітити *рішення Конституційного суду України*, що мають обов'язкову силу.

Термін «принцип» походить з латині «*principium*» та означає «основа», «початок», це те, що лежить в основі певної наукової теорії, засади правил поведінки. *Принципи податкового права* – це вихідні загальноправові та нормативно-правові начала, імперативні вимоги, які зумовлюють загальну та конкретну спрямованість правового регулювання, розвитку та побудови системи суспільних відносин у галузі оподаткування.

Податковому праву, як частині системи права взагалі притаманні, загальноправові та галузеві принципи, які відображають його специфіку, завдання, розкривають сутність предмета та методу регулювання. До загальних принципів можна віднести: принципи верховенства права, законності, демократизму, гуманізму, справедливості тощо. Щодо галузевих принципів, то податкове законодавство України ґрунтується на принципах, котрі узагальнені у таблиці 5.5⁵².

⁵¹ Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI (зі змінами і доповненнями)

⁵² Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI (зі змінами і доповненнями)

Таблиця 5.5

Принципи на яких ґрунтується податкове законодавство України

Принцип	Суть
Загальність оподаткування	Кожна особа зобов'язана сплачувати встановлені ПКУ, законами з питань митної справи податки та збори, платником яких вона є згідно з положеннями ПКУ
Рівність усіх платників перед законом, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації	Забезпечення однакового підходу до всіх платників податків незалежно від соціальної, расової, національної, релігійної приналежності, форми власності юридичної особи, громадянства фізичної особи, місця походження капіталу
Невідворотність настання визначеної законом відповідальності у разі порушення податкового законодавства	
Презумпція правомірності рішень платника податку	У разі, якщо норма закону чи іншого нормативно-правового акта, виданого на підставі закону, або якщо норми різних законів чи різних нормативно-правових актів припускають неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів, внаслідок чого є можливість прийняти рішення на користь як платника податків, так і контролюючого органу
Фіскальна достатність	Встановлення податків та зборів з урахуванням необхідності досягнення збалансованості витрат бюджету з його надходженнями
Соціальна справедливність	Установлення податків та зборів відповідно до платоспроможності платників податків
Економічність оподаткування	Установлення податків та зборів, обсяг надходжень від сплати яких до бюджету значно перевищує витрати на їх адміністрування
Нейтральність оподаткування	Установлення податків та зборів у спосіб, який не впливає на збільшення або зменшення конкурентоздатності платника податків
Стабільність	Зміни до будь-яких елементів податків та зборів не можуть вноситися пізніше як за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, в якому будуть діяти нові правила та ставки. Податки та збори,

Принцип	Суть
	їх ставки, а також податкові пільги не можуть змінюватися протягом бюджетного року
Рівномірність та зручність сплати	Установлення строків сплати податків та зборів, виходячи із необхідності забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджетів для здійснення витрат бюджету та зручності їх сплати платниками
Єдиний підхід до встановлення податків та зборів	Визначення на законодавчому рівні усіх обов'язкових елементів податку

Розглядаючи систему податкового права слід розуміти її відмінність від системи податкового законодавства як системи усіх належно упорядкованих нормативно-правових актів, норми яких регулюють податкові відносини.

5.3. Поняття, функції, класифікація та правовий механізм податків

Необхідність податків обумовлюється потребою належного функціонування держави шляхом виконання суспільно необхідних функцій і завдань. Податки з'явилися пізніше, ніж виникли перші держави, фінансова діяльність яких супроводжувалася збиранням митних зборів у сучасному їх розумінні. Наразі системи оподаткування у різних країнах світу різняться за структурою, складом податків, зборів та обов'язкових платежів, методами їх стягнення, податковими ставками, податковими пільгами тощо.

Податок є не тільки правовою, а насамперед, економічною категорією. Аналіз сутності податку як економічної категорії базується на дослідженні закономірностей розширеного відтворення, його окремих фаз, особливо розподілу та перерозподілу грошової форми вартості.

Першим визначення податку дав А. Сміт у праці «Про багатство народів» (1770 р.) охарактеризувавши його як тягар, що

накладається державою у формі закону, який передбачає його розмір і порядок сплати.

Відповідно до ст. 6 Податкового кодексу України *податком* є обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників податку відповідно до Податкового кодексу. *Збором (платою, внеском)* є обов'язковий платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників зборів, з умовою отримання ними спеціальної вигоди, у тому числі внаслідок вчинення на користь таких осіб державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами та особами юридично значимих дій⁵³.

Основні ознаки податків представлені в таблиці 5.6.

Таблиця 5.6

Основні ознаки податків

Ознака	Суть
Виключне встановлення законом	Відповідно до ст. 4 ПКУ загальнодержавні, місцеві податки та збори, справляння яких не передбачено ПКУ, сплаті не підлягають
Обов'язковість	Ст. 67 Конституції України встановлює, що кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом
Безоплатність	Спрямованість коштів від платника до держави за відсутності зустрічних зобов'язань з боку держави
Безумовність	Сплата податку без виконання будь-яких дій з боку держави і встановлення юридичної відповідальності за ухилення від їх сплати
Нецільовий характер	Відсутність чітких вказівок щодо напрямів використання надходжень від певного податку
Безповоротність	Кошти, сплачені у вигляді податків, не повертаються до платників
Грошова форма	Платіж здійснюється у грошовій формі
Адресність	Податки надходять виключно до бюджету відповідного рівня

⁵³ Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI (зі змінами і доповненнями)

Сутність податків, зборів та інших обов'язкових платежів проявляється у функціях, які згруповані в таблиці 5.7.

Таблиця 5.7

Основні функції податків

Функція	Суть
Фіскальна	Наповнення дохідної частини бюджетів усіх рівнів для задоволення потреб суспільства
Розподільча	Розподіл дохідної частини бюджету для фінансування функцій і завдань держави та органів місцевого самоврядування
Регулююча	Регулювання галузей суспільного виробництва і споживання
Контрольна	Регламентування державою дотримання податкової дисципліни усіма суб'єктами підприємництва та громадянами
Стимулююча	Запровадження окремим платникам податків пільг щодо їх сплати, що стимулює розвиток окремих галузей національної економіки або здійснює підтримку незахищених верств населення країни

Наразі існує значна кількість різних видів класифікації податків, проте найбільш характерна представлена в таблиці 5.8.

Таблиця 5.8

Класифікація податків

Ознака	Вид
Залежно від компетенції органу, що встановлює податковий платіж на відповідній території	Загальнодержавні – податки та збори, що встановлені ПКУ і є обов'язковими до сплати на усій території України, крім випадків, передбачених ПКУ
	Місцеві – податки та збори, що встановлені відповідно до переліку і в межах граничних розмірів ставок, визначених ПКУ, рішеннями сільських, селищних і міських рад у межах їх повноважень, і є обов'язковими до сплати на території відповідних територіальних громад
Залежно від платника	Податки з юридичних осіб (наприклад, податок на прибуток підприємств)
	Податки з фізичних осіб (наприклад, податок на доходи фізичних осіб)
	Змішані податки, що справляються як з юридичних, так і з фізичних осіб (наприклад, ПДВ, мито)

Ознака	Вид	
Залежно від каналу надходження	Закріплені, які безпосередньо й цілком надходять до конкретного бюджету чи державного цільового фонду Регулюючі (різномірні), які одночасно надходять до бюджетів різних рівнів у пропорціях, визначених чинним бюджетним законодавством, зокрема при затвердженні кожного бюджету	
Залежно від методу стягнення	Прямі податки – стягуються в процесі придбання та нагородження матеріальних благ безпосередньо з прибутку або доходу платника податку, спадщини, будівель, землі тощо. Вони закладаються в ціну товару ще на стадії виробництва безпосередньо самим виробником	Особисті – сплачуються їх платником за рахунок і залежно від розміру отриманого ним доходу чи прибутку (наприклад, податок на прибуток підприємств, податок на доходи фізичних осіб) Реальні – сплачуються їх платником виходячи з розміру майна, що перебуває у його власності і в подальшому забезпечить платнику цього податку передбачуваний дохід (наприклад, податок на нерухоме майно)
Залежно від методу оподаткування	Непрямі податки – справляються під час витрачання матеріальних благ, визначаються розміром споживання і включаються до ціни товару у вигляді надбавки (націнки) і сплачуються споживачем (наприклад, ПДВ, акцизний податок)	
Залежно від періодичності справляння	Прогресивні	
	Пропорційні	
	Регресивні	
Залежно від періодичності справляння	Разові податки, сплата яких пов'язана з подіями, що не мають системного характеру (наприклад, оподаткування доходу, отриманого платником податку як подарунок або внаслідок прийняття ним у спадщину коштів, майна, майнових чи немайнових прав) Систематичні (регулярні) податки, сплата яких пов'язана з вираженою регулярністю, зазвичай через певні проміжки часу (місяць, квартал, півріччя, рік) й впродовж усього періоду володіння (користування) чи діяльності платника	

В основі побудови механізму стягнення податків лежать елементи податків. Всі елементи правового механізму податку поділяють на основні (платник податку, об'єкт оподаткування та ставка податку) та додаткові (строк і порядок сплати, податкова звітність тощо). Відповідно до ст. 7 ПКУ під час встановлення податку обов'язково визначаються елементи⁵⁴, що згруповані в таблиці 5.9.

Таблиця 5.9

Елементи податку

Елемент	Суть
Платники податку	Суб'єктами оподаткування, або платниками податків і зборів (обов'язкових платежів) є юридичні та фізичні особи, на яких згідно з законами України покладено обов'язок: сплачувати податки і збори (обов'язкові платежі); нараховувати, утримувати та сплачувати податок до бюджетів та до державних цільових фондів, вести податковий облік та подавати податкову звітність податковим органам відповідно до закону, а також нести відповідальність за порушення норм податкового законодавства
Об'єкт оподаткування	Об'єктами оподаткування є доходи (прибуток), додана вартість продукції (робіт, послуг), вартість продукції (робіт, послуг), у тому числі митна або її натуральні показники, спеціальне використання природних ресурсів, майно юридичних і фізичних осіб та інші об'єкти, визначені ПКУ
База оподаткування	Це конкретно визначена вартісна, фізична чи інша характеристика об'єкта оподаткування, а також визначена податковим законом частина доходів чи майна платника податку, яка враховується при розрахунках податків, зборів (обов'язкових платежів)
Ставка податку	Це розмір податку на одиницю оподаткування. Ставки податку можуть бути виражені у твердому фіксованому розмірі або у процентному, які у свою чергу поділяються на пропорційні, прогресивні та регресивні. В Україні застосовуються два методи оподаткування – з пропорційними чи прогресивними ставками

⁵⁴ Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI (зі змінами і доповненнями)

Елемент	Суть
Порядок обчислення податку	
Податковий період	Це період часу, протягом і по закінченні якого визначається податкова база й обчислюється сума податку, що підлягає сплаті платником податків. Податковий період встановлюється законом (в Україні виключно ПКУ) для кожного податку окремо і може дорівнювати календарному року чи становити інший термін, відповідно до характеру й особливостей конкретного податку
Строк та порядок сплати податку	
Строк та порядок подання звітності про обчислення і сплату податку	

Під час встановлення податку можуть передбачатися податкові пільги та порядок їх застосування, які по суті є додатковими елементами механізму оподаткування. *Податкові пільги* – це часткове або повне звільнення юридичних або фізичних осіб від сплати податків. Поширені такі види пільг: неоподатковуваний мінімальний рівень доходів; податкові знижки; повернення раніше сплачених сум податків (податкові амністії); звільнення від сплати податків на певний термін тощо.

Елементи податку, підстави для надання податкових пільг та порядок їх застосування, а також будь-які інші питання щодо оподаткування в Україні регулюються виключно Податковим кодексом України.

5.4. Податкова система України

Сукупність загальнодержавних та місцевих податків і зборів, що справляються в установленому законом порядку, становить *податкову систему України*.

В Україні встановлено 7 загальнодержавних податків та 4 місцевих податків (2) та зборів (2). При цьому у Гонконзі стягуються всього 3 податки, у Грузії, Швеції, Норвегії – 4, у Сингапурі – 5, у Франції – 7, у Великобританії, Чехії, Нідерландах,

Португалії, Іспанії, Фінляндії – 8, у США – 11 податків. При реформуванні податкової системи враховуються інтереси держави, потреба наповнення дохідної частини бюджету, а також необхідність стабільності та збалансованості податків для створення інвестиційної привабливості.

Наразі в Україні встановлюються загальнодержавні та місцеві податки та збори (таблиця 5.10).

Таблиця 5.10

Види податків і зборів в Україні

Загальнодержавні (ст. 9 ПКУ)	Місцеві (ст. 10 ПКУ)	
1) податок на прибуток підприємств	Податки	Збори
2) податок на доходи фізичних осіб	8) податок на майно	10) збір за місця для паркування транспортних засобів
3) податок на додану вартість		
4) акцизний податок		
5) екологічний податок	9) єдиний податок	11) туристичний збір
6) рентна плата		
7) мито		

До загальнодержавних належать податки та збори, що встановлені Податковим кодексом і є обов'язковими до сплати на усій території України.

До місцевих належать податки та збори, що встановлені відповідно до переліку і в межах граничних розмірів ставок, визначених ПКУ, рішеннями сільських, селищних, міських рад та рад об'єднаних територіальних громад, що створені згідно із законом та перспективним планом формування територій громад, у межах їх повноважень і є обов'язковими до сплати на території відповідних територіальних громад.

Місцеві ради обов'язково встановлюють єдиний податок та податок на майно (у частині транспортного податку та плати за землю) і в межах повноважень, визначених ПКУ, вирішують питання щодо встановлення податку на майно (у частині податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки) та встановлення збору за місця для паркування транспортних засобів, туристичного збору.

Установлення загальнодержавних і місцевих податків та зборів, не передбачених ПКУ, забороняється. Відносини, пов'язані з установленням та справлянням мита, регулюються митним законодавством, у т.ч. Митним Кодексом України. Зарахування загальнодержавних податків та зборів до державного і місцевих бюджетів здійснюється відповідно до Бюджетного кодексу України⁵⁵.

5.5. Адміністрування податків і зборів

У Податковому кодексі України міститься окремий розділ II «Адміністрування податків, зборів, платежів», який визначає порядок адміністрування податків та зборів, визначених у розділі I ПКУ, а також порядок контролю за дотриманням вимог податкового та іншого законодавства у випадках, коли здійснення такого контролю покладено на контролюючі органи (таблиця 5.11).

Таблиця 5.11

Структура розділу II «Адміністрування податків, зборів, платежів» ПКУ

Глава	Назва
Глава 1	Загальні положення
Глава 2	Податкова звітність
Глава 3	Податкові консультації
Глава 4	Визначення суми податкових та/або грошових зобов'язань платника податків, порядок їх сплати та оскарження рішень контролюючих органів
Глава 5	Податковий контроль
Глава 6	Облік платників податків
Глава 7	Інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності контролюючих органів
Глава 8	Перевірки

⁵⁵ Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI (зі змінами і доповненнями)

Глава	Назва
Глава 9	Погашення податкового боргу платників податків
Глава 10	Застосування міжнародних договорів та погашення податкового боргу за запитами компетентних органів іноземних держав
Глава 11	Відповідальність
Глава 12	Пеня

Ст. 41 ПКУ «Контролюючі органи та органи стягнення»⁵⁶ чітко встановлює їх склад, що представлено в таблиці 5.12.

Таблиця 5.12

Контролюючі органи та органи стягнення в Україні

Органи	Суть
Контролюючі органамими	Податкові органи (центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, його територіальні органи) – щодо дотримання законодавства з питань оподаткування, законодавства з питань сплати єдиного внеску, а також щодо дотримання іншого законодавства, контроль за виконанням якого покладено на центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, чи його територіальні органи
	Митні органи (центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну митну політику, його територіальні органи) – щодо дотримання законодавства з питань митної справи та оподаткування митом, акцизним податком, податком на додану вартість, іншими податками та зборами, які відповідно до податкового, митного та іншого законодавства справляються у зв'язку із ввезенням (пересиланням) товарів на митну територію України або територію вільної митної зони або вивезенням (пересиланням) товарів з митної території України або території вільної митної зони
Органи стягнення	Виключно податкові органи, уповноважені здійснювати заходи щодо забезпечення погашення податкового боргу та недоїмки зі сплати єдиного внеску у межах повноважень, а також державні виконавці в межах своїх повноважень. Стягнення податкового боргу та недоїмки зі сплати єдиного внеску за виконавчими написами нотаріусів не дозволяється

⁵⁶ Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI (зі змінами і доповненнями)

Інші державні органи не мають права проводити перевірки своєчасності, достовірності, повноти нарахування та сплати податків і зборів, у тому числі на запит правоохоронних органів.

Податкова звітність – це податкова декларація, розрахунок, звіт, що подається платником податків, у т.ч. відокремленим підрозділом, контролюючим органам у строки, встановлені законом, на підставі якого здійснюється нарахування та/або сплата грошового зобов'язання, у т.ч. податкового зобов'язання або відображаються обсяги операції (операцій), доходів (прибутків), щодо яких податковим та митним законодавством передбачено звільнення платника податку від обов'язку нарахування і сплати податку і збору, чи документ, що свідчить про суми доходу, нарахованого (виплаченого) на користь платників податків-фізичних осіб, суми утриманого та/або сплаченого податку, а також суми нарахованого єдиного внеску. Митні декларації прирівнюються до податкових декларацій для цілей нарахування та/або сплати податкових зобов'язань. Додатки до податкової декларації є її невід'ємною частиною.

Форма податкової декларації встановлюється центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику. У такому ж порядку встановлюються форми податкових декларацій з місцевих податків і зборів, що є обов'язковими для застосування їх платниками (податковими агентами). Форма, порядок та строки подання митної декларації, а також порядок прийняття контролюючим органом митної декларації визначаються з урахуванням вимог митного законодавства України.

Податкова декларація подається за вибором платника податків в один з таких способів:

- особисто платником податків або уповноваженою на це особою;
- надсилається поштою з повідомленням про вручення та з описом вкладення;
- засобами електронного зв'язку в електронній формі з дотриманням вимог законодавства.

Податкова декларація, заповнена з порушенням, вважається неподаною. Податкові декларації подаються за базовий податковий (звітний) період⁵⁷ (таблиця 5.13).

Таблиця 5.13

Базові звітні (податкові) періоди для подання податкових декларацій

Період	Випадок застосування
Календарний місяць (у т.ч. у разі сплати місячних авансових внесків)	Протягом 20 календарних днів, що настають за останнім календарним днем звітного (податкового) місяця
Календарний квартал або календарне півріччя (у т.ч. у разі сплати квартальних або піврічних авансових внесків)	Протягом 40 календарних днів, що настають за останнім календарним днем звітного (податкового) кварталу (півріччя)
Календарний рік	Протягом 60 календарних днів, що настають за останнім календарним днем звітного (податкового) року
Календарний рік для платників податку на доходи фізичних осіб, у т.ч. самозайнятих осіб	До 1 травня року, що настає за звітним, крім випадків, передбачених розділом IV ПКУ

Якщо останній день строку подання податкової декларації припадає на вихідний або святковий день, то останнім днем строку вважається операційний день, що настає за вихідним або святковим днем.

За зверненням платників податків у паперовій або електронній формі контролюючий орган, надає їм безоплатно *індивідуальні податкові консультації* з питань практичного застосування окремих норм податкового та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на такий контролюючий орган, протягом 25 календарних днів, що настають за днем отримання такого звернення даним контролюючим органом. Вони мають індивідуальний характер і можуть використовуватися виключно платником податків, якому надано таку консультацію. За ви-

⁵⁷ Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI (зі змінами і доповненнями)

бором платника податків індивідуальна податкова консультація надається в усній, у паперовій або електронній формі.

Платник податків самостійно обчислює суму *податкового та/або грошового зобов'язання* та/або пені, яку зазначає у податковій (митній) декларації або уточнюючому розрахунку, що подається контролюючому органу у строки, встановлені ПКУ. Така сума грошового зобов'язання та/або пені вважається узгодженою.

Платник податків зобов'язаний самостійно сплатити суму податкового зобов'язання, зазначену у поданій ним податковій декларації, протягом 10 календарних днів, що настають за останнім днем відповідного граничного строку, передбаченого ПКУ для подання податкової декларації. Податковий агент зобов'язаний сплатити суму податкового зобов'язання (суму нарахованого (утриманого) податку), самостійно визначеного ним з доходу, що виплачується на користь платника податку-фізичної особи та за рахунок такої виплати, у строки, передбачені ПКУ. Суму податкового зобов'язання, визначену у митній декларації, платник податків зобов'язаний сплатити до/або на день подання митної декларації.

Контролюючий орган зобов'язаний самостійно визначити податкове зобов'язання, якщо:

- платник податку не подає декларацію в установлені строки;
- перевіркою встановлено заниження (завищення) податкових зобов'язань, завищення від'ємного значення податку на додану вартість та бюджетного відшкодування;
- контролюючий орган сам визначає платежі до бюджету згідно з ПКУ (наприклад, податок на нерухомість з фізичних осіб);
- результати митного контролю після митного оформлення свідчать про завищення (заниження) податкових зобов'язань;
- дані перевірок утримання податку у джерела виплати чи у податкового агента свідчать про неправильне визначення податкових зобов'язань.

Контролюючий орган надсилає (вручає) платнику податків *податкове повідомлення-рішення*, якщо сума грошового зобов'язання платника податків, передбаченого податковим або іншим законодавством, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, розраховується контролюючим органом або якщо за результатами перевірки контролюючим органом встановлено факт: невідповідності суми бюджетного відшкодування; завищення розміру задекларованого від'ємного значення об'єкта оподаткування податком на прибуток або від'ємного значення суми ПДВ, розрахованої платником податків; заниження або завищення суми податкових зобов'язань, заявленої у декларації; завищення сум ПДФО, що підлягає поверненню з бюджету; наявності помилок. Податкове повідомлення-рішення надсилається (вручається) за кожним окремим податком, збором та/або разом із штрафними санкціями, передбаченими ПКУ, а також за кожною штрафною (фінансовою) санкцією за порушення норм іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на такий контролюючий орган, та/або пенею за порушення строків розрахунків у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

У разі коли у платника податків виник податковий борг, контролюючий орган надсилає (вручає) йому *податкову вимогу* в порядку, визначеному для надсилання (вручення) податкового повідомлення-рішення. Податкова вимога може надсилатися (вручатися) контролюючим органом за місцем обліку платника податків, в якому обліковується податковий борг платника податків. Податкова вимога не надсилається (не вручається), а заходи, спрямовані на погашення (стягнення) податкового боргу, не застосовуються, якщо загальна сума податкового боргу платника податків не перевищує ста вісімдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. У разі збільшення загальної суми податкового боргу до розміру, що перевищує сто вісімдесят неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, контролюючий орган надсилає (вручає) податкову вимогу такому платнику податків⁵⁸.

⁵⁸ Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI (зі змінами і доповненнями)

Податковий контроль – це система заходів, що вживаються контролюючими органами та координуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику, з метою контролю правильності нарахування, повноти і своєчасності сплати податків і зборів, а також дотримання законодавства з питань регулювання обігу готівки, проведення розрахункових та касових операцій, патентування, ліцензування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи.

Органи Служби безпеки України, Національної поліції України, прокуратури, інші правоохоронні органи та їх службові (посадові) особи не можуть брати безпосередньої участі у перевірках, що проводяться контролюючими органами, та проводити перевірки суб'єктів підприємницької діяльності з питань оподаткування.

Способи здійснення податкового контролю наведено в таблиці⁵⁹ 5.14.

Таблиця 5.14

Способи здійснення податкового контролю

Податковий контроль здійснюється шляхом:	ведення обліку платників податків
	інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності контролюючих органів
	перевірок та звірок відповідно до вимог цього Кодексу, а також перевірок щодо дотримання законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, у порядку, встановленому законами України, що регулюють відповідну сферу правовідносин
	моніторингу контрольованих операцій та опитування посадових, уповноважених осіб та/або працівників платника податків відповідно до ст. 39 ПКУ
	обліку та моніторингу діяльності фінансових агентів відповідно до ст. 39 ³ ПКУ

Облік платників податків ведеться з метою створення умов для здійснення контролю за правильністю нарахування,

⁵⁹ Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI (зі змінами і доповненнями)

своєчасністю і повнотою сплати податків, нарахованих фінансових санкцій, дотримання податкового та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи.

Взяттю на облік або реєстрації у контролюючих органах підлягають всі платники податків.

Облік платників забезпечується шляхом взяття на облік юридичних осіб, їх відокремлених підрозділів, а також самозайнятих осіб незалежно від наявності обов'язку щодо сплати податку (відсутність діяльності, збитковість, пільги тощо). Взяття на облік юридичних осіб здійснюється після їх державної реєстрації в 10-денний строк з дня реєстрації. Заява про взяття на облік подається протягом 10 робочих днів після створення відокремленого підрозділу.

Всі фізичні особи – платники податків та зборів реєструються у контролюючих органах шляхом включення відомостей про них до Державного реєстру фізичних осіб-платників податків у порядку, визначеному ПКУ.

Облік платників податків у контролюючих органах ведеться за податковими номерами. Податковим номером є:

- ідентифікаційний код юридичної особи (резидента), відокремленого підрозділу юридичної особи (резидента і нерезидента) в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України (ЄДРПОУ);
- обліковий номер, який присвоюється контролюючими органами у разі взяття на облік: компаніям, організаціям, утвореним відповідно до законодавства інших держав; іноземним дипломатичним представництвам та консульським установам, представництвам міжнародних організацій в Україні; уповноваженим особам за договорами про спільну діяльність, управителям майна за договорами управління майном, інвесторам (операторам) за угодами про розподіл продукції, виконавцям проектів (програм) міжнародної технічної допомоги та представництвам до-

норських установ в Україні, іншим особам та платникам у разі додаткового взяття їх на облік;

- реєстраційний номер облікової картки платника податків – фізичної особи. Облік осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки, ведеться за прізвищем, ім'ям та по батькові і серією та номером діючого паспорта, про що контролюючий орган робить відмітку у паспорті.

Органи ДФС України забезпечують достовірність даних про платників податків в Єдиному банку даних про платників податків – юридичних осіб та в Державному реєстрі фізичних осіб – платників податків, реєстрі платників податку на додану вартість, Реєстрі неприбуткових організацій та інших реєстрів, які ведуться, їх захист від несанкціонованого доступу, забезпечують оновлення, архівування та відновлення даних.

Для *інформаційно-аналітичного забезпечення* діяльності контролюючого органу використовується інформація, що надійшла: від платників податків та податкових агентів; від органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, Національного банку України та Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку; від банків, інших фінансових установ, небанківських надавачів платіжних послуг, емітентів електронних грошей – інформація про наявність та рух коштів на рахунках/електронних гаманцях платника податків, звіти про підзвітні рахунки, подані від фінансових агентів; від органів влади інших держав, міжнародних організацій або нерезидентів; за наслідками податкового контролю; інша інформація.

Контролюючі органи мають право проводити перевірки⁶⁰, що узагальнені в таблиці 5.15.

⁶⁰ Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI (зі змінами і доповненнями)

Таблиця 5.15

Види податкових перевірок

Вид	Суть	
Каме- ральна	Проводиться у приміщенні контролюючого органу виключно на підставі даних, зазначених у податкових деклараціях (розрахунках) платника податків та даних системи електронного адміністрування податку на додану вартість (даних центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, в якому відкриваються рахунки платників у системі електронного адміністрування ПДВ, даних ЄРПН та даних митних декларацій), а також даних Єдиного реєстру акцизних накладних та даних системи електронного адміністрування реалізації пального та спирту етилового, даних СОД РРО	
До- кумен- тальна	Перевірка, предметом якої є своєчасність, достовірність, повнота нарахування та сплати усіх передбачених ПКУ податків та зборів, а також дотримання валютного та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, дотримання роботодавцем законодавства щодо укладення трудового договору, оформлення трудових відносин з працівниками (найманими особами) та яка проводиться на підставі податкових декларацій (розрахунків), фінансової, статистичної та іншої звітності, реєстрів податкового та бухгалтерського обліку, ведення яких передбачено законом, первинних документів, які використовуються в бухгалтерському та податковому обліку і пов'язані з нарахуванням і сплатою податків та зборів, виконанням вимог іншого законодавства, контроль за дотри-	Планова – проводиться відповідно до плану-графіка перевірок (оприлюднюється на офіційному веб-сайті центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, до 25 грудня року, що передує року, в якому будуть проводитися такі документальні планові перевірки)

Вид	Суть	
	манням якого покладено на контролюючі органи, а також отриманих в установленому законодавством порядку контролюючим органом документів та податкової інформації, у тому числі за результатами перевірок інших платників податків	<p>Позапланова – не передбачається у плані роботи контролюючого органу і проводиться за наявності хоча б однієї з підстав, визначених ПККУ</p> <p>Виїзна – проводиться за місцезнаходженням платника податків чи місцем розташування об'єкта права власності, стосовно якого проводиться така перевірка</p> <p>Невиїзна – проводиться в приміщенні контролюючого органу</p>
Фактична	Здійснюється за місцем фактичного провадження платником податків діяльності, розташування господарських або інших об'єктів права власності такого платника. Така перевірка здійснюється контролюючим органом щодо дотримання норм законодавства з питань регулювання обігу готівки, порядку здійснення платниками податків розрахункових операцій, ведення касових операцій, наявності ліцензій, свідоцтв, у тому числі про виробництво та обіг підакцизних товарів, дотримання роботодавцем законодавства щодо укладення трудового договору, оформлення трудових відносин з працівниками (найманими особами)	

Результати перевірок (крім камеральних та електронних перевірок) оформлюються у формі акта або довідки, які підписуються посадовими особами контролюючого органу та платниками податків або їх законними представниками (у разі наявності). У разі встановлення під час перевірки порушень складається акт. Якщо такі порушення відсутні, складається довідка (таблиця 5.16).

Таблиця 5.16

Документальне оформлення податкових перевірок

Документ	Суть
Акт перевірки	Документ, який складається у передбачених ПКУ випадках, підтверджує факт проведення перевірки та відображає її результати. Акт перевірки не може розглядатися як заява або повідомлення про вчинення кримінального правопорушення щодо ухилення від сплати податків
Довідка перевірки	Документ, який складається у передбачених ПКУ випадках, підтверджує факт проведення перевірки та відображає її результати і є носієм доказової інформації про невстановлення фактів порушень вимог податкового, валютного та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи

Акт (довідка), складений за результатами перевірки та підписаний посадовими особами, які проводили перевірку, або особами, уповноваженими на це у встановленому порядку, у строки, визначені ПКУ, надається платнику податків або його законному представнику, який зобов'язаний його підписати. Строк складення акта (довідки) про результати перевірки не зараховується до строку її проведення, встановленого ПКУ (з урахуванням його продовження). У разі незгоди платника податків з висновками акта (довідки) він зобов'язаний підписати такий акт (довідку) перевірки із запереченнями, які має право надати разом із підписаним примірником акта (довідки) або окремо у строки, передбачені ПКУ.

Податковий борг – це сума узгодженого грошового зобов'язання, не сплаченого платником податків у встановлений ПКУ строк, та непогашеної пені, нарахованої у порядку, визначеному ПКУ. Погашення податкового боргу платників податків відбувається через його сплату. Джерелами самостійної сплати грошових зобов'язань або погашення податкового боргу платника податків є будь-які власні кошти, у тому числі ті, що отримані від продажу товарів (робіт, послуг), майна, випуску цінних паперів, зокрема корпоративних прав, отримані як по-

зика (кредит), та з інших джерел, з урахуванням особливостей, визначених ПКУ, а також суми надміру сплачених платежів до відповідних бюджетів.

З метою забезпечення виконання платником податків своїх обов'язків, визначених ПКУ, майно платника податків, який має податковий борг, передається у податкову заставу. Податкова застava – спосіб забезпечення сплати платником податків грошового зобов'язання та пені, не сплачених таким платником у строк, визначений ПКУ. Право податкової застави виникає згідно з ПКУ та не потребує письмового оформлення (таблиця 5.17).

Таблиця 5.17

Виникнення права податкової застави

Підстава	Строки
У разі несплати у строки, встановлені ПКУ, суми грошового зобов'язання, самостійно визначеної платником податків у податковій декларації	3 дня, що настає за останнім днем зазначеного строку
У разі несплати у строки, встановлені ПКУ, суми грошового зобов'язання, самостійно визначеної контролюючим органом	3 дня виникнення податкового боргу
У випадку, визначеному в ст. 100 ПКУ	3 дня укладання договору про розстрочення, відстрочення грошових зобов'язань

Право податкової застави поширюється на будь-яке майно платника податків, яке перебуває в його власності (господарському віданні або оперативному управлінні) у день виникнення такого права і балансова вартість якого відповідає сумі податкового боргу платника податків, а також на інше майно, на яке платник податків набуде прав власності у майбутньому. У разі якщо балансова вартість майна, на яке поширюється податкова застava, є меншою ніж сума податкового боргу платника податків, право податкової застави поширюється на таке майно.

Платник податків зберігає право користування майном, що перебуває у податковій заставі, якщо інше не передбачено законом. Платник податків може відчужувати майно, що перебуває

у податковій заставі, тільки за згодою контролюючого органу, а також у разі, якщо контролюючий орган впродовж десяти днів з моменту отримання від платника податків відповідного звернення не надав такому платнику податків відповіді щодо надання (ненадання) згоди. У разі якщо в податковій заставі перебуває лише готова продукція, товари та товарні запаси, платник податків може відчужувати таке майно без згоди контролюючого органу за кошти за цінами, що не є меншими за звичайні, та за умови, що кошти від такого відчуження будуть направлені в повному обсязі в рахунок виплати заробітної плати, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та/або погашення податкового боргу.

Підставою для звільнення майна платника податків з-під податкової застави та її виключення з відповідних державних реєстрів є відповідний документ, що засвідчує звільнення з податкової застави майна платника податків.

Адміністративний арешт майна платника податків є винятковим способом забезпечення виконання платником податків його обов'язків, визначених законом.

Розстроченням, відстроченням грошових зобов'язань або податкового боргу є перенесення строків сплати платником податків його грошових зобов'язань або податкового боргу під проценти, розмір яких дорівнює розміру 120% річних облікової ставки НБУ, діючої на день прийняття контролюючим органом рішення про розстрочення, відстрочення грошових зобов'язань або податкового боргу.

Застосування правил міжнародного договору України про уникнення подвійного оподаткування стосовно повного або часткового звільнення від оподаткування доходів нерезидентів із джерелом їх походження з України здійснюється шляхом звільнення від оподаткування доходів із джерелом їх походження з України, зменшення ставки податку або шляхом повернення різниці між сплаченою сумою податку і сумою, яку нерезиденту необхідно сплатити відповідно до міжнародного договору України.

Податковим правопорушенням є протиправне, винне (у випадках, прямо передбачених ПКУ) діяння (дія чи бездіяльність) платника податку (в тому числі осіб, прирівняних до нього), контролюючих органів та/або їх посадових (службових) осіб, інших суб'єктів у випадках, прямо передбачених ПКУ. Діяння вважаються вчиненими умисно, якщо існують доведені контролюючим органом обставини, які свідчать, що платник податків удавано, цілеспрямовано створив умови, які не можуть мати іншої мети, крім як невиконання або неналежне виконання вимог, установлених ПКУ та іншим законодавством, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи.

Порушення податкового законодавства та порушень вимог, встановлених іншим законодавством, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, тягне за собою відповідальність, передбачену ПКУ та іншими законами України. Суб'єктів, які притягаються до відповідальності за вчинення податкових правопорушень згруповано у таблиці 5.18.

Таблиця 5.18

Суб'єктів, які притягаються до відповідальності за вчинення податкових правопорушень

Суб'єкти	Відповідальність
Платники податків, податкові агенти, а також інші суб'єкти у випадках, прямо передбачених ПКУ	Несуть фінансову відповідальність за вчинення податкових правопорушень
Фізична особа – платник податку	Несе фінансову відповідальність за умови наявності на момент вчинення податкового правопорушення повної цивільної дієздатності
Контролюючі органи	Несуть відповідальність у вигляді відшкодування шкоди особі, стосовно якої було вчинено податкове правопорушення, відповідно до положень ст. 114 ПКУ

Суб'єкти	Відповідальність
	Несуть відповідальність за вчинення податкових правопорушень посадовими (службовими) особами таких контролюючих органів
Законні представники платників податків-фізичних осіб згідно зі ст. 242 Цивільного кодексу України у разі невиконання обов'язків, визначених ПКУ	Несуть фінансову відповідальність, встановлену для платників податків
Юридична особа – платник податку	Несе фінансову відповідальність за вчинення податкових правопорушень її відокремленими підрозділами

За порушення законів з питань оподаткування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, застосовуються такі *види юридичної відповідальності*:

- фінансова;
- адміністративна;
- кримінальна.

Фінансова відповідальність може застосовуватися у вигляді штрафних (фінансових) санкцій (штрафів) та/або пені. Граничні строки застосування штрафних (фінансових) санкцій (штрафів) до платників податків відповідають строкам давності для нарахування грошових зобов'язань. У разі наявності хоча б однієї обставини, що пом'якшує відповідальність, розмір штрафу становить 50% від розміру, встановленого відповідною статтею ПКУ. За одне податкове правопорушення контролюючий орган може застосувати тільки один вид штрафної (фінансової) санкції (штрафу), передбаченої ПКУ та іншими законами України. Штрафна санкція (фінансова санкція, штраф) – це плата у вигляді фіксованої суми та/або відсотків, що справляється з осіб, що вчинили податкове правопорушення або порушення іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, а також штрафні санкції за порушення

у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Нараховані контролюючим органом суми пені самостійно сплачуються платником податків. При погашенні суми податкового боргу (його частини) кошти, що сплачує такий платник податків, у першу чергу зараховуються в рахунок податкового зобов'язання. У разі повного погашення суми податкового боргу кошти, що сплачує такий платник податків, в наступну чергу зараховуються у рахунок погашення штрафів, в останню чергу зараховуються в рахунок пені. Суми пені зараховуються до бюджетів, до яких згідно із законом зараховуються відповідні податки.

До адміністративної відповідальності за порушення податкового законодавства притягаються посадові особи. Підставою для притягнення до адміністративної відповідальності є протокол про адміністративне порушення, який складається за підсумками перевірки. Справа про адміністративне правопорушення розглядається у 15-денний строк із дня одержання протоколу. Якщо протягом цього терміну штраф не сплачений, то його розмір збільшується вдвічі. Відповідальність за адміністративні порушення передбачено Кодексом України про адміністративні правопорушення (КпАП) – статті 163–166.

До кримінальної відповідальності притягаються лише фізичні особи: посадові особи підприємств, установ і організацій; фізичні особи – підприємці; інші фізичні особи, які порушують податкове законодавство. До кримінальної відповідальності притягаються особи, які досягли 16-річного віку. Найсуворіша кримінальна відповідальність передбачена ст. 212 Кримінального кодексу України (ККУ) за умисне ухилення від сплати податків, зборів, (обов'язкових платежів) та ст. 212¹ ККУ за умисне ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування.

Під значним розміром коштів слід розуміти суми податків, зборів і інших обов'язкових платежів, які в три тисячі і більше разів перевищують установлений законодавством

неоподатковуваний мінімум доходів громадян, під великим розміром коштів слід розуміти суми податків, зборів і інших обов'язкових платежів, які в п'ять тисяч і більше разів перевищують установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян, під особливо великим розміром коштів слід розуміти суми податків, зборів, інших обов'язкових платежів, які в сім тисяч і більше разів перевищують установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Неоподатковуваний мінімум доходів громадян – грошова сума розміром у 17 гривень, встановлена пунктом 5 підрозділу 1 розділу ХХ «Перехідні положення» ПКУ, яка застосовується при посиленнях на неоподаткований мінімум доходів громадян в законах або інших нормативно-правових актах, за винятком норм адміністративного та кримінального законодавства у частині кваліфікації злочинів або правопорушень, для яких сума неоподаткованого мінімуму встановлюється на рівні податкової соціальної пільги.

Отже, розмір несплачених податків (значний, великий, особливо великий) визначається як добуток кількості разів податкової соціальної пільги (1000, 3000, 5000 разів) на податкову соціальну пільгу. Податкова соціальна пільга визначається в розмірі 50% прожиткового мінімуму станом на 1 січня податкового року.

Особа, яка вчинила діяння, передбачені вище, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона до притягнення до кримінальної відповідальності сплатила податки, збори (обов'язкові платежі), а також відшкодувала шкоду, завдану державі їх несвоєчасною сплатою (фінансові санкції, пеня).

Кримінальним кодексом України передбачені інші злочини, за які фізичні особи притягаються до кримінальної відповідальності. Серед них: незаконне виготовлення, зберігання, транспортування підакцизних товарів (ст. 204 ККУ); легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 ККУ); ухилення від сплати єдиного соціального внеску (ст. 212–1 ККУ) та інші.

Питання для самоконтролю

1. Що таке податкове право?
2. Що є предметом і методом податкового права?
3. Охарактеризуйте загальну та особливу частини податкового права
4. Що таке податково-правові норми та які їх види Вам відомі?
5. Які зміст, суб'єкти та об'єкти податкових правовідносин?
6. Які джерела податкового права Вам відомі та яка їх класифікація?
7. На яких принципах ґрунтується податкове законодавство України?
8. Які ознаки та функції податків Вам відомі?
9. Які елементи правового механізму податку є обов'язковими?
10. Що таке податкова система України та яка її структура?
11. Які види загальнодержавних податків Вам відомі?
12. Що таке місцеві податки і збори та які їх види?
13. Що таке адміністрування податків, зборів, платежів?
14. Хто і яким чином здійснює податковий контроль в Україні?
15. Яка відповідальність передбачена за порушення податкового законодавства та охарактеризуйте її види?

Завдання для самостійної роботи

Завдання 5.1. Опрацювати структуру і зміст Податкового кодексу України. Необхідно чітко зазначити сферу діяльності, основні терміни і поняття, кількість розділів, глав, статей та провести аналіз основних положень.

Завдання 5.2. Охарактеризуйте джерела податкового права та наведіть конкретні приклади законодавчих актів

Джерела	Суть	Приклад законодавчого акту
Конституція України		Стаття 67 «...» Стаття 92 «...» Стаття 143 «...»
Міжнародні договори з питань оподаткування		
Податковий кодекс України, прийнятий 2 грудня 2010 р.		
Закони України		
Укази Президента України,		
Постанови Верховної Ради України чи уряду		
Рішення Конституційного суду України		

Завдання 5.3. Наведіть конкретні приклади кожного з принципів податкового законодавства України

Принцип	Приклад
Загальність оподаткування	
Рівність усіх платників перед законом, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації	
Невідворотність настання визначеної законом відповідальності	
Презумпція правомірності рішень платника податку	
Фіскальна достатність	
Соціальна справедливість	
Економічність оподаткування	
Нейтральність оподаткування	
Стабільність	
Рівномірність та зручність сплати	
Єдиний підхід до встановлення податків та зборів	

Завдання 5.4. Обрати будь-який на вибір здобувача загальнодержавний чи місцевий податок або збір та згідно відповідного розділу ПКУ охарактеризувати кожен з його восьми елементів. Форма представлення обирається самостійно, проте, для більшої наочності рекомендується використовувати графічний спосіб подання інформації.

Завдання 5.5. Узагальнити види відповідальності за порушення податкового законодавства із чітким зазначенням законодавчих актів та їх положень щодо основних правопорушень (мінімум три правопорушення за кожним видом відповідальності). Результати узагальнення представити у вигляді нижче наведеної таблиці.

Види відповідальності за податкові правопорушення

Законодавчий акт	Стаття	Суть порушення	Відповідальність
Фінансова відповідальність			
Податковий кодекс України			
Адміністративна відповідальність			
Кодекс України про адміністративні правопорушення			
Кримінальна відповідальність			
Кримінальний кодекс України			

Тематика рефератів

1. Роль, місце та погляди науковців на самостійність податкового права серед інших видів права
2. Податково-правові норми та податкові правовідносини
3. Терміни «податок», «збір», «обов'язковий платіж»: суть, зміст у різних контекстах, спільне та різниця між ними
4. Класифікація податків і зборів та варіант найбільш оптимальної
5. Податкове законодавство: історичний екскурс, передумови прийняття ПКУ, принципи на яких ґрунтується в Україні
6. Порядок адміністрування будь-якого загальнодержавного податку в Україні
7. Порядок нарахування і сплати будь-якого місцевого податку чи збору
8. Власний досвід сплати будь-якого податку чи збору
9. Закордонний досвід податкового права та можливості його застосування в Україні
10. Проблеми та напрямки удосконалення податкового права в Україні в умовах глобалізації та євроінтеграції

Тести для поточного контролю знань

1. Містить норми права, які визначають поняття та принципи системи оподаткування, елементи правового механізму податку, відповідальність за порушення податкового законодавства тощо:

- А) загальна частина податкового права
- Б) особлива частина податкового права
- В) дискрептивна частина податкового права
- Г) абстрактна частина податкового права
- Д) правильний варіант не запропоновано

2. Складається з правових норм, що визначають механізми справляння окремих податків і зборів:

- А) загальна частина податкового права
- Б) особлива частина податкового права

- В) дискрептивна частина податкового права
- Г) абстрактна частина податкового права
- Д) правильний варіант не запропоновано

3. В Україні нормативно-правові акти з питань оподаткування – це:

- А) джерела податкового права
- Б) суб'єкти податкового права
- В) завдання податкового права
- Г) мета податкового права
- Д) правильний варіант не запропоновано

4. Всі питання пов'язані з оподаткуванням в Україні регламентуються:

- А) Законом України «Про основні засади оподаткування в Україні»
- Б) Указом Президента «Про особливості оподаткування на певний поточний рік»
- В) Податковим кодексом України
- Г) Кодексом України про основи оподаткування та податкові органи в Україні
- Д) правильний варіант не запропоновано

5. Порядок адміністрування загальнодержавних податків і зборів регламентує:

- А) Конституція України
- Б) Податковий кодекс України
- В) Закон України «Про порядок адміністрування загальнодержавних податків і зборів»
- Г) Кодекс України про основи адміністрування загальнодержавних податків і зборів
- Д) правильний варіант не запропоновано

6. Порядок адміністрування місцевих податків і зборів регламентує:

- А) Конституція України

Б) Податковий кодекс України

В) Закон України «Про порядок адміністрування місцевих податків і зборів»

Г) Кодекс України про основи адміністрування місцевих податків і зборів

Д) правильний варіант не запропоновано

7. Екологічний податок належить до:

А) загальнодержавних податків

Б) місцевих податків

В) податків певних територіальних громад

Г) регіональних податків

Д) правильний варіант не запропоновано

8. Податок на додану вартість та акцизний податок належать до:

А) загальнодержавних податків

Б) місцевих податків

В) податків певних територіальних громад

Г) регіональних податків

Д) правильний варіант не запропоновано

9. Єдиний податок належить до:

А) загальнодержавних податків

Б) місцевих податків

В) податків певних територіальних громад

Г) регіональних податків

Д) правильний варіант не запропоновано

10. Збір за місця для паркування транспортних засобів та туристичний збір належать до:

А) загальнодержавних зборів

Б) місцевих зборів

В) зборів певних територіальних громад

Г) регіональних зборів

Д) правильний варіант не запропоновано

РОЗДІЛ 6.

ОСНОВИ ТРУДОВОГО ПРАВА

- 6.1. Поняття, предмет, метод, принципи та джерела трудового права
- 6.2. Трудові правовідносини та їх учасники
- 6.3. Поняття колективного договору, порядок його укладання, зміст та контроль за виконанням
- 6.4. Трудовий договір: поняття, види, порядок укладання та припинення (розірвання), особливі умови і зміст
- 6.5. Робочий час та його облік
- 6.6. Поняття та види відпочинку
- 6.7. Організація оплати праці

Основні терміни і поняття: *трудове право; предмет трудового права; методи трудового права; право на працю; право на відпочинок; право на оплату праці; джерела трудового права; Кодекс законів про працю України; трудові правовідносини та їх види; учасники трудових правовідносин; працевлаштування; працівник; роботодавець; професійні спілки; колективний договір; колективна угода; трудовий договір; класифікація трудових договорів; контракт; випробування на робочому місці; переведення; укладення та припинення трудового договору; робочий час та його облік; види робочого часу; відпочинок та його види; види відпусток; оплата праці; заробітна плата; мінімальна заробітна плата; структура заробітної плати; форми оплати праці; системи оплати праці; утримання із заробітної плати; нарахування та виплата заробітної плати*

6.1. Поняття, предмет, метод, принципи та джерела трудового права

Трудове право є одна з провідних галузей права, оскільки саме в сфері застосування праці переплітаються життєво важливі приватні інтереси та зацікавленість держави, суспільства, різних соціальних груп. Від методів правового регулювання праці багато в чому залежить суспільний спокій і відчуття взаємного порозуміння між суб'єктами трудових правовідносин. Це сфера, в якій задіяна найбільша кількість членів суспільства, а тому вона заслуговує на особливо пильну увагу держави і безпосередніх учасників трудових відносин. Актуалізується все це з огляду на те, що сьогодні в Україні значно розширились договірні засади регулювання трудових відносин, зросла роль колективного договору, почали укладатись угоди на різних рівнях і тому важливою умовою функціонування трудових відносин є їх правове забезпечення.

Трудове право – це галузь українського права, яка є системою правових норм, що регулюють сукупність трудових відносин працівників із роботодавцями, а також інші відносини, що впливають із трудових або тісно пов'язані з ними і встановлюють права й обов'язки в галузі праці на підприємствах, в установах, організаціях, незалежно від форм власності та відповідальності у разі їх порушення.

Трудове право України є самостійною галуззю права і має певні принципи правового регулювання праці. До основних принципів трудового права належать: свобода праці та зайнятості; захист від безробіття; рівноправність у праці; справедлива винагорода за працю; охорона праці; право на відпочинок; право на професійну підготовку; захист трудових прав; право на виробничу демократію; право роботодавця вимагати від працівника виконання обов'язку сумлінної праці тощо.

Предмет трудового права – це суспільні відносини, що регулюються цією галуззю права, тобто трудові й тісно з ними пов'язані відносини.

Трудове право регулює:

- порядок виникнення, змінення та припинення трудових правовідносин працівників;
- робочий час і час відпочинку;
- питання оплати праці;
- правила внутрішнього трудового розпорядку та дисциплінарну відповідальність сторін трудового договору;
- відносини матеріальної відповідальності сторін трудового договору;
- відносини з вирішення трудових спорів та інші.

Методи трудового права – це прийоми і способи регулювання відносин. До методів правового регулювання праці належать: імперативний (метод владних розпоряджень); диспозитивний (договірний метод); метод судового регулювання.

Галузь трудового права відрізняється різноманіттям джерел, серед яких: міжнародні договори, зокрема, конвенції Міжнародної Організації Праці, нормативно-правові акти, нормативні договори.

Серед основних джерел трудового права слід відокремити Конституцію України, що забезпечує єдність правового регулювання праці на всіх підприємствах незалежно від форми власності, закріплює принципи такого регулювання, які реально виявляються у конституційних трудових правах, в юридичних гарантіях щодо всієї системи трудового законодавства. Зокрема, Конституція України закріплює право на участь у профспілках з метою захисту своїх трудових прав та інтересів (ст. 36), право на працю, на належні, безпечні та здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу за визначену законом (ст. 43), право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів (ст. 44), право на відпочинок (ст. 45) тощо.

Основний нормативно-правовий акт у цій галузі права – Кодекс законів про працю України (КЗпП), що був прийнятий 10.12.1971 р. із того часу неодноразово піддавався змінам і доповненням. Кодекс законів про працю України регулює

найбільш важливі аспекти трудових правовідносин, а саме: порядок укладання і розірвання індивідуального трудового договору; порядок звільнення працівників і наступного їх працевлаштування; тривалість робочого часу і часу відпочинку працівників; засади нормування праці; загальні норми визначення оплати праці; гарантії трудових прав; забезпечення трудової дисципліни; забезпечення охорони праці; порядок укладання і виконання колективного договору; порядок вирішення трудових спорів; права і повноваження профспілок і трудових колективів.

Серед інших нормативно-правових актів, що регулюють трудові відносини, слід назвати Закони України «Про охорону праці», «Про колективні договори та угоди», «Про оплату праці», «Про відпустки» тощо.

До підзаконних актів належать постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, акти Державної служби України з питань праці тощо, відомчі акти, як правило, галузевого характеру.

Особливістю галузі трудового права є регулювання трудових відносин актами соціального партнерства – колективними договорами й угодами, що укладаються на державному, галузевому, регіональному рівнях. Крім того, в рамках одного підприємства створюються і діють локальні нормативно-правові акти – колективні договори, правила внутрішнього розпорядку, положення про порядок преміювання, посадові інструкції тощо.

6.2. Трудові правовідносини та їх учасники

Трудові правовідносини є лише одним із різновидів усієї маси правових відносин, що складаються у суспільстві, де панує право. Такими вважаються всі суспільні відносини, які врегульовані нормами трудового права. Види трудових правовідносин згруповані у таблиці 6.1.

Таблиця 6.1

Види трудових правовідносин

Вид	Суть	
Власне трудові (індивідуально-трудові)	Правовідносини, що виникають на підставі укладення трудового договору між працівником і роботодавцем, згідно з яким працівник зобов'язаний виконувати роботу, визначену договором, додержуватись правил внутрішнього трудового розпорядку, а роботодавець, у свою чергу, зобов'язаний виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін	
Колективно-трудові (організаційно-управлінські)	Правовідносини між трудовим колективом (чи профспілковим органом) і роботодавцем, що існують задля функціонування й обслуговування власне трудових правовідносин. Вони вирізняються суб'єктним складом та підставами виникнення, а також виходять за межі конкретного підприємства і можуть існувати навіть у масштабах усієї країни. Йдеться, насамперед, про правовідносини, які виникають на національному рівні в результаті укладення генеральних угод	
Правовідносини працевлаштування	Виникають у результаті пошуку роботи громадянином і становлять єдність трьох взаємопов'язаних, але відносно самостійних правовідносин:	<p>між органом працевлаштування і громадянином, який звернувся із заявою про влаштування на роботу</p> <p>між органом працевлаштування і організацією, яка потребує кадрів</p> <p>між громадянином і організацією, куди він скерований на роботу органом працевлаштування</p>
Правовідносини навчання і перекваліфікації на виробництві	Особливістю цих правовідносин є те, що вони здебільшого існують водночас із власне трудовими правовідносинами, не зупиняючи і не перериваючи останніх. Їх питома вага в умовах економічної кризи суттєво знизилась, проте вони фігурують як відносини, що тісно пов'язані з трудовими, формуючи предмет трудового права.	

Вид	Суть
Правовідносини щодо нагляду за дотриманням трудового законодавства	Мають чітко виражений публічно-правовий характер. Вони постають у результаті виконання уповноваженими державними і профспілковими органами спеціальних функцій з нагляду і контролю за охороною праці на підприємствах, в установах, організаціях та дотриманням трудового законодавства
Правовідносини з приводу розгляду трудових спорів	

Учасниками (суб'єктами) трудових правовідносин виступають працівники, роботодавці, профспілки та їх органи, наймані працівники загалом або, як їх ще називають, трудові колективи. Брати участь у трудових правовідносинах можуть органи нагляду за дотриманням трудового законодавства, органи працевлаштування, комісії з розгляду трудових спорів, примирні комісії і трудові арбітри, що розглядають колективні трудові спори та інші суб'єкти.

Найголовніше місце серед усіх суб'єктів трудових правовідносин належить, безперечно, працівникам і роботодавцям. *Працівником* вважається фізична особа, яка уклала трудовий договір з роботодавцем для праці на підприємстві, в установі, організації чи у фізичної особи. Бути учасниками трудових правовідносин (працівниками) фізичні особи можуть лише за наявності у них правосуб'єктності, що визначається настанням трудової дієздатності при досягненні певного, визначеного законом віку. Щоправда, чинне законодавство тут не відзначається належною чіткістю: згідно КЗпП заборонено приймати на роботу осіб до 16 років, але водночас, частина друга ст. 188 КЗпП передбачає, що за згодою одного із батьків або особи, що його замінює, можуть, як виняток, приймати на роботу осіб, які досягли 15 років⁶¹.

Трудове законодавство, встановлюючи мінімальний вік, з якого допускається прийняття на роботу, не може встанов-

⁶¹ Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII (зі змінами і доповненнями)

лювати граничного віку, до якого можна працювати за трудовим договором. Законом України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні», забороняється відмова у прийнятті на роботу і звільнення працівника з ініціативи власника або уповноваженого ним органу з мотивів досягнення пенсійного віку. Тобто проблема граничного віку у сфері трудової правосуб'єктності вирішена на користь зняття будь-яких обмежень трудових прав працівників⁶².

Одним із головних суб'єктів трудових правовідносин вважається *роботодавець*. На відміну від працівника він є більш універсальним суб'єктом трудового права, оскільки бере участь не тільки у власне трудових відносинах (індивідуальних), а й у колективно-трудовах та інших правовідносинах, що тісно пов'язані з трудовими. Роботодавець як суб'єкт трудового права – це, насамперед, особа, яка надає роботу іншій особі на підставі трудового договору у формі будь-якого його різновиду, передбаченого законодавством, у т. ч. при обранні чи призначенні на посаду. Основними групами роботодавців є юридичні особи (найчисельніша), фізичні особи-підприємці та державні органи.

Важливе місце серед суб'єктів трудових відносин належить профспілкам. *Професійні спілки* є громадськими організаціями, що об'єднують громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їхньої професійної діяльності, вони створюються без попереднього дозволу на основі вільного вибору їх членів. Основним завданням профспілок як суб'єктів трудових правовідносин є захист трудових і соціально-економічних прав та інтересів своїх членів. І хоч профспілки можуть вступати у відносини, які регулюються різними галузями права (конституційним, адміністративним, цивільним, соціального забезпечення тощо), визначальними все ж є суспільно-трудові відносини, що регулюються трудовим правом. Правосуб'єктності

⁶² Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні: Закон України від 16.12.1993 р. № 3721-ХІІ (зі змінами і доповненнями)

профспілки набувають за фактом легалізації, яка відповідно до ст. 16 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності»⁶³ здійснюється шляхом їх реєстрації відповідними органами Міністерства юстиції, після чого вони набувають статусу юридичної особи. Повноваження профспілок за трудовим правом є досить широкими та різноплановими. Вони здійснюють: представництво і захист трудових, соціально-економічних прав та інтересів членів профспілок (в органах державної влади та місцевого самоврядування, у відносинах із роботодавцями, а також з іншими об'єднаннями громадян).

6.3. Поняття колективного договору, порядок його укладання, зміст та контроль за виконанням

Особливістю трудового права є те, що в ньому одним із джерел правових норм, поряд із законами і підзаконними актами, виступає колективний договір. Колективний договір є угодою між працедавцем і профспілковим органом (або представниками трудового колективу), що містить правові норми з питань оплати праці, інших соціальних і трудових прав працівників.

Колективний договір, угода укладаються на основі чинного законодавства, прийнятих сторонами зобов'язань з метою регулювання виробничих, трудових і соціально-економічних відносин і узгодження інтересів працівників та роботодавців⁶⁴.

Колективний договір є локальним правовим актом, що діє в межах організації, де він прийнятий, протягом встановленого строку. Колективний договір набирає чинності від дня підписання його сторонами або від дня, зазначеного в ньому, і діє до часу

⁶³ Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15.09.1999 р. № 1045-XIV (зі змінами і доповненнями)

⁶⁴ Про колективні договори і угоди: Закон України від 01.07.1993 р. № 3356-XII (зі змінами і доповненнями)

укладання нового договору або перегляду чинного, якщо інше не передбачено договором. Колективні договори підлягають повідомній реєстрації органами виконавчої влади.

Колективний договір укладається на підставі чинного законодавства. Тому не припускається укладання угод, що погіршують становище працівників у порівнянні із законодавством. У колективному договорі встановлюються взаємні зобов'язання працівників і працедавця з регулювання виробничих, трудових, соціально-економічних відносин. Зокрема, зміст колективного договору включає: зміни в організації виробництва і праці; заходи для забезпечення продуктивної зайнятості; нормування й оплати праці (розміри заробітної плати й інших виплат); встановлення гарантій, компенсацій, пільг; форми участі трудового колективу у формуванні, розподілі та використанні прибутку (якщо це передбачено статутом організації); режим роботи; умови й охорону праці; забезпечення житлово-побутового, культурного, медичного обслуговування, організацію оздоровлення та відпочинку працівників і низку інших заходів. Колективний договір поширюється на всіх працівників незалежно від того, чи є вони членами профспілки.

Укладанню колективного договору передують колективні переговори. Будь-яка із сторін не раніш як за три місяці до закінчення строку дії колективного договору або у строки, визначені цими документами, письмово повідомляє інші сторони про початок переговорів. Друга сторона протягом семи днів повинна розпочати переговори. Порядок ведення переговорів із питань розробки, укладення або внесення змін до колективного договору визначається сторонами і оформлюється відповідним протоколом.

Для врегулювання розбіжностей під час ведення колективних переговорів сторони використовують примирні процедури.

Якщо в ході переговорів сторони не дійшли згоди з незалежних від них причин, то складається протокол розбіжностей, до якого вносяться остаточно сформульовані пропозиції сторін

про заходи, необхідні для усунення цих причин, а також про відновлення переговорів. Протягом трьох днів після складання протоколу розбіжностей сторони проводять консультації, формують зі свого складу примирну комісію, а у разі недосягнення згоди звертаються до посередника, обраного сторонами. Примирна комісія або посередник у термін до семи днів розглядає протокол розбіжностей і виносить рекомендації по суті спору. У разі недосягнення згоди між сторонами відносно внесення рекомендації допускається організація та проведення страйків у порядку, що не суперечить законодавству України.

Проект колективного договору обговорюється у трудовому колективі і виноситься на розгляд загальних зборів (конференції) трудового колективу. У разі, якщо збори (конференція) трудового колективу відхилять проєкт колективного договору або окремі його положення, сторони відновлюють переговори для пошуку необхідного рішення. Термін цих переговорів не повинен перевищувати 10 днів. Після цього проєкт у цілому виноситься на розгляд зборів (конференції) трудового колективу. Після схвалення проєкту колективного договору загальними зборами (конференцією) трудового колективу він підписується уповноваженими представниками сторін не пізніше як через 5 днів з моменту його схвалення, якщо інше не встановлено зборами (конференцією) трудового колективу.

Зміни і доповнення до колективного договору протягом строку їх дії можуть вноситися тільки за взаємною згодою сторін в порядку, визначеному колективним договором.

Колективний договір є обов'язковим як для власника, так і для працівників. Контроль за виконанням колективного договору здійснюється безпосередньо сторонами, які його уклали, або уповноваженими ними працівниками.

Щорічно в строки, передбачені колективним договором, сторони, що його підписали, звітують про його виконання. Якщо власник або уповноважений ним орган (особа) порушив умови колективного договору, профспілки, що його уклали, мають пра-

во надсилати власнику або уповноваженому ним органу (особі) подання про усунення цих порушень, яке розглядається у тижневий строк. У разі відмови усунути порушення або недосягнення згоди у зазначений строк профспілки мають право оскаржити неправомірні дії або бездіяльність посадових осіб до суду.

На державному, галузевому або регіональному рівнях укладаються колективні угоди. Згідно ст. 5 Закону України «Про колективні договори і угоди»⁶⁵, основна вимога колективних угод полягає в тому, що їх умови можуть лише покращувати становище працівників порівняно з чинним законодавством, а положення, що погіршують умови праці працівників, визнаються недійсними.

6.4. Трудовий договір: поняття, види, порядок укладання та припинення (розірвання), особливі умови і зміст

Демократичність конституційних норм про працю забезпечується як можливістю вибору професії та роду трудової діяльності, так і заборонаю примусової праці (ст. 43 Конституції України). Забезпечення зайнятості включає комплекс соціально-економічних і юридичних гарантій, спрямованих на боротьбу з безробіттям, реалізацію всіма бажаними права на працю, допомогу у працевлаштуванні. Правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, згідно з якими ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Кожен громадянин має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Саме такі можливості закріпила Конституція України.

⁶⁵ Про колективні договори і угоди: Закон України від 01.07.1993 р. № 3356-ХІІ (зі змінами і доповненнями)

Ст. 2 КЗпП України закріплює, що право на працю реалізується шляхом укладення трудового договору на підприємстві, в установі, організації або з фізичною особою. *Трудовий договір* – це угода між працівником і власником підприємства, установи, організації, або уповноваженим ним органом чи фізичною особою, за якою працівник зобов’язується виконувати роботу, визначену цією угодою, з дотриманням правил внутрішнього розпорядку, а власник або уповноважений ним орган чи інша фізична особа зобов’язується виплачувати працівникові заробітну плату та забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи.

Трудові договори поділяються на групи за трьома ознаками: формою, строками та змістом (таблиця 6.2).

Таблиця 6.2

Класифікація трудових договорів

Ознака	Вид
За формою	Усні
	Письмові
За строками	На невизначений строк
	На визначений строк, установлений чинним законодавством
	На час виконання певної роботи
За змістом	Договори за конкурсом
	Договори з виборними працівниками
	Договори за суміщенням
	Договори за сумісництвом

Головне їх значення полягає в тому, що вони мають певні особливості або специфічний зміст. Так, особливістю трудового договору за конкурсом є те, що передумовою укладання такого трудового договору є проходження конкурсу. Лише акт конкурсної комісії визначає, хто з претендентів витримав вимоги конкурсу й може укласти з власником трудовий договір.

Трудовий договір може бути укладений в усній або письмовій формі. Додержання письмової форми є обов’язковим у таких випадках: при організованому наборі робітників; з приво-

ду роботи в районах з особливими природними географічними та геологічними умовами праці; при укладанні трудового договору з неповнолітніми; при укладанні контракту; у випадках, коли працівник наполягає на письмовій формі договору; при укладанні трудового договору у фізичною особою; при укладенні трудового договору про дистанційну роботу або про надомну роботу; при укладенні трудового договору з нефіксованим робочим часом; в інших, передбачених законодавством, випадках.

Працівник має право реалізувати свої здібності до продуктивної творчої праці шляхом укладання трудового договору на одному або одночасно на кількох підприємствах, в установах, організаціях, якщо інше не передбачено законодавством, колективним договором або угодою сторін.

Трудовий договір можуть укладати особи, яким виповнилося 16 років. Як виняток, за згодою одного з батьків або особи, яка їх замінює, трудовий договір можуть укладати особи, що досягли 15 років. Законодавство допускає також, що за згодою одного з батьків у вільній від навчання час на роботу можуть прийматися учні після досягнення ними 14-річного віку (ст. 188 КЗпП).

При укладенні трудового договору громадянин зобов'язаний подати паспорт або інший документ, що посвідчує особу, трудову книжку (у разі наявності) або відомості про трудову діяльність з реєстру застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування, а у випадках, передбачених законодавством, – також документ про освіту (спеціальність, кваліфікацію), про стан здоров'я, відповідний військово-обліковий документ та інші документи. При укладенні трудового договору громадянин, який вперше приймається на роботу, має право подати вимогу про оформлення трудової книжки.

Працівник не може бути допущений до роботи без укладення трудового договору, оформленого наказом чи розпорядженням роботодавця, та повідомлення центрального органу

виконавчої влади з питань забезпечення формування та реалізації державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування про прийняття працівника на роботу в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Особі, запрошеній на роботу в порядку переведення з іншого підприємства, установи, організації за погодженням між керівниками, не може бути відмовлено в укладенні трудового договору.

Забороняється укладення трудового договору з громадянином, якому за медичним висновком запропонована робота протипоказана за станом здоров'я.

До початку роботи власник або уповноважений ним орган зобов'язані: роз'яснити працівнику його права та обов'язки; ознайомити працівника з правилами внутрішнього трудового розпорядку та трудовим договором; визначити працівнику робоче місце, забезпечити його необхідними для роботи засобами; провести інструктаж із техніки безпеки, протипожежної охорони тощо.

При укладанні трудового договору може бути передбачено *випробування* з метою перевірки відповідності працівника роботі або посаді, яка йому доручається. Умова про випробування повинна бути вказана в наказі про прийняття на роботу. Строк випробування при прийнятті на роботу не може перевищувати трьох місяців, а в окремих випадках, за погодженням із відповідним комітетом профспілки, – шести місяців. Строк випробування при прийнятті на роботу робітників не може перевищувати одного місяця. Якщо протягом цього строку буде встановлено невідповідність працівника роботі або посаді, власник вправі розірвати трудовий договір без погодження з профспілковим комітетом. Якщо строк випробування закінчився і працівник продовжує працювати, то він вважається таким, що витримав випробування. Випробування не встановлюється: для осіб, які не досягли 18 років; для молодих робітників, які закінчили професійні навчально-виховні заклади; для молодих спеціалістів, які закінчили вищі навчальні заклади; для осіб, що звільнилися

у запас із військової чи альтернативної служби; для інвалідів, направлених на роботу відповідно до рекомендацій медико-соціальної експертизи тощо.

Особливою формою трудового договору є *контракт*, який укладається в письмовій формі. У контракті вказується строк його дії, трудові права, обов'язки та відповідальність сторін, умови матеріального забезпечення та організації праці працівника, оплата праці, соціально-побутові умови для працівника, умови розірвання контракту (в т.ч. достроково). Контракт не може погіршувати для працівника умови праці та оплати у порівнянні з чинним законодавством. Сфера застосування контракту визначається законом України.

Переведення – це такий стан трудової діяльності працівника, що веде до зміни суттєвих умов трудового договору або законодавства про працю. Отже, у результаті переведення змінюються не всі, а лише суттєві умови, що торкаються інтересів працівника. Така ознака переведення відрізняє його від переміщення та усунення робітника чи службовця від роботи. Так, у результаті переміщення умови праці працівника суттєво не змінюються, може змінюватися лише його робоче місце (це, структурний підрозділ підприємства тощо), але без зміни оплати праці. Певним чином відрізняються переведення й від звільнення працівника з роботи, внаслідок якого розривається трудовий договір, здійснюється розрахунок і видається в належний спосіб оформлена трудова книжка. Види переведення узагальнено у таблиці 6.3.

Таблиця 6.3

Види переведення

Ознака	Вид
Залежно від строків переведення	Тимчасові (наприклад, у разі простою; за клопотанням окремих суб'єктів, які не є стороною трудового договору (військкомату, батьків неповнолітнього працівника тощо))
	Постійні (спричиняються через різні обставини, зокрема потреба зміни місця й роду виконуваної роботи; зміни істотних умов праці; удосконалення організації праці; спрощення структури управління виробництвом тощо)

Ознака	Вид
Залежно від місця переведення	Такі, що відбуваються на тому самому підприємстві
	Такі, коли працівника переводять на інше підприємство

Переведення (як тимчасові, так і постійні) здійснюються, як правило, тільки за згодою працівника. Відмінність же тимчасових переведень від постійних полягає в тому, що вони мають строковий характер, що працівникові гарантується винагорода за виконану роботу, що за ним зберігається попереднє місце роботи, на яке власник зобов'язаний повернути його після закінчення строку тимчасового переведення.

З урахуванням інтересів сторін трудового договору переведення можуть бути викликані переїздом працівника, набуттям нової професії, станом його здоров'я тощо.

Конкретні умови переведення працівників регламентуються окремими статтями КЗпП: 32 – «Переведення на іншу роботу. Зміна істотних умов праці»; 33 – «Тимчасове переведення працівника на іншу роботу, необумовлену трудовим договором»; 34 – «Тимчасове переведення на іншу роботу в разі простою».

Демократичність і гуманність норм трудового права виявляється не лише у процесі виникнення чи зміни трудового договору, а й у разі його розірвання. Такий взаємозв'язок зумовлюється тим, що трудовий договір – це добровільна угода його сторін, тобто працівника та власника підприємства, установи, організації або уповноваженого ним органу. Тому правомірним є те, що така добровільна угода про виникнення чи зміну трудових відносин може бути й підставою для добровільного їх припинення, за винятком тих випадків, коли розірвання трудового договору може відбуватися і за поза волею його сторін.

Підстави для *припинення трудового договору* поділяються на чотири групи:

- за угодою сторін;
- з ініціативи працівника;
- з ініціативи власника або уповноваженого ним органу;

– з ініціативи третьої особи, яка не є стороною договору.

Кожна із зазначених груп має певні особливості щодо припинення трудового договору, а головними умовами є чітка визначеність підстав і застосування виключно законодавчого порядку всіх дій і процедур.

Ст. 36 Кодексу законів про працю встановлюються такі підстави *припинення трудового договору*: угода сторін; закінчення строку трудового договору, крім випадків, коли трудові відносини фактично тривають і жодна із сторін не поставила вимогу про їх припинення; призов або вступ працівника на військову службу, направлення на альтернативну (невійськову) службу; розірвання трудового договору з ініціативи працівника, з ініціативи власника або уповноваженого ним органу або на вимогу профспілкового чи іншого уповноваженого на підприємстві трудовим колективом органу; переведення працівника, за його згодою, на інше підприємство, в установу, організацію або перехід на виборну посаду; відмова працівника від переведення на роботу в іншу місцевість разом з підприємством, установою, організацією, а також відмова від продовження роботи у зв'язку зі зміною істотних умов праці; набрання законної сили вироком суду, яким працівника засуджено (крім випадків умовного засудження і відстрочки виконання вироку) до позбавлення волі, виправних робіт не за місцем роботи або до іншого покарання, яке виключає можливість продовження даної роботи; укладення трудового договору (контракту), всупереч вимогам Закону України «Про запобігання корупції», встановленим для осіб, які звільнилися або іншим чином припинили діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, протягом року з дня її припинення; з підстав, передбачених Законом України «Про очищення влади»; набрання законної сили рішенням суду про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави стосовно особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у передбачених ст. 290 Цивільного процесуального кодексу України випадках; підстави,

передбачені трудовим договором з нефіксованим робочим часом, контрактом; смерть роботодавця-фізичної особи або набрання законної сили рішенням суду про визнання такої фізичної особи безвісно відсутньою чи про оголошення її померлою; смерть працівника, визнання його судом безвісно відсутнім або оголошення померлим; відсутність працівника на роботі та інформації про причини такої відсутності понад чотири місяці поспіль; підстави, передбачені іншими законами.

Розірвання трудового договору означає його припинення шляхом одностороннього волевиявлення (працівником, чи власником, чи на вимогу особи, яка не є стороною трудового договору). Юридичними фактами, що впливають на припинення трудового договору, є такі:

- вольові дії сторін трудового договору або третьої особи;
- подія (закінчення строку трудового договору, виконання обумовленої роботи, смерть працівника).

6.5. Робочий час та його облік

Робочий час – це час, протягом якого працівник повинен виконувати свої трудові обов’язки згідно з діючим законодавством про працю, правилами внутрішнього розпорядку та колективним і трудовим договором. Види робочого часу узагальнені в таблиці 6.4.

Таблиця 6.4

Види робочого часу

Вид	Суть	
Нормальний робочий час	Встановлена законодавством тривалість робочого часу, яка не може перевищувати 40 годин на тиждень	
Скорочений робочий час	Є менш тривалим і встановлений для таких категорій працівників:	для працівників віком від 16 до 18 років – 36 годин на тиждень

Вид	Суть	
		для працівників віком від 15 до 16 років (учнів віком від 14 до 15 років, які працюють у період канікул) – 24 години на тиждень
		для учнів, які працюють протягом навчального року у вільний від навчання час, робочий час не може перевищувати половини максимальної тривалості робочого часу для осіб відповідного віку
		для працівників, зайнятих на роботах із шкідливими умовами праці – не більше як 36 годин на тиждень. Перелік виробництв, цехів, професій і посад із шкідливими умовами праці, робота в яких дає право на скорочену тривалість робочого часу, затверджується в порядку, встановленому законодавством
Неповний робочий час	Встановлюється законодавством та угодою між працівником і власником або уповноваженим ним органом. Така угода може бути досягнута при прийнятті на роботу чи в процесі виконання працівником трудових обов'язків. За неповного робочого дня можливе зменшення як тривалості робочого дня, так і кількості днів робочого тижня. Власник зобов'язаний встановити неповний робочий час на прохання вагітної жінки, жінки, що має дитину до 14 років, дитину-інваліда або здійснює догляд за хворим членом сім'ї відповідно до медичного висновку. При неповному робочому часі оплата праці проводиться пропорційно відпрацьованому часу або залежно від виробітку	

Законодавством України встановлюється скорочена тривалість робочого часу для окремих категорій працівників (учителів, лікарів та інших). Скорочена тривалість робочого часу може встановлюватися за рахунок власних коштів підприємств, установ, організацій для працівників, які мають дітей віком до чотирнадцяти років або дитину з інвалідністю, а також для одиноких матерів і батьків, які виховують дитину без батька

(матері), в т. ч. у разі тривалого перебування матері в лікарняному закладі.

Напередодні святкових і неробочих днів тривалість роботи скорочується на одну годину як при п'ятиденному, так і при шестиденному робочому тижні. Напередодні вихідних днів тривалість роботи при шестиденному робочому тижні не може перевищувати 5 годин.

Тривалість робочого часу скорочується на одну годину в нічний час. Нічним вважається час з 10 години вечора до 6 години ранку. Праця деяких категорій працівників, наприклад вагітних жінок і жінок, що мають дітей до трьох років, осіб, молодших 18 років тощо, в нічний час заборонено. Робота інвалідів у нічний час допускається тільки за їх згодою і за умови, що це не суперечить медичним рекомендаціям.

Надурочні роботи, тобто роботи понад встановлену тривалість робочого часу, як правило, не допускаються. Але у виняткових випадках власник може застосовувати надурочні роботи: при проведенні робіт, необхідних для оборони країни, а також відвернення громадського або стихійного лиха, виробничої аварії і негайного усунення їх наслідків; при проведенні громадсько-необхідних робіт із водопостачання, газопостачання, опалення, освітлення, каналізації, транспорту, зв'язку; при необхідності закінчити роботу, яка внаслідок непередбачених обставин чи випадкової затримки з технічних умов не могла бути закінчена у нормальний робочий час тощо. До надурочних робіт забороняється залучати: вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років; осіб, молодших 18 років тощо. Жінки, які мають дітей віком від трьох до чотирнадцяти років або дитину-інваліда, можуть залучатись до надурочних робіт лише за їх згодою. Залучення інвалідів до надурочних робіт можливе лише за їх згодою і за умови, що це не суперечить медичним рекомендаціям. Надурочні роботи не повинні перевищувати для кожного працівника чотирьох годин протягом двох днів підряд і 120 годин на рік. Власник

або уповноважений ним орган повинен вести облік надурочних робіт кожного працівника.

Для окремих категорій працівників за характером праці допускається відхилення від обумовленого режиму робочого часу, тому їх робочий час називається ненормованим.

6.6. Поняття та види відпочинку

Часом відпочинку вважається час, протягом якого працівник вільний від виконання трудових обов'язків і може використовувати його на свій розсуд. Законодавство розрізняє види відпочинку, які представлено в таблиці 6.5.

Таблиця 6.5

Види відпочинку

Вид	Суть
Перерви в робочому дні для відпочинку і харчування	Перерви протягом робочого дня надаються для відпочинку та харчування. За загальним правилом, така перерва надається через чотири години роботи тривалості часу роботи тривалістю до двох годин. Перерва не включається у робочий час
Щоденний відпочинок після роботи	Перерви між робочому змінами тривають з моменту закінчення роботи в попередній день і до початку наступного. Така перерва повинна бути не меншою подвійної тривалості часу роботи в попередній зміні (включаючи і час перерви на обід)
Щотижневі дні відпочинку	Вихідні дні надаються працівнику після закінчення трудового тижня. При цьому тривалість щотижневого безперервного відпочинку повинна бути не менш як 42 години. При п'ятиденному робочому тижні працівникам надаються два вихідних дні на тиждень, а при шестиденному робочому тижні – один вихідний день. Загальним вихідним днем є неділя. Другий вихідний день при п'ятиденному робочому тижні, як правило, має надаватися підряд із загальним вихідним днем

Вид	Суть
	Робота у вихідні дні забороняється. Залучення окремих працівників до роботи у вихідні дні провадиться за письмовим наказом власника або уповноваженого ним органу з дозволу профспілкового комітету у виняткових випадках. Робота у вихідний день може компенсуватися, за згодою сторін, наданням іншого дня відпочинку або у грошовій формі у подвійному розмірі
Святкові і неробочі дні	<p>Святкові і неробочі дні встановлюються Кодексом законів про працю. Проте, у період дії воєнного стану не застосовуються норми статті 73 «Святкові і неробочі дні» згідно із Законом України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану»⁶⁶</p> <p>За поданням релігійних громад неправославних конфесій, зареєстрованих в Україні, керівництво підприємств, установ, організацій надає особам, які сповідують відповідні релігії, до трьох днів відпочинку протягом року для святкування їх великих свят з відпрацюванням за ці дні</p>
Відпустки (щорічні і додаткові) – це найтриваліший час відпочинку	

Щорічні відпустки – це встановлений законодавством безперервний відпочинок працівника із збереженням за ним місця роботи та заробітної плати.

Кодексом законів про працю⁶⁷ та Законом України «Про відпустки»⁶⁸ встановлено відпустки, що наведені в таблиці 6.6.

⁶⁶ Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 р. № 2136-IX (із змінами і доповненнями).

⁶⁷ Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII (із змінами і доповненнями)

⁶⁸ Про відпустки: Закон України від 15.11.1996 р. № 504/96-ВР (із змінами і доповненнями)

Таблиця 6.6

Види відпусток

Вид	Суть	
Щорічні відпустки	Щорічні відпустки надаються громадянам, які перебувають у трудових відносинах з підприємствами, установами, організаціями, а також працюють за трудовим договором у фізичної особи. Щорічну відпустку на прохання працівника може бути поділено на частини будь якої тривалості за умови, що основна безперервна її частина не менше 14 календарних днів. Невикористану частину щорічної відпустки має бути надано працівнику, як правило, до кінця року, але не пізніше 12 місяців після закінчення робочого року, за який надається відпустка	Основна відпустка – надається працівникам тривалістю не менше як 24 календарні дні за відпрацьований робочий рік. Особам віком до 18 років надається щорічна основна відпустка тривалістю 31 календарний день
		Додаткова відпустка за роботу із шкідливими та важкими умовами праці – надається працівникам, зайнятим на роботах, пов'язаних із негативним впливом на здоров'я шкідливих виробничих факторів тривалістю до 35 календарних днів
		Додаткова відпустка за особливий характер праці – надається окремим категоріям працівників, робота яких пов'язана з підвищеним нервово-емоційним та інтелектуальним навантаженням або виконується в особливих природних географічних і геологічних умовах та умовах підвищеного ризику для здоров'я, – тривалістю до 35 календарних днів та працівникам з ненормованим робочим днем – тривалістю до 7 календарних днів
		Інші додаткові відпустки, передбачені законодавством
Додаткові відпустки у зв'язку з навчанням	Надаються різним категоріям громадян, які:	навчаються у середніх навчальних закладах

Вид	Суть	
		навчаються у професійно-технічних навчальних закладах
		навчаються у вищих навчальних закладах, навчальних закладах післядипломної освіти та аспірантурі
Відпустка у зв'язку з профспілковим навчанням	На час профспілкового навчання працівникам, обраним до складу виборних профспілкових органів підприємства, установи, організації, надається додаткова оплачувана відпустка тривалістю до 6 календарних днів	
Творча відпустка	Надається працівникам для закінчення дисертаційних робіт, написання підручників та в інших випадках, передбачених законодавством	
Відпустка для підготовки та участі в змаганнях	Відпустка для підготовки та участі в змаганнях надається працівникам, які беруть участь у всеукраїнських та міжнародних спортивних змаганнях	
Додаткова відпустка окремим категоріям громадян та постраждалим учасникам Революції Гідності		
Соціальні відпустки	Відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами – надається на підставі медичного висновку жінкам тривалістю: до пологів – 70 календарних днів, після пологів – 56 календарних днів (70 календарних днів – у разі народження двох і більше дітей та у разі ускладнення пологів), починаючи з дня пологів	
	Відпустка для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку – надається за бажанням жінки після закінчення відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами. Підприємство за рахунок власних коштів може надавати жінкам часткову оплачувану відпустку та відпустку без збереження заробітної плати для догляду за дитиною більшої тривалості	
	Відпустка у зв'язку з усиновленням дитини – надається особі, яка усиновила дитину з числа дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування, надається одноразова оплачувана відпустка у зв'язку з усиновленням дитини тривалістю 56 календарних днів (70 календарних	

Вид	Суть
	<p>днів – при усиновленні двох і більше дітей) без урахування святкових і неробочих днів після набрання законної сили рішенням суду про усиновлення дитини (якщо усиновлювачами є подружжя – одному з них на їх розсуд)</p> <p>Одному з батьків, які мають двох або більше дітей віком до 15 років, або дитину з інвалідністю, або які усиновили дитину, матері (батьку) особи з інвалідністю з дитинства, самотній матері, батьку дитини або особи з інвалідністю з дитинства, який виховує їх без матері (у тому числі у разі тривалого перебування матері в лікувальному закладі), а також особі, яка взяла під опіку дитину або особу з інвалідністю з дитинства, чи одному із прийомних батьків надається щорічно додаткова оплачувана відпустка тривалістю 10 календарних днів без урахування святкових і неробочих днів</p> <p>Відпустка при народженні дитини – одноразова оплачувана відпустка при народженні дитини тривалістю до 14 календарних днів (без урахування святкових і неробочих днів) надається не пізніше трьох місяців з дня народження дитини таким працівникам:</p> <ul style="list-style-type: none"> • чоловіку, дружина якого народила дитину; • батьку дитини, який не перебуває у зареєстрованому шлюбі з матір'ю дитини, за умови що вони спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки; • бабі або діду, або іншому повнолітньому родичу дитини, які фактично здійснюють догляд за дитиною, мати чи батько якої є самотньою матір'ю (самотнім батьком). <p>Відпустка при народженні дитини надається лише одній із зазначених осіб</p>
Відпустки без збереження заробітної плати	

Законодавством, колективним договором, угодою та трудовим договором можуть встановлюватись інші види відпусток.

Заробітна плата працівникам за період відпустки виплачується не пізніше ніж за три дні до її початку. У разі звільнення працівника йому виплачується грошова компенсація за всі

невикористані ним дні щорічної відпустки, а також додаткові відпустки працівникам, які мають дітей. За бажанням працівника частина щорічної відпустки замінюється грошовою компенсацією. При цьому тривалість наданої працівникам щорічної та додаткових відпусток не повинна бути менша ніж 24 календарні дні. Особам віком до вісімнадцяти років заміна всіх видів відпусток грошовою компенсацією не допускається.

6.7. Організація оплати праці

У ст. 1 Закону України «Про оплату праці», *заробітна плата* визначається як винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку за трудовим договором роботодавець виплачує працівникові за виконану ним роботу⁶⁹. Розмір заробітної плати залежить від результатів праці, умов і складності виконуваної роботи працівником, його професійно-ділових якостей та господарської діяльності підприємства у цілому.

Пункт 14.1.48 Податкового кодексу України декларує, що *заробітна плата* – це основна та додаткова заробітна плата, інші заохочувальні та компенсаційні виплати, які виплачуються (надаються) платнику податку у зв'язку з відносинами трудового найму згідно із законом⁷⁰.

У ст. 2 «Структура заробітної плати» Закону України «Про оплату праці» виділяють основну і додаткову заробітну плату, а також інші заохочувальні та компенсаційні виплати (таблиця 6.7).

⁶⁹ Про оплату праці: Закон України від 24.03.1995 р. № 108/95-ВР (зі змінами і доповненнями)

⁷⁰ Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI (зі змінами і доповненнями)

Таблиця 6.7

Структура заробітної плати

Вид	Суть
Основна заробітна плата	Це – винагорода за виконану роботу відповідно до встановлених норм праці (норми часу, виробітку, обслуговування, посадові обов'язки). Вона встановлюється у вигляді тарифних ставок (окладів) і відрядних розцінок для робітників та посадових окладів для службовців
Додаткова заробітна плата	Це – винагорода за працю понад установлені норми, за трудові успіхи та винахідливість і за особливі умови праці. Вона включає доплати, надбавки, гарантійні і компенсаційні виплати, передбачені чинним законодавством; премії, пов'язані з виконанням виробничих завдань і функцій
Інші заохочувальні та компенсаційні виплати	До них належать виплати у формі винагород за підсумками роботи за рік, премії за спеціальними системами і положеннями, виплати в рамках грантів, компенсаційні та інші грошові і матеріальні виплати, які не передбачені актами чинного законодавства або які провадяться понад встановлені зазначеними актами норми

В Україні на законодавчому рівні забезпечено дотримання мінімальних державних гарантій у частині оплати праці. Так, у Законі України «Про оплату праці» передбачена ст. 3 «Мінімальна заробітна плата», яка визначає її як встановлений законом мінімальний розмір оплати праці за виконану працівником місячну (годинну) норму праці. Мінімальна заробітна плата встановлюється одночасно в місячному та погодинному розмірах та є державною соціальною гарантією, обов'язковою на всій території України для підприємств усіх форм власності і господарювання та фізичних осіб, які використовують працю найманих працівників, за будь-якою системою оплати праці. Крім того, ст. 3¹ «Гарантії забезпечення мінімальної заробітної плати» вказує, що розмір заробітної плати працівника за повністю виконану місячну (годинну) норму праці не може бути нижчим за розмір мінімальної заробітної плати. Також передбачено, що якщо нарахована заробітна плата працівника, який

виконав місячну норму праці, є нижчою за законодавчо встановлений розмір мінімальної заробітної плати, роботодавець проводить доплату до рівня мінімальної заробітної плати, яка виплачується щомісячно одночасно з виплатою заробітної плати⁷¹.

Організація оплати праці в Україні здійснюється на підставі: законодавчих й інших нормативних актів; затвердженої генеральної угоди на національному рівні; окремих галузевих (міжгалузевих) чи територіальних угод; укладених колективних договорів; трудових договорів з конкретними фізичними особами; грантів. Суб'єктами організації оплати праці можуть бути: органи державної влади й місцевого самоврядування; роботодавці, об'єднання організацій роботодавців, організації роботодавців чи їх представницькі органи; професійні спілки, об'єднання професійних спілок чи їх представницькі органи; працівники.

До основних вимірників витрат на оплату праці відносяться кількість виготовленої продукції відповідної якості (наданих послуг, виконаних робіт). У цьому випадку використовуються такі форми оплати праці, як:

- погодинна – за фактично відпрацьований час);
- відрядна – за фактично вироблену кількість продукції (наданих послуг, виконаних робіт) – таблиця 6.8.

Таблиця 6.8

Форми оплати праці

Форма		Вид
Проста	Погодинна	Проста погодинна – відпрацьований час і оклад (або погодинна, денна ставка) і
		Погодинно-преміальна – відпрацьований час і оклад (або погодинна, денна ставка) + премія
	Відрядна	Пряма відрядна – за розцінками на кожну одиницю продукту
		Преміально-відрядна – за кількість + премія за виконання (перевиконання) плану

⁷¹ Про оплату праці: Закон України від 24.03.1995 р. № 108/95-ВР (зі змінами і доповненнями)

Форма	Вид
Складна	Відрядно-прогресивна – розцінки збільшуються в міру виконання плану
	Непряма відрядна – оплата працівникові, як правило з допоміжного персоналу, залежить від результатів роботи основних працівників
	Акордна – оплата за певний етап, комплекс робіт, а не за одиницю продукції (робіт, послуг)

У статті 6 Закону України «Про оплату праці» передбачено системи оплати праці (таблиця 6.9).

Таблиця 6.9

Системи оплати праці

Система	Суть	
Тарифна система оплати праці – використовується при розподілі робіт залежно від їх складності, а працівників – залежно від кваліфікації та за розрядами тарифної сітки. Вона є основою для формування та диференціації розмірів заробітної плати	Тарифні сітки	Тарифна сітка (схема посадових окладів) формується на основі тарифної ставки робітника першого розряду та міжкваліфікаційних (міжпосадових) співвідношень розмірів тарифних ставок (посадових окладів). Схема посадових окладів (тарифних ставок) працівників організацій, установ і закладів, які фінансуються з бюджету, формується на основі: <ul style="list-style-type: none"> • мінімального посадового окладу (тарифної ставки), встановленого КМУ; • міжпосадових (міжкваліфікаційних) співвідношень розмірів посадових окладів (тарифних ставок) і тарифних коефіцієнтів
	Тарифні ставки	
	Схеми посадових окладів	
	Професійні стандарти та кваліфікаційні характеристики (за відсутності професійних стандартів)	
Інші системи, які формуються на оцінках кваліфікації працівників і складності виконуваних робіт		

На законодавчому рівні визначено, що мінімальний посадовий оклад (тарифна ставка) установлюється у розмірі, що не менший за прожитковий мінімум, який встановлено для працездатних осіб станом на 01 січня календарного року.

Заробітна плата виплачується працівникам регулярно в робочі дні в строки, встановлені у колективному договорі, але не рідше двох разів на місяць через проміжок часу, що не перевищує 16 календарних днів. У разі, коли день виплати заробітної плати збігається з вихідним, святковим або неробочим днем, заробітна плата виплачується напередодні. За особистою письмовою згодою працівника виплата заробітної плати може здійснюватися через установи банків, поштовими переказами на вказаний ним рахунок (адресу) з обов'язковою оплатою цих послуг за рахунок власника або уповноваженого ним органу.

Утримання із заробітної плати можуть провадитися тільки у випадках, передбачених законодавством. При кожній виплаті заробітної плати загальний розмір усіх відрахувань після утримання всіх обов'язкових податків і зборів (ПДФО 18% і Військовий збір 1,5%) не може перевищувати 20%, а у випадках передбачених законодавством – 50%, що належить до виплати працівникам. Ці обмеження не поширюються на відрахування із заробітної плати при відбуванні покарання у вигляді виправних робіт і при стягненні аліментів на неповнолітніх дітей.

В Україні передбачено, що за порушення законодавства про оплату праці, винних осіб може бути притягнуто до матеріальної, дисциплінарної, адміністративної та кримінальної відповідальності.

Питання для самоконтролю

1. Що таке трудове право та які відносини воно регулює?
2. Що таке предмет, метод і принципи трудового права?
3. Хто є суб'єктами трудових правовідносин?
4. Що таке колективний договір?
5. Який порядок укладання колективного договору та здійснення контролю за його виконанням?
6. Які види трудових договорів Ви знаєте?
7. У яких випадках додержання письмової форми укладання трудового договору є обов'язковим?
8. Які документи зобов'язаний подати громадянин при укладенні трудового договору?
9. Що таке випробування при укладанні трудового договору і в яких випадках воно може бути передбачено?
10. У чому полягає зміст переведення працівника на іншу роботу і чим воно відрізняється від переміщення та усунення робітника чи службовця від роботи чи звільнення?
11. Які підстави припинення трудового договору відповідно до статті 36 Кодексу законів про працю Вам відомі?
12. Як відбувається розірвання трудового договору з ініціативи працівника?
13. Як відбувається розірвання трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу?
14. Які види робочого часу Вам відомі?
15. Що таке час відпочинку і які види відпочинку розрізняє законодавство?

Завдання для самостійної роботи

Завдання 6.1. Опрацювати структуру і зміст Кодексу законів про працю України. Необхідно чітко зазначити сферу діяльності, основні терміни і поняття, кількість розділів, глав, статей та провести аналіз основних положень.

Завдання 6.2. Охарактеризувати мінімум три законодавчих акта, що регламентують трудові правовідносини. Рекомендовано обов'язково опрацювати Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану». Необхідно чітко вказати документ, навести його структуру та провести аналіз основних положень.

Завдання 6.3. До Вас, як до заступника директора з фінансових питань, підійшла Борисенко Б.Б. із заявою про прийом її на роботу та попросила поставити на заяві погодження (заява представлена нижче). При цьому Борисенко Б.Б. поскаржилася на дії працівників відділу кадрів, які відмовили їй у подачі трудової книжки, мотивуючи відмову прийняти від неї трудову книжку переходом на облік трудової діяльності в електронній формі та скасуванням обов'язковості паперових трудових книжок ще у червні 2021 р. Необхідно уважно переглянути документ та повідомити про свій висновок і рішення. Рішення про погодження документа або про відмову у погодженні необхідно обґрунтувати, надавши змістовне пояснення з посиланням на всі норми діючого законодавства. Також необхідно з'ясувати:

- Чи законні дії фахівців відділу кадрів?
- Чи не порушує зміст складеної заяви прав найманого працівника?
- Можливо, є якісь умови, які працівники відділу кадрів не врахували?

Для вирішення даного завдання необхідно використовувати положення ст. 24, 26, 27, 48 Кодексу законів про працю України.

*Директору ТОВ «ВСЕ БУДЕ УКРАЇНА»
Князєву К.К.*

*Борисенко Богдана Борисівна
19 років,
зарєєстрована за адресою: м. ***,
вул. ***, буд. **, кв. **
Паспорт № *****
Тел. (095) *** ** ***

ЗАЯВА

Прошу прийняти мене на посаду діловода II категорії з посадовим окладом згідно штатного розпису з 01 листопада поточного року за основним місцем роботи, з випробувальним терміном 3 місяці.

До заяви додаю:

- 1. Копію паспорта;*
- 2. Копія картки платника податків;*
- 3. Копія диплому про закінчення професійно-технічного училища у поточному році;*
- 4. Витяг з Реєстру застрахованих осіб від ** жовтня поточного року № 11889.*

30 жовтня поточного року Ббб БОРИСЕНКО Б.Б.

Завдання 6.4. До Вас, як до заступника директора з фінансових питань, надійшов на погодження наказ про прийом на роботу працівника Петренко П.П. (наказ представлено нижче). Необхідно уважно переглянути документ та повідомити про свій висновок і рішення. Рішення про погодження документа або про відмову у погодженні необхідно обґрунтувати, надавши змістовне пояснення з посиланням на всі норми діючого законодавства. Також необхідно з'ясувати:

- Чи законні дії фахівців відділу кадрів?

- Чи не порушує зміст складеного наказу прав найманого працівника?
- Можливо, є якісь умови, які працівники відділу кадрів не врахували?

Для вирішення даного завдання необхідно використовувати положення ст. 24, 26, 27 Кодексу законів про працю України

<i>ТОВ «ВСЕ БУДЕ УКРАЇНА»</i>	
<i>01 листопада м. **** № 5</i> <i>поточного року</i>	
НАКАЗ	
<i>Про прийняття на роботу</i> <i>Петренко П. П.</i>	
<i>ПРИЙНЯТИ Петренко П. П. на посаду прибиральниці з 01 листопада поточного року за основним місцем роботи з посадовим окладом згідно штатного розпису, з випробувальним терміном 4 місяці.</i>	
<i>Підстава: заява Петренко П. П. від 30 жовтня поточного року, зареєстрована за № 176.</i>	
<i>Директор</i>	<i>К.КНЯЗЄВ</i>
<i>Юрисконсульт</i> <i>ТОВ «ВСЕ БУДЕ УКРАЇНА»</i>	<i>З. ЗАКОННЕНЬКО</i>
<i>Заступник директора</i> <i>з фінансових питань</i> <i>ТОВ «ВСЕ БУДЕ УКРАЇНА»</i>	<i>С. САМЕВИ</i>
<i>З наказом ознайомлена:</i> <i>01 листопада поточного року</i>	<i>Петренко П. П.</i>

Завдання 6.5. Розрахувати належну до виплати суму заробітної плати працівнику Іваненко І.І. за умови отримання ним у березні поточного року посадового окладу у сумі мінімальної заробітної плати, а у квітні поточного року – подвійного розміру мінімальної заробітної плати. Також необхідно визначити загальну суму утримань і нарахувань на його заробітну плату. Результати розрахунків представити у вигляді нижче наведеної таблиці.

Показник	Березень поточного року	Квітень поточного року	Разом
Розрахунковий лист працівника Іваненка І.І.			
Посадовий оклад			
Утримання ПДФО (18%)			
Утримання Військового збору (1,5%)			
Утримання добровільного внеску до профспілки підприємства (1%)			
Загальна сума утримань із заробітної плати			
Нарахування ЄСВ на заробітну плату (22%)			
Належна сума до виплати працівнику			

Тематика рефератів

1. Роль, місце та значення трудового права в економічному, юридичному та соціальному аспектах
2. Джерела трудового права, характеристика основних нормативно-правових актів у цій галузі та проекти змін трудового законодавства
3. Учасники трудових правовідносин, їх права, обов'язки та відповідальність
4. Трудові правовідносини: суть, види, склад та підстави виникнення і припинення
5. Суть, види та порядок укладання і припинення трудових договорів
6. Контракт як особлива форма трудового договору

7. Організація оплати праці в Україні: нарахування, оподаткування та порядок виплати
8. Особливості законодавчого регулювання трудових відносин і оплати праці в умовах воєнного стану в Україні
9. Закордонний досвід трудового права та можливості його застосування в Україні
10. Проблеми та напрямки удосконалення трудового права в Україні в умовах глобалізації та євроінтеграції

Тести для поточного контролю знань

1. Трудове право – це галузь українського права, яка є системою правових норм, що регулюють:

А) сукупність трудових відносин працівників із роботодавцями, а також інші відносини, що впливають із трудових або тісно пов'язані з ними і встановлюють права й обов'язки в галузі праці на підприємствах, в установах, організаціях, незалежно від форм власності та відповідальність у разі їх порушення

Б) суспільно небезпечні діяння, які є кримінальним правопорушенням, і які передбачають покарання осіб, що їх вчинили

В) відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності, пов'язаної із виготовленням та реалізацією продукції, виконанням робіт та наданням послуг для задоволення суспільних потреб та потреб окремих споживачів

Г) суспільні відносини управлінського характеру між публічною адміністрацією та об'єктами публічного управління, які виникають у сфері владно-розпорядчої діяльності, надання адміністративних сервісних послуг з метою публічного забезпечення прав і свобод людини

Д) правильний варіант не запропоновано

2. Індивідуально-трудові відносини –

А) виникають у результаті пошуку роботи громадянином

Б) правовідносини, що виникають на підставі укладення трудового договору між працівником і роботодавцем

В) організаційно-управлінські правовідносини між трудовим колективом (чи профспілковим органом) і роботодавцем

Г) постають у результаті виконання уповноваженими державними і профспілковими органами спеціальних функцій з нагляду і контролю за охороною праці на підприємствах, в установах, організаціях та дотриманням трудового законодавства

Д) правильний варіант не запропоновано

3. Колективно-трудові правовідносини –

А) виникають у результаті пошуку роботи громадянином

Б) правовідносини, що виникають на підставі укладення трудового договору між працівником і роботодавцем

В) організаційно-управлінські правовідносини між трудовим колективом (чи профспілковим органом) і роботодавцем

Г) постають у результаті виконання уповноваженими державними і профспілковими органами спеціальних функцій з нагляду і контролю за охороною праці на підприємствах, в установах, організаціях та дотриманням трудового законодавства

Д) правильний варіант не запропоновано

4. Правовідносини працевлаштування –

А) виникають у результаті пошуку роботи громадянином

Б) правовідносини, що виникають на підставі укладення трудового договору між працівником і роботодавцем

В) організаційно-управлінські правовідносини між трудовим колективом (чи профспілковим органом) і роботодавцем

Г) постають у результаті виконання уповноваженими державними і профспілковими органами спеціальних функцій з нагляду і контролю за охороною праці на підприємствах,

в установах, організаціях та дотриманням трудового законодавства

Д) правильний варіант не запропоновано

5. Правовідносини, що виникають з приводу нагляду і контролю за дотриманням трудового законодавства –

А) виникають у результаті пошуку роботи громадянином

Б) правовідносини, що виникають на підставі укладення трудового договору між працівником і роботодавцем

В) організаційно-управлінські правовідносини між трудовим колективом (чи профспілковим органом) і роботодавцем

Г) постають у результаті виконання уповноваженими державними і профспілковими органами спеціальних функцій з нагляду і контролю за охороною праці на підприємствах, в установах, організаціях та дотриманням трудового законодавства

Д) правильний варіант не запропоновано

6. Працівником вважається:

А) особа, яка надає роботу іншій особі на підставі трудового договору у формі будь-якого його різновиду, передбаченого законодавством, в тому числі при обранні чи призначенні на посаду

Б) фізична чи юридична особа, розпорядник грошових коштів, який замовляє певні товари, роботи чи послуги (цінності)

В) сторона договору, яка зобов'язується на свій ризик виконати певну роботу за завданням другої сторони (замовника)

Г) фізична особа, яка уклала трудовий договір з роботодавцем для праці на підприємстві, в установі, організації чи у фізичної особи

Д) правильний варіант не запропоновано

7. Роботодавець як суб'єкт трудового права – це:

А) особа, яка надає роботу іншій особі на підставі трудового договору у формі будь-якого його різновиду, передбаченого за-

конодавством, в тому числі при обранні чи призначенні на посаду

Б) фізична чи юридична особа, розпорядник грошових коштів, який замовляє певні товари, роботи чи послуги (цінності)

В) сторона договору, яка зобов'язується на свій ризик виконати певну роботу за завданням другої сторони (замовника)

Г) фізична особа, яка уклала трудовий договір з роботодавцем для праці на підприємстві, в установі, організації чи у фізичної особи

Д) правильний варіант не запропоновано

8. Трудове законодавство, встановлюючи вік для праці:

А) встановлює вік обов'язкового виходу на пенсію

Б) встановлює граничний вік з якого необхідно почати працювати за трудовим договором

В) встановлює мінімальний вік, з якого допускається прийняття на роботу і не може встановлювати граничного віку, до якого можна працювати за трудовим договором

Г) встановлює мінімальний вік, з якого допускається прийняття на роботу і граничний вік, до якого можна працювати за трудовим договором

Д) правильний варіант не запропоновано

9. Колективний договір – це:

А) угода між працедавцем і профспілковим органом, за якою працедавець зобов'язується виконувати роботу, а працівник зобов'язується виплачувати працедавцю заробітну плату

Б) угода між працівником і роботодавцем (роботодавцем-фізичною особою), за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, а роботодавець (роботодавець-фізична особа) зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату

В) угода між працедавцем і профспілковим органом (або представниками трудового колективу), що містить правові

норми з питань оплати праці, інших соціальних і трудових прав працівників

- Г) угода між працедавцем і працівником на певний обсяг робіт
- Д) правильний варіант не запропоновано

10. Працівник має право реалізувати свої здібності до продуктивної творчої праці шляхом укладання трудового договору:

А) тільки на одному підприємстві

Б) на одному або одночасно на кількох підприємствах, в установах, організаціях, якщо інше не передбачено законодавством, колективним договором або угодою сторін

В) не більше ніж на трьох підприємствах

Г) на разову роботу

Д) правильний варіант не запропоновано

РОЗДІЛ 7.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

- 7.1. Види господарської діяльності та місце в ній підприємництва
- 7.2. Особливості провадження та державне регулювання підприємницької діяльності
- 7.3. Законодавче визначення суб'єктів підприємницької діяльності
- 7.4. Правові засади державної реєстрації (припинення) юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань

Основні терміни і поняття: господарська діяльність; підприємництво; підприємницька діяльність; підприємець; суб'єкт господарювання; ознаки, види та принципи підприємницької діяльності; Господарський кодекс України; державне регулювання підприємницької діяльності; підприємство як організаційна форма господарювання; державні та комунальні унітарні підприємства; казенні підприємства; господарські товариства; підприємства колективної власності; приватні підприємства; об'єднання підприємств; громадянин як суб'єкт господарювання; фізична особа-підприємець; особливості статусу інших суб'єктів господарювання; державна реєстрація юридичних осіб, ФОП та громадських формувань; Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань; реєстрація і припинення суб'єкта господарювання

7.1. Види господарської діяльності та місце в ній підприємництва

Господарський кодекс України (ГКУ) встановлює відповідно до Конституції України правові основи господарської діяльності (господарювання), яка базується на різноманітності суб'єктів господарювання різних форм власності. ГКУ має на меті забезпечити зростання ділової активності суб'єктів господарювання, розвиток підприємництва і на цій основі підвищення ефективності суспільного виробництва, його соціальну спрямованість відповідно до вимог Конституції України, утвердити суспільний господарський порядок в економічній системі України, сприяти гармонізації її з іншими економічними системами.

Ст. 3 «Господарська діяльність та господарські відносини» ГКУ визначає, що під господарською діяльністю розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність. У Ст. 6 ГКУ загальними принципами господарювання в Україні визначено⁷²:

- забезпечення економічної багатоманітності та рівний захист державою усіх суб'єктів господарювання;
- свобода підприємницької діяльності у межах, визначених законом;
- вільний рух капіталів, товарів та послуг на території України;
- обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції у підприємстві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства і держави;
- захист національного товаровиробника;

⁷² Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV (зі змінами і доповненнями)

- заборона незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини.

Сферу господарських відносин становлять господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини (таблиця 7.1).

Таблиця 7.1

Сфера господарських відносин

Сфера	Суть
Господарсько-виробничі відносини	Майнові та інші відносини, що виникають між суб'єктами господарювання при безпосередньому здійсненні господарської діяльності
Організаційно-господарські відносини	Відносини, що складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю
Внутрішньогосподарські відносини	Відносини, що складаються між структурними підрозділами суб'єкта господарювання, та відносини суб'єкта господарювання з його структурними підрозділами

Учасниками відносин у сфері господарювання є суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності.

Нормативно-правовим регулюванням господарської діяльності є: Конституція України, ГКУ, закони України, нормативно-правові акти Президента України та Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також інші нормативні акти.

Господарська діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку, є підприємництвом, а суб'єкти підприємництва – підприємцями.

Господарська діяльність може здійснюватись і без мети одержання прибутку (некомерційна господарська діяльність).

Діяльність негосподарюючих суб'єктів, спрямована на створення і підтримання необхідних матеріально-технічних умов їх функціонування, що здійснюється за участі або без участі суб'єктів господарювання, є господарчим забезпеченням діяльності негосподарюючих суб'єктів.

Законодавчо передбачено здійснення:

- господарської комерційної діяльності (підприємництва) – господарська діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку;
- некомерційної господарської діяльності – господарська діяльність, що може здійснюватись без мети одержання прибутку.

Підприємницька діяльність провадиться на підставі вимог Глави 4 «Господарська комерційна діяльність (підприємництво)» ГКУ⁷³ – таблиця 7.2.

Таблиця 7.2

Структура Глави 4 «Господарська комерційна діяльність (підприємництво)» ГКУ

Стаття	Назва
Стаття 42	Підприємництво як вид господарської діяльності
Стаття 43	Свобода підприємницької діяльності
Стаття 44	Принципи підприємницької діяльності
Стаття 45	Організаційні форми підприємництва
Стаття 46	Право найму працівників і соціальні гарантії щодо використання їх праці
Стаття 47	Загальні гарантії прав підприємців
Стаття 48	Державна підтримка підприємництва
Стаття 49	Відповідальність суб'єктів підприємництва
Стаття 50	Діяльність іноземних підприємців в Україні
Стаття 51	Припинення підприємницької діяльності

⁷³ Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV (зі змінами і доповненнями)

Некомерційне господарювання – це самостійна систематична господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання, спрямована на досягнення економічних, соціальних та інших результатів без мети одержання прибутку. Ця діяльність провадиться на підставі вимог Глави 5 «Некомерційна господарська діяльність» ГКУ – таблиця 7.3.

Таблиця 7.3

Структура Глави 5 «Некомерційна господарська діяльність» ГКУ

Стаття	Назва
Стаття 52	Некомерційне господарювання
Стаття 53	Організаційні форми здійснення некомерційної господарської діяльності
Стаття 54	Регулювання некомерційної господарської діяльності

Некомерційна господарська діяльність здійснюється суб'єктами господарювання державного або комунального секторів економіки у галузях (видах діяльності), в яких відповідно до ст. 12 ГКУ забороняється підприємництво, на основі рішення відповідного органу державної влади чи органу місцевого самоврядування. Некомерційна господарська діяльність може здійснюватися також іншими суб'єктами господарювання, яким здійснення господарської діяльності у формі підприємництва забороняється законом. Не можуть здійснювати некомерційну господарську діяльність органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи.

Досвід і сучасні тенденції розвитку економіки у світі та в Україні доводять, що без ініціативних, ділових людей, без розвитку різних форм підприємницької діяльності прогрес неможливий. Підприємницька діяльність є особливим видом господарської діяльності людей.

Підприємницька діяльність є специфічним видом господарської діяльності, яка здійснюється від імені суб'єкта підприємства, під його майнову відповідальність, на його власний ризик і має на меті отримання прибутку. У підприємницькій

діяльності, зокрема, вбачають риси діяльності особливого творчо пошукового, новаторського характеру, під час якої опрацьовуються нові сфери вигідного вкладення ресурсів, ідеї нових комбінацій у виробництві, опанування нових ринків, створення нових продуктів і способів досягнення мети.

Отже, відповідно до ст. 42 ГКУ, підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Виходячи з першої частини визначення терміну «підприємництво» – «як самостійної, ініціативної, систематичної, на власний ризик господарської діяльності...», чотири ознаки підприємницької діяльності (підприємництва) згруповано в таблиці 7.4.

Таблиця 7.4

Ознаки підприємницької діяльності (підприємництва)

Ознака	Суть
Самостійна діяльність	Тобто, підприємництво в Україні може здійснюватися в будь-яких організаційних формах, визначених законами України, на вибір підприємця. Фізичні особи також мають можливість зареєструватись як громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності і провадити таким чином діяльність без створення організації. Підприємці мають право здійснювати самостійно будь-яку діяльність відповідно до потреб ринку, на власний розсуд приймаючи відповідні рішення, що не суперечать законодавству
Ініціативна діяльність	Зайняття підприємницькою діяльністю є добровільним вчинком. Ніхто, навіть державний орган чи посадова особа, не можуть примусити до зайняття підприємницькою діяльністю
Систематична діяльність	Чітких кількісних критеріїв систематичності законодавством не встановлено. Але найбільш поширеною є думка, що систематичним вважається продаж вироблених, перероблених та куплених продукції, речей, товарів, який здійснюється більше чотирьох разів протягом календарного року

Ознака	Суть
Діяльність на власний ризик	Суб'єкт підприємницької діяльності бере на себе як позитивні, так і негативні наслідки підприємницької діяльності. За порушення договірних зобов'язань, кредитно-розрахункової і податкової дисципліни, вимог до якості продукції та інших правил здійснення господарської діяльності підприємство та приватний підприємець самостійно несуть відповідальність, передбачену законодавством України

Виходячи з другої частини визначення підприємництва як «... господарської діяльності, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку», характеристики кожної складової, такі:

- по-перше, підприємницька діяльність здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями), тобто вона провадиться фізичними та юридичними особами, зареєстрованими як суб'єкти підприємницької діяльності у порядку, встановленому законодавством (відповідно, підприємницькою діяльністю можуть займатися як юридичні, так і фізичні особи, які набули статусу суб'єкта підприємницької діяльності);
- по-друге, внаслідок підприємницької діяльності досягаються економічні й соціальні результати. Серед економічних результатів виділяють утворення конкурентного середовища, насичення ринку товарами і послугами, активізацію міжнародних економічних стосунків. Шлях ринкової організації економіки є найбільш ефективним і перспективним для досягнення суспільного прогресу: бізнес дає нові робочі місця, значно стимулює підвищення кваліфікації працівників, їх ініціативу і творчість, загалом сприяє виживанню населення в кризові періоди – це і є соціальним результатом підприємництва;
- по-третє, підприємницька діяльність має мету отримання прибутку, а тому така мета знаходить відображення

в установчих документах суб'єкта підприємницької діяльності.

Бажання отримати прибуток – основна рушійна сила виробництва в системі вільного підприємництва. Сутність підприємництва повніше розкривається через його функції, роль у суспільстві (таблиця 7.5).

Таблиця 7.5

Функції підприємництва

Функція	Суть
Творча (інноваційна)	Полягає в тому, що підприємці реалізують нові ідеї, впроваджують наукові розробки, пов'язані з господарським ризиком
Ресурсна	Передбачає, що підприємці націлені найефективніше використовувати задіяні ресурси – матеріальні, трудові, фінансові, інтелектуальні, інформаційні тощо
Організаційна	Полягає в організації виробництва та збуту товарів або послуг
Стимулююча	Полягає у формуванні механізму, що мотивує ефективно використовувати ресурси та максимально задовольняти потреби споживачів
Соціальна	Передбачає вироблення товарів і послуг, необхідних суспільству
Особистісна	Зводиться до самореалізації підприємця, отримання задоволення від своєї діяльності

У процесі своєї діяльності підприємець повинен передбачати можливість отримання збитків і навіть банкрутство, адже повністю запобігти ризику неможливо через важкість прогнозування розвитку подій на товарних ринках.

Отже, підприємництво є господарською діяльністю, тобто, підприємницька діяльність є складовою ширшого за обсягом поняття «господарська діяльність». Дещо подібний зміст має поняття «бізнес» – справа, заняття, економічна діяльність, спрямована на отримання прибутку. В Україні поняття «бізнес» і «підприємництво» сприймаються як слова-синоніми. Проте поняття «бізнес» ширше за змістом, оскільки до бізнесу на-

лежить здійснення будь-яких одноразових комерційних угод у будь-якій сфері діяльності, які направлені на одержання доходу. Суб'єкта в бізнесі називають бізнесменом або комерсантом.

7.2. Особливості провадження та державне регулювання підприємницької діяльності

Ст. 43 «Свобода підприємницької діяльності» ГКУ встановлює, що підприємці мають право без обмежень самостійно здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, яку не заборонено законом. Особливості здійснення окремих видів підприємництва встановлюються законодавчими актами. Перелік видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, а також перелік видів діяльності, підприємництво в яких забороняється, встановлюються виключно законом.

Здійснення підприємницької діяльності забороняється органам державної влади та органам місцевого самоврядування. Підприємницька діяльність посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування обмежується законом у випадках, передбачених частиною другою ст. 64 Конституції України.

Принципи підприємництва – це правила, через які реалізується свобода підприємницької діяльності. Ст. 44 «Принципи підприємницької діяльності» ГКУ декларує, що підприємництво здійснюється на основі:

- вільного вибору підприємцем видів підприємницької діяльності;
- самостійного формування підприємцем програми діяльності, вибору постачальників і споживачів продукції, що виробляється, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежено законом, встановлення цін на продукцію та послуги відповідно до закону;

- вільного найму підприємцем працівників;
- комерційного розрахунку та власного комерційного ризику;
- вільного розпорядження прибутком, що залишається у підприємця після сплати податків, зборів та інших платежів, передбачених законом;
- самостійного здійснення підприємцем зовнішньоекономічної діяльності, використання підприємцем належної йому частки валютної виручки на свій розсуд⁷⁴.

Ст. 45 «Організаційні форми підприємництва» ГКУ визначає, що підприємництво в Україні здійснюється в будь-яких організаційних формах, передбачених законом, на вибір підприємця.

Підприємницька діяльність різноманітна, як і людські потреби, а тому прояви підприємництва доцільно групувати за видами, що представлені в таблиці 7.6.

Таблиця 7.6

Види підприємницької діяльності

Вид	Суть
Виробниче підприємництво	Будь-яка матеріальна, інтелектуальна, творча діяльність, яка пов'язана з виробництвом продукції, наданням послуг, створенням певних духовних цінностей. Воно належить до найбільш суспільно необхідних і водночас найскладніших видів бізнесу. Воно не приносить прибуток так швидко, як інші види бізнесу, його прибутковість зазвичай становить лише 10–12%, у зв'язку з чим воно не є аж надто привабливим для започаткування підприємницької діяльності
Комерційне підприємництво	Діяльність, пов'язана з операціями та угодами з купівлі-продажу товарів і послуг. У цьому бізнесі підприємець виступає в ролі торговця, комерсанта, який купує товари для подальшого перепродажу. Товар закуповується за оптовими (гуртовими) цінами, а продається – за вищими, договірними. Завдяки різниці цін підприємець створює для себе прибуток і покриває витрати, пов'язані з реалізацією товару. Воно

⁷⁴ Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV (зі змінами і доповненнями)

Вид	Суть
	отримало найбільший розвиток в Україні у перші роки переходу до ринку, оскільки вкладений капітал повертається швидше і цей вид підприємництва характеризується відносно високою прибутковістю (20–30% і навіть більше)
Фінансове підприємництво	Особливий вид комерційної діяльності, пов'язаний з купівлею-продажем національної та іноземної валют, цінних паперів, а також із обслуговуванням розрахункових операцій. Підприємець купує ці фінансові ресурси у їх власників, а потім із вигодою для себе перепродає покупцям або дає в борг за певну плату. Різниця між цінами купівлі та продажу грошових ресурсів становить маржу фінансового підприємця. З цієї різниці покриваються витрати та формується прибуток
Соціальне підприємництво	Соціально-орієнтовані підприємства пропонують можливості для створення робочих місць, нових форм підприємництва та зайнятості, допомагають подолати соціальну ізоляваність людям з обмеженими можливостями, тим, хто був безробітним протягом тривалого часу, представникам груп ризику. Соціальне підприємництво сприяє розвитку широкого спектру соціальних послуг, необхідних суспільству, але якими не прагне займатися звичайний бізнес (малоприбуткові, непрестижні або потребують спеціальної професійної підготовки)

У XXI ст. саме соціальне підприємництво як у світі, так і в Україні набуває все більшої популярності, адже націлене на пом'якшення або розв'язання соціальних проблем. Основні характеристики такої діяльності: позитивні соціальні результати, інноваційність, самоокупність та фінансова стійкість (здатність розв'язувати соціальні проблеми до тих пір, поки це необхідно, але завдяки доходам від власної підприємницької діяльності). У межах проєкту «Соціальне підприємництво в Україні: досягнення соціальних змін за ініціативою знизу», що з 2019 р. реалізується за підтримки Європейського Союзу, було розроблено Зелена книга з соціального підприємництва⁷⁵ – це комплексний

⁷⁵ Зелена книга з соціального підприємництва. URL: <https://socialbusiness.in.ua/>

документ, який описує феномен вітчизняного соціального бізнесу, та саме він має стати підґрунтям для розроблення подальшої політики розвитку соціального підприємництва, яку в ЄС називають Білою книгою.

Планування власного бізнесу та роздуми про початок підприємництва спонукають шукати відповіді на низку питань: Хто має право займатися підприємницькою діяльністю? які види економічної діяльності дозволені в Україні? Як зареєструвати (узаконити) свою діяльність? Як оподатковується дохід або прибуток підприємця? тощо.

Правові основи організації, провадження та державного регулювання підприємницької діяльності висвітлено в Законах України, постановах Верховної Ради та Кабінету Міністрів України, указах Президента України, наказах міністерств і відомств, розпорядженнях голів держадміністрацій та інших нормативних актах із цих питань.

Порядок створення, державної реєстрації, діяльності, реорганізації та ліквідації суб'єктів підприємництва окремих організаційних форм визначається ГКУ та іншими законами. Щодо громадян та юридичних осіб, для яких підприємницька діяльність не є основною, положення ГКУ поширюються на ту частину їх діяльності, яка за своїм характером є підприємницькою.

Ст. 47 «Загальні гарантії прав підприємців» ГКУ передбачає, що держава гарантує усім підприємцям, незалежно від обраних ними організаційних форм підприємницької діяльності, рівні права та рівні можливості для залучення і використання матеріально-технічних, фінансових, трудових, інформаційних, природних та інших ресурсів. Забезпечення підприємця матеріально-технічними та іншими ресурсами, що централізовано розподіляються державою, здійснюється з метою виконання підприємцем поставок, робіт чи послуг для пріоритетних державних потреб⁷⁶.

⁷⁶ Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV (зі змінами і доповненнями)

Держава гарантує недоторканність майна і забезпечує захист майнових прав підприємця. Вилучення державою або органами місцевого самоврядування у підприємця основних і оборотних фондів, іншого майна допускається відповідно до ст. 41 Конституції України на підставах і в порядку, передбачених законом. Збитки, завдані підприємцю внаслідок порушення громадянами чи юридичними особами, органами державної влади чи органами місцевого самоврядування його майнових прав, відшкодовуються підприємцю відповідно до ГКУ та інших законів. Підприємець або громадянин, який працює у підприємця по найму, у передбачених законом випадках може бути залучений до виконання в робочий час державних або громадських обов'язків, з відшкодуванням підприємцю відповідних збитків органом, який приймає таке рішення. Спори про відшкодування збитків вирішуються судом.

У Ст. 48 «Державна підтримка підприємництва» ГКУ визначено, що держава сприяє розвитку малого підприємництва, створює необхідні умови для цього. З метою створення сприятливих організаційних та економічних умов для розвитку підприємництва органи влади на умовах і в порядку, передбачених законом:

- надають підприємцям земельні ділянки, передають державне майно, необхідне для здійснення підприємницької діяльності;
- сприяють підприємцям в організації матеріально-технічного забезпечення та інформаційного обслуговування їх діяльності, підготовці кадрів;
- здійснюють первісне облаштування неосвоєних територій об'єктами виробничої і соціальної інфраструктури з продажем або передачею їх підприємцям у визначеному законом порядку;
- стимулюють модернізацію технології, інноваційну діяльність, освоєння підприємцями нових видів продукції та послуг;

– подають підприємцям інші види допомоги⁷⁷.

Крім того, Законом України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» визначено умови, механізми надання фінансової, інформаційної, консультаційної державної підтримки цим суб'єктам господарювання.

У Ст. 49 ГКУ передбачено відповідальність суб'єктів підприємництва, зокрема, підприємці зобов'язані не завдавати шкоди довкіллю, не порушувати права та законні інтереси громадян і їх об'єднань, інших суб'єктів господарювання, установ, організацій, права місцевого самоврядування і держави. За завдані шкоду і збитки підприємець несе майнову та іншу встановлену законом відповідальність.

Податковий кодекс України регулює відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів, зокрема визначає перелік податків та зборів, платників, їх права та обов'язки, відповідальність за порушення податкового законодавства тощо.

Кодекс законів про працю України регулює трудові відносини всіх працівників. Ним визначено правові основи найму працівників підприємцем (укладання трудового договору, робочий час, нормування та оплату праці тощо). Підприємці мають право укладати з громадянами договори щодо використання їх праці. При укладенні трудового договору (контракту, угоди) підприємець зобов'язаний забезпечити належні і безпечні умови праці, оплату праці не нижчу від визначеної законом та її своєчасне одержання працівниками, а також інші соціальні гарантії, включаючи соціальне й медичне страхування та соціальне забезпечення відповідно до законодавства України.

У ст. 51 «Припинення підприємницької діяльності» ГКУ визначено, що підприємницька діяльність припиняється:

- з власної ініціативи підприємця;
- у разі закінчення строку дії ліцензії;

⁷⁷ Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV (зі змінами і доповненнями)

- у разі припинення існування підприємця;
- на підставі рішення суду у випадках, передбачених ГКУ та іншими законами.

Державний контроль та нагляд за господарською діяльністю передбачається у статті 19 ГКУ. Органи державної влади і посадові особи, уповноважені здійснювати державний контроль і державний нагляд за господарською діяльністю, їх статус та загальні умови і порядок здійснення контролю і нагляду визначаються законами. Держава здійснює контроль і нагляд за господарською діяльністю суб'єктів господарювання у певних сферах⁷⁸ – таблиця 7.7.

Таблиця 7.7

Сфери, в яких держава здійснює контроль і нагляд за діяльністю суб'єктів господарювання

Сфера	Напрямок
Збереження та витрачання коштів і матеріальних цінностей суб'єктами господарських відносин	Стан і достовірність бухгалтерського обліку та звітності
Фінансові, кредитні відносини, валютне регулювання та податкові відносини	Додержання суб'єктами господарювання кредитних зобов'язань перед державою і розрахункової дисципліни, додержання вимог валютного законодавства, податкової дисципліни
Ціни і ціноутворення	Питання додержання суб'єктами господарювання державних цін на продукцію і послуги
Монополізм та конкуренція	Питання додержання антимонопольно-конкурентного законодавства
Земельні відносини	Використання та охорона земель
Водні відносини і лісове господарство	Використання та охорона вод і лісів, відтворення водних ресурсів і лісів
Виробництво і праця	Безпека виробництва і праці, додержання законодавства про працю
	Пожежна, екологічна, санітарно-гігієнічна безпека

⁷⁸ Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV (зі змінами і доповненнями)

Сфера	Напрямок
	Дотримання норм і правил, якими встановлено обов'язкові вимоги щодо умов здійснення господарської діяльності
Споживання	Якість і безпечність продукції та послуг
Зовнішньоекономічна діяльність	Питання технологічної, економічної, екологічної та соціальної безпеки

Незаконне втручання та перешкоджання господарській діяльності суб'єктів господарювання з боку органів державної влади, їх посадових осіб при здійсненні ними державного контролю та нагляду забороняються.

Органи державної влади і посадові особи зобов'язані здійснювати інспектування та перевірки діяльності суб'єктів господарювання неупереджено, об'єктивно і оперативно, дотримуючись вимог законодавства, поважаючи права і законні інтереси суб'єктів господарювання. Суб'єкт господарювання має право на одержання інформації про результати інспектування і перевірок його діяльності не пізніше як через тридцять днів після їх закінчення, якщо інше не передбачено законом. Дії та рішення державних органів контролю та нагляду, а також їх посадових осіб, які проводили інспектування і перевірку, можуть бути оскаржені суб'єктом господарювання у встановленому законодавством порядку⁷⁹.

Усі суб'єкти господарювання, відокремлені підрозділи юридичних осіб, виділені на окремий баланс, зобов'язані вести первинний (оперативний) облік результатів своєї роботи, складати та подавати відповідно до вимог закону статистичну інформацію та інші дані, визначені законом, а також вести (крім громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які провадять господарську діяльність і зареєстровані відповідно до закону як підприємці) бухгалтерський облік та подавати фінансову звітність згідно із законодавством. Забороняється вимагати від

⁷⁹ Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV (зі змінами і доповненнями)

суб'єктів господарювання, відокремлених підрозділів юридичних осіб, виділених на окремий баланс, подання статистичної інформації та інших даних, не передбачених законом або з порушенням порядку, встановленого законом.

7.3. Законодавче визначення суб'єктів підприємницької діяльності

Розділ II «Суб'єкти господарювання» ГКУ містить інформацію про суб'єктів господарювання в Україні. *Суб'єктами підприємницької діяльності* визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством. Суб'єктами господарювання є:

- господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до ЦКУ, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до ГКУ, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку;
- громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці.

Суб'єкти господарювання залежно від кількості працюючих та доходів від будь-якої діяльності за рік можуть належати до суб'єктів малого підприємництва, у тому числі до суб'єктів мікропідприємництва, середнього або великого підприємництва (ст. 55 ГКУ). Суб'єкти господарювання реалізують свою господарську компетенцію на основі: права власності, права господарського відання, права оперативного управління.

Суб'єкти господарювання – господарські організації, які діють на основі права власності, права господарського відання чи оперативного управління, мають статус юридичної особи, що визначається цивільним законодавством та ГКУ.

У ГКУ передбачено існування таких суб'єктів підприємницької діяльності:

- підприємство;
- державні та комунальні унітарні підприємства;
- господарські товариства;
- підприємства колективної власності;
- приватні підприємства та інші види підприємств;
- об'єднання підприємств;
- громадянин як суб'єкт господарювання;
- інші суб'єкти господарювання.

Глава 7 «Підприємство» ГКУ передбачає правові засади підприємства як організаційної форми господарювання. *Підприємство* – це самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому ГКУ та іншими законами.

Підприємства можуть створюватись як для здійснення підприємництва, так і для некомерційної господарської діяльності. Підприємство, якщо законом не встановлено інше, діє на основі статуту або модельного статуту. Підприємства незалежно від форми власності, організаційно-правової форми, а також установчих документів, на основі яких вони створені та діють, мають рівні права та обов'язки.

Підприємство є юридичною особою, має відокремлене майно, самостійний баланс, рахунки в установах банків та може мати печатки. Підприємство не має у своєму складі інших юридичних осіб⁸⁰.

⁸⁰ Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV (зі змінами і доповненнями)

У таблиці 7.8 наведено класифікацію підприємств згідно ГКУ.

Таблиця 7.8

Класифікація підприємств згідно ГКУ

Класифікаційна ознака	Вид
Залежно від форм власності	Приватне підприємство, що діє на основі приватної власності громадян чи суб'єкта господарювання (юридичної особи)
	Підприємство, що діє на основі колективної власності (підприємство колективної власності)
	Комунальне підприємство, що діє на основі комунальної власності територіальної громади
	Державне підприємство, що діє на основі державної власності
	Підприємство, засноване на змішаній формі власності (на базі об'єднання майна різних форм власності)
	Спільне комунальне підприємство, що діє на договірних засадах спільного фінансування (утримання) відповідними територіальними громадами – суб'єктами співробітництва
Залежно від наявності іноземних інвестицій	У разі якщо в статутному капіталі підприємства іноземна інвестиція становить не менш як десять відсотків, воно визнається підприємством з іноземними інвестиціями
	Підприємство, в статутному капіталі якого іноземна інвестиція становить сто відсотків, вважається іноземним підприємством
Залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного капіталу	Унітарне підприємство створюється одним засновником, який виділяє необхідне для того майно, формує відповідно до закону статутний капітал, не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, який призначається (обирається) засновником (наглядовою радою такого підприємства у разі її утворення), керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства. Унітарними є підприємства державні, комунальні, підприємства, засновані на власності об'єднання громадян, релігійної організації або на приватній власності засновника

Класифікаційна ознака	Вид
	Корпоративне підприємство утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства. Корпоративними є кооперативні підприємства, підприємства, що створюються у формі господарського товариства, а також інші підприємства, в тому числі засновані на приватній власності двох або більше осіб.

В Україні можуть діяти також інші види підприємств, передбачені законом. Для підприємств певного виду та організаційних форм законами можуть встановлюватися особливості господарювання.

Підприємство може складатися з:

- виробничих структурних підрозділів (виробництва, цехів, відділень, дільниць, бригад, бюро, лабораторій тощо),
- а також функціональних структурних підрозділів апарату управління (управлінь, відділів, бюро, служб тощо).

Функції, права та обов'язки структурних підрозділів підприємства визначаються положеннями про них, які затверджуються в порядку, визначеному статутом підприємства або іншими установчими документами. Підприємство самостійно визначає свою організаційну структуру, встановлює чисельність працівників і штатний розпис. Управління підприємством здійснюється відповідно до його установчих документів на основі поєднання прав власника щодо господарського використання свого майна і участі в управлінні трудового колективу.

Майно підприємства становлять виробничі і невиробничі фонди, а також інші цінності, вартість яких відображається в самостійному балансі підприємства. Реалізація майнових прав підприємства здійснюється в порядку, встановленому

ГКУ, іншими законодавчими актами України. Володіння і користування природними ресурсами підприємство здійснює в установленому законодавством порядку за плату, а у випадках, передбачених законом, на пільгових умовах. Підприємство випускає, реалізує та придбаває цінні папери відповідно до законодавства України. Держава гарантує захист майнових прав підприємства. Вилучення державою у підприємства майна, що ним використовується, здійснюється лише у випадках і порядку, передбачених законом (наприклад, військові дії).

Підприємства в Україні здійснюють свою діяльність відповідно до вимог статей 62–71 ГКУ, якщо інше щодо підприємств окремих видів не передбачено ГКУ та іншими законами. Якщо чинним міжнародним договором України, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України, встановлено правила інші, ніж ті, які передбачені законодавством про підприємства, то застосовуються правила міжнародного договору. Ст. 69 «Соціальна діяльність підприємства» встановлює, що питання щодо поліпшення умов праці, життя і здоров'я, гарантії обов'язкового медичного страхування працівників підприємства та їх сімей, а також інші питання соціального розвитку вирішуються трудовим колективом за участі власника або уповноваженого ним органу відповідно до законодавства, установчих документів підприємства, колективного договору. Також цією статтею передбачено інші гарантії у частині соціальної діяльності підприємств. Облік і звітність підприємства здійснюються відповідно до вимог ст. 19 ГКУ та інших нормативно-правових актів. Відомості, не передбачені законом, підприємство надає органам державної влади, органам місцевого самоврядування, іншим підприємствам, установам, організаціям на договірній основі або в порядку, передбаченому установчими документами підприємства⁸¹.

⁸¹ Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV (зі змінами і доповненнями)

Державне унітарне підприємство утворюється компетентним органом державної влади в розпорядчому порядку на базі відокремленої частини державної власності, як правило, без поділу її на частки, і входить до сфери його управління. Майно державного унітарного підприємства перебуває у державній власності і закріплюється за таким підприємством на праві господарського відання чи праві оперативного управління. Найменування державного унітарного підприємства повинно містити слова «державне підприємство». Державне унітарне підприємство не несе відповідальності за зобов'язаннями власника і органу влади, до сфери управління якого воно входить.

Державне некомерційне підприємство є суб'єктом некомерційної господарської діяльності, спрямованої на досягнення соціальних та інших результатів, яке утворюється у сфері охорони здоров'я, соціальній та/або гуманітарній сферах без мети одержання прибутку і діє на підставі статуту. Майно державного некомерційного підприємства закріплюється за ним на праві оперативного управління.

Казенні підприємства створюються у галузях економіки, в яких: законом дозволено здійснення господарської діяльності лише державним підприємствам; основним (понад 50%) споживачем продукції (робіт, послуг) виступає держава; за умовами господарювання неможлива вільна конкуренція товаровиробників чи споживачів; переважаючим (понад п'ятдесят відсотків) є виробництво суспільно необхідної продукції (робіт, послуг), яке за своїми умовами і характером потреб, що ним задовольняються, як правило, не може бути рентабельним; приватизацію майнових комплексів державних підприємств заборонено законом. Найменування казенного підприємства повинно містити слова «казенне підприємство».

Комунальне унітарне підприємство утворюється компетентним органом місцевого самоврядування в розпорядчому порядку на базі відокремленої частини комунальної власності і входить до сфери його управління. Майно комунального уні-

тарного підприємства перебуває у комунальній власності і закріплюється за таким підприємством на праві господарського відання (комунальне комерційне підприємство) або на праві оперативного управління (комунальне некомерційне підприємство). Найменування комунального унітарного підприємства повинно містити слова «комунальне підприємство» та вказівку на орган місцевого самоврядування, до сфери управління якого входить дане підприємство.

До *господарських товариств* належать: акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні товариства, командитні товариства. Порядок створення, функціонування та припинення господарських товариств регулюється Цивільним кодексом України та законом.

Господарське товариство, у статутному капіталі якого більше 50% акцій (часток) належать державі (територіальній громаді), а також господарське товариство, 50 і більше відсотків акцій (часток) якого належать господарському товариству, частка держави (територіальної громади) в якому становить 100%, оприлюднюють інформацію про свою діяльність, крім випадків, установлених законом, шляхом розміщення її на власній веб-сторінці (веб-сайті) або на офіційному веб-сайті суб'єкта управління, який здійснює функції з управління корпоративними правами держави (територіальної громади) в ньому, у строки та в порядку, визначені Кабінетом Міністрів України. Доступ до веб-сторінок та веб-сайтів, зазначених у цій статті, є цілодобовим і безоплатним. Обов'язковому оприлюдненню підлягає така інформація: цілі діяльності господарського товариства та стан їх досягнення; квартальна та річна фінансова звітність (у тому числі консолідована) господарського товариства за останні три роки, включаючи (за наявності) видатки на виконання некомерційних цілей державної політики та джерел їх фінансування; аудиторські висновки щодо річної фінансової звітності (у тому числі консолідованої) господарського

товариства за останні три роки, якщо аудит проводився відповідно до вимоги закону або за рішенням наглядової ради господарського товариства чи суб'єкта управління, який здійснює функції з управління корпоративними правами держави або територіальної громади в такому господарському товаристві; статут господарського товариства у чинній редакції, а також у редакціях, що діяли раніше; структура власності господарського товариства; біографічні довідки (включаючи професійні характеристики) голови та членів виконавчого органу господарського товариства (з урахуванням вимог законодавства про захист персональних даних); біографічні довідки (включаючи професійні характеристики) членів наглядової ради (у разі її утворення) господарського товариства (з урахуванням вимог законодавства про захист персональних даних), принципи їх добору, їхнє членство у наглядових радах інших суб'єктів господарювання, а також зазначається, хто із членів наглядової ради є незалежним; річні звіти наглядової ради та виконавчого органу господарського товариства; структура, принципи формування і розмір винагороди голови та членів виконавчого органу та членів наглядової ради господарського товариства, включаючи компенсаційні пакети і додаткові блага, які вони отримують (або на отримання яких мають право) під час виконання посадових обов'язків, а також у зв'язку із звільненням; рішення загальних зборів господарського товариства; опис істотних передбачуваних факторів ризику, що можуть вплинути на операції та результати діяльності господарського товариства, та заходи щодо управління такими ризиками; відомості про договори, учасником яких є господарське товариство, інформація про які підлягає оприлюдненню відповідно до Закону України «Про відкритість використання публічних коштів»; інформація про операції та зобов'язання господарського товариства з державним та/або місцевим бюджетом, державними та/або місцевими установами, підприємствами та організаціями, включаючи договірні зобов'язання господарського підприємства

ємства (фінансові та нефінансові), що виникають у результаті державно-приватного партнерства⁸².

Підприємством колективної власності визнається корпоративне або унітарне підприємство, що діє на основі колективної власності засновника (засновників). Підприємствами колективної власності є: виробничі кооперативи, підприємства споживчої кооперації, підприємства громадських та релігійних організацій, інші підприємства, передбачені законом.

Кооперативи як добровільні об'єднання громадян з метою спільного вирішення ними економічних, соціально-побутових та інших питань можуть створюватися у різних галузях (виробничі, споживчі, житлові тощо). Діяльність різних видів кооперативів регулюється законом.

Виробничим кооперативом визнається добровільне об'єднання громадян на засадах членства з метою спільної виробничої або іншої господарської діяльності, що базується на їх особистій трудовій участі та об'єднанні майнових пайових внесків, участі в управлінні підприємством та розподілі доходу між членами кооперативу відповідно до їх участі у його діяльності. Виробничі кооперативи можуть здійснювати виробничу, переробну, заготівельно-збутову, постачальницьку, сервісну і будь-яку іншу підприємницьку діяльність, не заборонену законом. Виробничий кооператив є юридичною особою і діє на основі статуту. Найменування виробничого кооперативу повинно містити слова «виробничий кооператив» або «кооперативне підприємство». Їх діяльність регламентується статтями 95–110 ГКУ.

Споживча кооперація в Україні – система самоврядних організацій громадян (споживчих товариств, їх спілок, об'єднань), а також підприємств та установ цих організацій, яка є самостійною організаційною формою кооперативного руху. Первинною ланкою споживчої кооперації є споживче товариство – це самоврядна організація громадян, які на основі добровільності

⁸² Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV (зі змінами і доповненнями)

членства, майнової участі та взаємодопомоги об'єднуються для спільної господарської діяльності з метою колективного організованого забезпечення своїх економічних і соціальних інтересів. Кожний член споживчого товариства має свою частку в його майні. Споживче товариство є юридичною особою і діє на основі статуту. Споживчі товариства можуть на добровільних засадах об'єднуватися в спілки, інші форми об'єднання, передбачені законом, єдину спілку споживчих товариств України та мають право вільного виходу з них.

Підприємством об'єднання громадян, релігійної організації є унітарне підприємство, засноване на власності об'єднання громадян (громадської організації, політичної партії) або власності релігійної організації для здійснення господарської діяльності з метою виконання їх статутних завдань. Релігійні організації мають право засновувати видавничі, поліграфічні, виробничі, реставраційно-будівельні, сільськогосподарські та інші підприємства, необхідні для забезпечення діяльності цих організацій. Підприємство об'єднання громадян, релігійної організації діє на основі статуту і є юридичною особою, здійснюючи свою діяльність на праві оперативного управління або господарського відання відповідно до вимог ГКУ. Обмеження щодо створення та діяльності окремих видів підприємств об'єднання громадян, релігійної організації встановлюються законами⁸³.

Приватним підприємством визнається підприємство, що діє на основі приватної власності одного або кількох громадян, іноземців, осіб без громадянства та його (їх) праці чи з використанням найманої праці. Приватним є також підприємство, що діє на основі приватної власності суб'єкта господарювання – юридичної особи. Порядок організації та діяльності приватних підприємств визначається ГКУ та іншими законами. Учасник приватного підприємства може встановити вимогу нотаріального посвідчення правочину, предметом якого є частка тако-

⁸³ Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV (зі змінами і доповненнями)

го учасника у статутному капіталі відповідного підприємства, та скасувати таку вимогу, відомості про що вносяться до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань у порядку, визначеному законом. Така вимога учасника, а також скасування учасником цієї вимоги є одностороннім правочином та підлягає нотаріальному посвідченню.

Фермерське господарство є формою підприємництва громадян з метою виробництва, переробки та реалізації товарної сільськогосподарської продукції. Членами фермерського господарства не можуть бути особи, які працюють у ньому за трудовим договором (контрактом, угодою). Відносини, пов'язані із створенням та діяльністю фермерських господарств, регулюються ГКУ, а також законом про фермерське господарство, іншими законами.

Для провадження спільної господарської та іншої діяльності з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб фізичні та/або юридичні особи, які є виробниками сільськогосподарської продукції, можуть у порядку, встановленому законом, утворювати сільськогосподарські кооперативи, а сільськогосподарські кооперативи – сільськогосподарські кооперативні об'єднання. Відносини, пов'язані із створенням та діяльністю сільськогосподарських кооперативів, сільськогосподарських кооперативних об'єднань, регулюються ГКУ, Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію» та іншими законами.

Підприємство, створене відповідно до вимог ГКУ, в статутному капіталі якого не менш як десять відсотків становить іноземна інвестиція, визнається підприємством з іноземними інвестиціями. Підприємство набуває статусу підприємства з іноземними інвестиціями з дня зарахування іноземної інвестиції на його баланс. Іноземною інвестицією є цінності, що вкладаються іноземними інвесторами в об'єкти інвестиційної діяльності відповідно до законодавства України з метою отримання прибутку або досягнення соціального

ефекту. Іноземні інвестиції можуть вкладатися в об'єкти, інвестування в які не заборонено законами України.

Іноземним підприємством є унітарне або корпоративне підприємство, створене за законодавством України, що діє виключно на основі власності іноземців або іноземних юридичних осіб, або діюче підприємство, придбане повністю у власність цих осіб. Іноземні підприємства не можуть створюватися в галузях, визначених законом, що мають стратегічне значення для безпеки держави.

Об'єднання підприємств є господарська організація, утворена у складі двох або більше підприємств з метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних та соціальних завдань. Об'єднання підприємств утворюються підприємствами на добровільних засадах або за рішенням органів, які відповідно до ГКУ та інших законів мають право утворювати об'єднання підприємств. В об'єднання підприємств можуть входити підприємства, утворені за законодавством інших держав, а підприємства України можуть входити в об'єднання підприємств, утворені на території інших держав. Об'єднання підприємств утворюються на невизначений строк або як тимчасові об'єднання. Об'єднання підприємств є юридичною особою⁸⁴.

Залежно від порядку заснування об'єднання підприємств можуть утворюватися як господарські об'єднання або як державні чи комунальні господарські об'єднання (таблиця 7.9)

Таблиця 7.9

Види об'єднань підприємств

Вид	Сутність	Особливість
Господарське об'єднання	Об'єднання підприємств, утворене за ініціативою підприємств, незалежно від їх виду, які на добровільних засадах об'єднали свою господарську діяльність	Діє на основі установчого договору та/або статуту, який затверджується їх засновниками

⁸⁴ Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV (зі змінами і доповненнями)

Вид	Сутність	Особливість
Державне (комунальне) господарське об'єднання	Об'єднання підприємств, утворене державними (комунальними) підприємствами за рішенням Кабінету Міністрів України або, у визначених законом випадках, рішенням міністерств (інших органів, до сфери управління яких входять підприємства, що утворюють об'єднання), або рішенням компетентних органів місцевого самоврядування	Діє на основі рішення про його утворення та статуту, який затверджується органом, що прийняв рішення про утворення об'єднання

Господарські об'єднання утворюються як асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, інші об'єднання підприємств, передбачені законом (таблиця 7.10).

Таблиця 7.10

Види господарських об'єднань

Вид	Суть
Асоціація	Договірне об'єднання, створене з метою постійної координації господарської діяльності підприємств, що об'єдналися, шляхом централізації однієї або кількох виробничих та управлінських функцій, розвитку спеціалізації і кооперації виробництва, організації спільних виробництв на основі об'єднання учасниками фінансових та матеріальних ресурсів для задоволення переважно господарських потреб учасників асоціації. У статуті асоціації повинно бути зазначено, що вона є господарською асоціацією. Асоціація не має права втручатися у господарську діяльність підприємств – учасників асоціації. За рішенням учасників асоціація може бути уповноважена представляти їх інтереси у відносинах з органами влади, іншими підприємствами та організаціями
Корпорація	Договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації

Вид	Суть
Консорціум	Тимчасове статутне об'єднання підприємств для досягнення його учасниками певної спільної господарської мети (реалізації цільових програм, науково-технічних, будівельних проєктів тощо). Консорціум використовує кошти, якими його наділяють учасники, централізовані ресурси, виділені на фінансування відповідної програми, а також кошти, що надходять з інших джерел, в порядку, визначеному його статутом. У разі досягнення мети його створення консорціум припиняє свою діяльність
Концерн	Статутне об'єднання підприємств, а також інших організацій, на основі їх фінансової залежності від одного або групи учасників об'єднання, з централізацією функцій науково-технічного і виробничого розвитку, інвестиційної, фінансової, зовнішньоекономічної та іншої діяльності. Учасники концерну наділяють його частиною своїх повноважень, у тому числі правом представляти їх інтереси у відносинах з органами влади, іншими підприємствами та організаціями. Учасники концерну не можуть бути одночасно учасниками іншого концерну

Державні і комунальні господарські об'єднання утворюються переважно у формі корпорації або концерну, незалежно від найменування об'єднання (комбінат, трест тощо). Господарські об'єднання мають вищі органи управління (загальні збори учасників) та утворюють виконавчі органи, передбачені статутом господарського об'єднання.

У ГКУ є окрема ст. 126 «Асоційовані підприємства. Холдингові компанії», яка регламентує особливості їх діяльності. У Ст. 127 «Інші форми об'єднання інтересів підприємств» ГКУ зазначено, що законом можуть визначатися й інші форми об'єднання інтересів підприємств (союзи, спілки, асоціації підприємців тощо), не передбачені у ст. 120 ГКУ.

У Главі 13 «Громадянин як суб'єкт господарювання. Особливості статусу інших суб'єктів господарювання» ГКУ є ст. 128 «Громадянин у сфері господарювання» у якій вказано, що гро-

мадянин визнається суб'єктом господарювання у разі здійснення ним підприємницької діяльності за умови державної реєстрації його як підприємця без статусу юридичної особи відповідно до статті 58 ГКУ.

Громадянин-підприємець відповідає за своїми зобов'язаннями усім своїм майном, на яке відповідно до закону може бути звернено стягнення. Громадянин може здійснювати підприємницьку діяльність:

- безпосередньо як підприємець або через приватне підприємство, що ним створюється;
- із залученням або без залучення найманої праці;
- самостійно або спільно з іншими особами⁸⁵.

Громадянин здійснює управління заснованим ним приватним підприємством безпосередньо або через керівника, який наймається за контрактом. У разі здійснення підприємницької діяльності спільно з іншими громадянами або юридичними особами громадянин має права та обов'язки відповідно засновника та/або учасника господарського товариства, члена кооперативу тощо, або права і обов'язки, визначені укладеним за його участі договором про спільну діяльність без створення юридичної особи. Громадянин-підприємець здійснює свою діяльність на засадах свободи підприємництва та відповідно до принципів, передбачених у ст. 44 ГКУ.

Громадянин-підприємець зобов'язаний: у передбачених законом випадках і порядку одержати ліцензію на здійснення певних видів господарської діяльності; повідомляти органи державної реєстрації про зміну його адреси, зазначеної в реєстраційних документах, предмета діяльності, інших суттєвих умов своєї підприємницької діяльності, що підлягають відображенню у реєстраційних документах; додержуватися прав і законних інтересів споживачів, забезпечувати належну якість товарів (робіт, послуг), що ним виготовляються, додержуватися

⁸⁵ Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV (зі змінами і доповненнями)

правил обов'язкової сертифікації продукції, встановлених законодавством; не допускати недобросовісної конкуренції, інших порушень антимонопольно-конкурентного законодавства; вести облік результатів своєї підприємницької діяльності відповідно до вимог законодавства; своєчасно надавати податковим органам декларацію про майновий стан і доходи (податкову декларацію), інші необхідні відомості для нарахування податків та інших обов'язкових платежів; сплачувати податки та інші обов'язкові платежі в порядку і в розмірах, встановлених законом. Крім того, громадянин-підприємець зобов'язаний додержуватися вимог, передбачених у ст. 46 «Право найму працівників і соціальні гарантії щодо використання їх праці» та ст. 49 «Відповідальність суб'єктів підприємництва» ГКУ, а також іншими законодавчими актами, і несе майнову та іншу встановлену законом відповідальність за завдані ним шкоду і збитки. Громадянин-підприємець може бути визнаний судом банкрутом відповідно до вимог ГКУ та інших законів⁸⁶.

Ст. 129 «Особливості статусу іноземних суб'єктів господарювання» ГКУ встановлює, що іноземці та особи без громадянства при здійсненні господарської діяльності в Україні користуються такими самими правами і мають такі самі обов'язки, як і громадяни України, якщо інше не передбачено ГКУ, іншими законами. Іноземні юридичні особи при здійсненні господарської діяльності в Україні мають такий самий статус, як і юридичні особи України, з особливостями, передбаченими ГКУ, іншими законами, а також міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

Ст. 130 «Кредитні спілки у сфері господарювання» ГКУ передбачає, що громадяни, які постійно проживають на території України, можуть об'єднуватися у кредитні спілки. Кредитною спілкою є неприбуткова організація, заснована громадянами у встановленому законом порядку на засадах добровільного об'єднання грошових внесків з метою задоволення потреб

⁸⁶ Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV (зі змінами і доповненнями)

її членів у взаємному кредитуванні та наданні інших фінансових послуг. Кредитна спілка є юридичною особою. Статусу юридичної особи вона набуває з дня її державної реєстрації.

У ст. 131 «Особливості статусу благодійних та інших неприбуткових організацій у сфері господарювання» ГКУ визначено, що юридичні особи, незалежно від форм власності, а також повнолітні громадяни можуть утворювати благодійні організації (благодійні фонди, благодійні товариства, благодійні установи тощо). Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, а також державні та комунальні підприємства, установи, організації, що повністю або частково фінансуються з бюджету, не можуть бути засновниками (засновником) та/або членами благодійної організації⁸⁷.

Особливості статусу інших юридичних осіб, що здійснюють неприбуткову господарську діяльність, визначаються відповідними законами, якими регулюється порядок діяльності цих суб'єктів (наприклад, ОСББ).

7.4. Правові засади державної реєстрації (припинення) юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань

Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» регулює відносини, що виникають у сфері державної реєстрації юридичних осіб, їхньої символіки (у випадках, передбачених законом), громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, та фізичних осіб-підприємців⁸⁸ (таблиця 7.11).

⁸⁷ Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV (зі змінами і доповненнями)

⁸⁸ Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV (зі змінами і доповненнями)

Таблиця 7.11

**Структура Закон України «Про державну реєстрацію
юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців
та громадських формувань»**

Розділ	Назва
Розділ I	Загальні положення
Розділ II	Органи державної реєстрації
Розділ III	Єдиний державний реєстр та портал електронних сервісів
Розділ IV	Проведення державної реєстрації
Розділ V	Оскарження реєстраційних дій, відмови в державній реєстрації, бездіяльності державного реєстратора. Відповідальність у сфері державної реєстрації
Розділ VI	Фінансове забезпечення державної реєстрації

Державна реєстрація юридичних осіб, громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, та фізичних осіб-підприємців – це офіційне визнання шляхом засвідчення державою факту створення або припинення юридичної особи, громадського формування, що не має статусу юридичної особи, засвідчення факту наявності відповідного статусу громадського об'єднання, професійної спілки, її організації або об'єднання, політичної партії, організації роботодавців, об'єднань організацій роботодавців та їхньої символіки, засвідчення факту набуття або позбавлення статусу підприємця фізичною особою, зміни відомостей, що містяться в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, ФОП та громадських формувань, про юридичну особу та ФОП, а також проведення інших реєстраційних дій, передбачених законодавчо.

Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань (Єдиний державний реєстр) – це єдина державна інформаційна система, що забезпечує збирання, накопичення, обробку, захист, облік та надання інформації про юридичних осіб, ФОП та громадські формування, що не мають статусу юридичної особи. Він створюється з метою забезпечення державних органів та орга-

нів місцевого самоврядування, а також учасників цивільного обороту достовірною інформацією про юридичних осіб, громадські формування, що не мають статусу юридичної особи, та ФОП з Єдиного державного реєстру. Невід'ємною архівною складовою частиною Єдиного державного реєстру є Реєстр документів дозвільного характеру, Єдиний реєстр громадських формувань, Реєстр громадських об'єднань та Єдиний реєстр підприємств, щодо яких порушено провадження у справі про банкрутство.

Систему органів у сфері державної реєстрації становлять:

- Міністерство юстиції України;
- інші суб'єкти державної реєстрації.

Державним реєстратором може бути громадянин України, який має вищу освіту, відповідає кваліфікаційним вимогам, визначеним Міністерством юстиції України, та перебуває у трудових відносинах з суб'єктом державної реєстрації (крім нотаріусів), та нотаріус.

Державна реєстрація базується на таких основних *принципах*:

- обов'язковості державної реєстрації в Єдиному державному реєстрі;
- публічності державної реєстрації в Єдиному державному реєстрі та документів, що стали підставою для її проведення;
- врегулювання відносин, пов'язаних з державною реєстрацією, та особливостей державної реєстрації виключно згідно законодавства;
- державної реєстрації за заявницьким принципом;
- єдності методології державної реєстрації;
- об'єктивності, достовірності та повноти відомостей у Єдиному державному реєстрі;
- внесення відомостей до Єдиного державного реєстру виключно на підставі та відповідно до законодавства;
- відкритості та доступності відомостей Єдиного державного реєстру.

Реєстраційні документи можуть подаватися у паперовій або електронній формі. У паперовій формі документи подаються особисто заявником або поштовим відправленням. Якщо документи подаються у паперовій формі, заявник пред'являє паспорт громадянина України або інший документ, що посвідчує особу, передбачений Законом України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус». У разі якщо заявником є іноземець або особа без громадянства, документом, що посвідчує особу, є національний, дипломатичний чи службовий паспорт іноземця або інший документ, що посвідчує особу іноземця або особи без громадянства. У разі подання документів представником – подаються документи, що підтверджують його право на вчинення цих дій.

Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» передбачено окремі статті для реєстрації різних суб'єктів підприємницької діяльності (таблиця 7.12).

Таблиця 7.12

Законодавча регламентація порядку реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності згідно Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань»

Суб'єкти	Законодавча регламентація	
Проведення державної реєстрації юридичних осіб	Стаття 16	Вимоги до найменування юридичної особи або її відокремленого підрозділу
	Стаття 17	Документи, що подаються заявником для державної реєстрації юридичної особи
Проведення державної реєстрації фізичної особи-підприємця	Стаття 18	Документи, що подаються заявником для державної реєстрації фізичної особи-підприємця

Суб'єкти	Законодавча регламентація	
Проведення державної реєстрації суб'єктів, що не мають статусу юридичної особи та інших суб'єктів	Стаття 19	Документи, що подаються заявником для державної реєстрації громадського об'єднання, що не має статусу юридичної особи
	Стаття 20	Документи, що подаються заявником для державної реєстрації постійно діючого третейського суду
	Стаття 21	Документи, що подаються заявником для державної реєстрації структурних утворень політичної партії, що не мають статусу юридичної особи
	Стаття 22	Документи, що подаються заявником для державної реєстрації відокремленого підрозділу іноземної неурядової організації, представництва, філії іноземної благодійної організації
Проведення державної реєстрації окремих дій	Стаття 23	Документи, що подаються заявником для державної реєстрації символіки
	Стаття 24	Документи, що подаються заявником для державної реєстрації підтвердження всеукраїнського статусу громадського об'єднання

Документи для державної реєстрації повинні відповідати визначеним у ст. 15 вимогам. У зазначених ст. 17, 18, 19⁸⁹ також передбачено підстави та документи для державної реєстрації припинення підприємницької діяльності, а в ст. 28 передбачено виключні підстави для відмови у державній реєстрації. Обов'язковим документом, що подається суб'єктом підприємницької діяльності для його реєстрації (припинення) є Заява про державну реєстрацію (припинення), форми якої затверджуються Міністерством юстиції України.

⁸⁹ Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV (зі змінами і доповненнями)

Ст. 25 «Порядок проведення державної реєстрації та інших реєстраційних дій» визначає, що державна реєстрація та інші реєстраційні дії проводяться на підставі:

- документів, що подаються заявником для державної реєстрації;
- судових рішень, що набрали законної сили та тягнуть за собою зміну відомостей в Єдиному державному реєстрі, а також що надійшли в електронній формі від суду або державної виконавчої служби відповідно до Закону України «Про виконавче провадження»;
- рішень, прийнятих Міністерством юстиції України, його територіальними органами у законодавчо визначених випадках⁹⁰.

Порядок проведення державної реєстрації та інших реєстраційних дій на підставі документів, що подаються заявником для державної реєстрації, включає: заповнення форми заяви про державну реєстрацію – у разі подання документів особисто заявником (за бажанням заявника); прийом документів за описом – у разі подання документів у паперовій формі; виготовлення копій документів в електронній формі – у разі подання документів у паперовій формі; внесення копій документів в електронній формі до Єдиного державного реєстру; перевірку відомостей Єдиного державного реєстру на наявність заборони вчинення реєстраційних дій; перевірку документів на наявність підстав для відмови в державній реєстрації; прийняття рішення про проведення реєстраційної дії – для громадських формувань, символіки та засвідчення факту наявності всеукраїнського статусу громадського об'єднання; проведення реєстраційної дії (у т. ч. із урахуванням принципу мовчазної згоди) за відсутності підстав для відмови в державній реєстрації шляхом внесення запису до Єдиного державного реєстру; формування та оприлюднення на порталі електронних сервісів або з використанням

⁹⁰ Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV (зі змінами і доповненнями)

Єдиного державного вебпорталу електронних послуг виписки, результатів надання адміністративних послуг у сфері державної реєстрації та установчих документів; видача за бажанням заявника виписки з Єдиного державного реєстру у паперовій формі за результатами проведеної реєстраційної дії (у разі подання заяви про державну реєстрацію у паперовій формі). Виписка з Єдиного державного реєстру у паперовій формі надається з проставленням підпису та печатки державного реєстратора⁹¹.

Стаття 25–1 «Особливості проведення реєстраційних дій в автоматичному режимі» Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб–підприємців та громадських формувань» визначає, що без участі державного реєстратора, в автоматичному режимі з використанням Єдиного державного вебпорталу електронних послуг можуть проводитися такі реєстраційні дії в Єдиному державному реєстрі: державна реєстрація фізичної особи підприємцем; державна реєстрація змін до відомостей про ФОП; державна реєстрація припинення підприємницької діяльності ФОП, крім державної реєстрації припинення підприємницької діяльності ФОП у зв'язку з її смертю, оголошенням померлою або визнанням безвісно відсутньою; державна реєстрація створення юридичної особи на підставі модельного статуту; державна реєстрація змін до відомостей про юридичну особу, що проводиться виключно на підставі відомостей, зазначених керівником юридичної особи у заяві, та не потребує рішення учасників юридичної особи, зокрема зміна місцезнаходження, видів діяльності, інформації для здійснення зв'язку; державна реєстрація змін до відомостей про юридичну особу, що потребує рішення учасників юридичної особи (крім рішень щодо розміру статутного (складеного) капіталу, розміру часток у статутному (складеному) капіталі, складу учасників чи керівника юридичної особи), – за умови одностайного прийняття рішення такими

⁹¹ Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб–підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV (зі змінами і доповненнями)

учасниками, що підтверджується їх кваліфікованими електронними підписами; державна реєстрація рішення про припинення юридичної особи або про відміну рішення про припинення юридичної особи, прийнятого її учасниками або відповідним органом юридичної особи, – за умови одностайного прийняття рішення такими учасниками чи відповідним органом юридичної особи, що підтверджується їх кваліфікованими електронними підписами. Для проведення державної реєстрації фізична особа, керівник чи засновники (учасники) юридичної особи використовують засоби електронної ідентифікації з високим рівнем довіри⁹².

Для того, щоб подати заяву для державної реєстрації фізичної особи підприємцем, необхідно зареєструватися (наприклад, за посиланням: <https://diia.gov.ua/services/reystratsiya-for> або <https://igov.gov.ua/service/1495/general>) та виконати вказані на сайті дії. Інструкцію можна прослухати за посиланням: <https://www.youtube.com/watch?v=sFqBqTfbibo>. Крім того, фізичні особи можуть підтверджувати будь-які свої дії швидко та просто за допомогою електронного цифрового підпису (ЕЦП). Отримати його можна через будь-який акредитований центр сертифікації ключів (АЦСК) чи банк (наприклад, Приватбанк). Повний список Центрів сертифікації доступний за посиланням: <https://acskidd.gov.ua/contacts>.

На законодавчому рівні передбачено строки розгляду документів, поданих для державної реєстрації (ст. 26 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань») – таблиця 7.13.

⁹² Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV (зі змінами і доповненнями)

Таблиця 7.13

Строки розгляду документів, поданих для державної реєстрації та проведення інших реєстраційних дій

Суб'єкт господарювання	Строки
Щодо юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців	Протягом 24 годин після надходження документів, поданих для державної реєстрації та проведення інших реєстраційних дій, крім вихідних та святкових днів
Щодо політичної партії, творчої спілки, місцевого осередку творчої спілки*	Не пізніше 30 робочих днів з дати подання документів для державної реєстрації
Щодо постійно діючого третейського суду	Не пізніше 15 робочих днів з дати подання документів для державної реєстрації
Щодо структурного утворення політичної партії	Не пізніше 10 робочих днів з дати подання документів для державної реєстрації
Щодо первинного осередку політичної партії	Протягом одного робочого дня з дати подання документів для державної реєстрації
Щодо професійної спілки, її організації або об'єднання, організації роботодавців, її об'єднання*	Не пізніше 15 робочих днів з дати подання документів для державної реєстрації
Щодо громадського об'єднання, місцевого осередку громадського об'єднання із статусом юридичної особи *	Не пізніше трьох робочих днів з дати подання документів для державної реєстрації
Щодо громадського об'єднання, що не має статусу юридичної особи	Не пізніше трьох робочих днів з дати подання документів для державної реєстрації
Щодо акредитації в Україні відокремленого підрозділу іноземної неурядової організації, філії та представництва іноземної благодійної організації, символики громадських формувань у випадках, передбачених законом	Не пізніше 20 робочих днів з дати подання документів для державної реєстрації

Суб'єкт господарювання	Строки
Щодо документів, поданих для державної реєстрації у результаті вчинення нотаріальних дій	Відразу після вчинення нотаріусом відповідної нотаріальної дії. У разі нотаріального посвідчення правочину, правовий наслідок якого пов'язується з настанням певної обставини, державна реєстрація прав проводиться після настання певної обставини
* Для таких суб'єктів господарювання – строк розгляду документів може бути продовжений суб'єктом державної реєстрації за необхідності, але не більше ніж на 15 робочих днів	

Державна реєстрація може проводитися у скорочені строки. Підстави, порядок та розмір плати за проведення державної реєстрації у скорочені строки встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Ст. 36 «Плата у сфері державної реєстрації» Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» передбачає, що за державну реєстрацію справляється адміністративний збір. Адміністративний збір та плата за надання відомостей з Єдиного державного реєстру справляються у відповідному розмірі від прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленому законом на 1 січня календарного року, в якому подаються відповідні документи для проведення реєстраційної дії або запит про надання відомостей з Єдиного державного реєстру, та округлюються до найближчих 10 гривень. Державні органи звільняються від справляння адміністративного збору за державну реєстрацію та від плати за надання відомостей з Єдиного державного реєстру через портал електронних сервісів.

Питання для самоконтролю

1. Що таке господарська діяльність відповідно до законодавства України?
2. Які види господарської діяльності Вам відомі?
3. Чим підприємництво відрізняється від інших видів господарської діяльності?
4. Які виокремлюються функції підприємництва?
5. На яких принципах здійснюється підприємницька діяльність в Україні?
6. Хто є суб'єктами підприємницької діяльності в Україні відповідно до законодавства?
7. Кому забороняється здійснення підприємницької діяльності?
8. Які існують обмеження при здійсненні підприємницької діяльності?
9. Який особливий вид підприємництва, націлений на пом'якшення або розв'язання соціальних проблем набуває популярності у XXI ст. у світі та в Україні?
10. Які нормативно-правові акти регулюють відносини, що виникають у сфері підприємництва?
11. Які види підприємств, залежно від форм власності, можуть діяти в Україні?
12. Якими є умови визнання громадянина України суб'єктом господарювання та які категорії громадян не допускаються до заняття підприємницькою діяльністю?
13. За яким порядком і на підставі чого здійснюється державна реєстрація суб'єктів підприємництва в Україні?
14. Що потрібно зробити щоб отримати електронний цифровий підпис через будь-який з центрів реєстрації?
15. Чи передбачено сплату коштів за державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності в Україні?

Завдання для самостійної роботи

Завдання 7.1. Опрацювати структуру і зміст Господарського кодексу України. Необхідно чітко зазначити сферу діяльності, основні терміни і поняття, кількість розділів, глав, статей та провести аналіз основних положень.

Завдання 7.2. Сусідка Євгенія Євгенівна прийшла до Вас за порадою. Зізналася, що десь приблизно раз або два на місяць через сайт OLX продає вживані речі, які відшукує у стокових крамницях міста, а також за символічні кошти влаштовує безпритульних кошенят, яких попередньо приводить у «товарний вигляд» та обробляє від паразитів. У зв'язку з цим побоюється податкової і просить роз'яснити, чи є вона суб'єктом підприємницької діяльності відповідно до законодавства? Необхідно надати сусідці змістовну письмову відповідь із посиланням на норми Господарського кодексу України. Для вирішення даного завдання необхідно використовувати положення ст. 55, 56, 58, 128 ГКУ.

Завдання 7.3. Спростуйте або підтвердіть наступні твердження:

- «Чим більше підприємців, тим вища конкуренція»
- «Чим більше підприємців, тим більше задоволені споживачі»
- «Кожен може бути успішним підприємцем»

Відповіді обґрунтуйте із зазначенням конкретних прикладів представивши їх у формі есе на 5–10 речень з кожного твердження.

Завдання 7.4. Сформувати пакет документів для реєстрації Вас фізичною особою-підприємцем. Необхідно зазначити повний перелік документів для реєстрації, оформити їх, обрати систему оподаткування (загальну чи спрощену) згідно ПКУ та визначити суму щомісячних податкових платежів за умови вибору відповідної групи платників єдиного податку (залежно від самостійно

обраних Вами умов та виду діяльності). Для вирішення даного завдання необхідно використовувати положення ст. 291 «Загальні положення», глави 1 «Спрощена система оподаткування, обліку та звітності» розділу XIV «Спеціальні податкові режими» та ст. 18, 25¹ Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань».

Завдання 7.5. Ст. 36 «Плата у сфері державної реєстрації» Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» передбачає, що за державну реєстрацію справляється адміністративний збір. Необхідно вказати який розмір збору передбачено та розрахувати належну до сплати суму станом на поточну дату

Розмір адміністративного збору	Проведення державної реєстрації та інших реєстраційних дій	Сума станом на поточну дату (грн.)
За державну реєстрацію суб'єктів господарювання		
	За державну реєстрацію політичної партії	
	За державну реєстрацію відокремленого підрозділу іноземної неурядової організації, представництва, філії іноземної благодійної організації	
	За державну реєстрацію всеукраїнської творчої спілки	
	За державну реєстрацію територіального осередку всеукраїнської творчої спілки та регіональної (місцевої) творчої спілки	
	За державну реєстрацію символіки політичної партії, організації роботодавців, об'єднання організації роботодавців	
	за державну реєстрацію змін до відомостей про юридичну особу (крім громадських об'єднань та благодійних організацій), що містяться в Єдиному державному реєстрі, крім внесення змін до інформації про здійснення зв'язку з юридичною особою	

Розмір адміністративного збору	Проведення державної реєстрації та інших реєстраційних дій	Сума станом на поточну дату (грн.)
	За державну реєстрацію змін до відомостей про громадське об'єднання чи благодійну організацію	
	За державну реєстрацію змін відомостей про прізвище, ім'я, по батькові або місцезнаходження ФОП	
	За державну реєстрацію на підставі документів, поданих в електронній формі	
За надання відомостей з Єдиного державного реєстру		
0,05 прожиткового мінімуму для працездатних осіб		
0,07 прожиткового мінімуму для працездатних осіб		
75 відсотків плати за надання відповідного документа в паперовій формі		

Тематика рефератів

1. Роль, місце та значення підприємницької діяльності в економічному, юридичному та соціальному аспектах
2. Необхідність державного регулювання підприємницької діяльності: аргументи «за» і «проти»
3. Суб'єкти підприємництва або види підприємств із особливостями діяльності кожного із них
4. Види підприємництва та місце серед них соціально орієнтованих видів діяльності
5. Порядок реєстрації (припинення) діяльності окремих суб'єктів підприємницької діяльності

6. Дозвільна система у сфері підприємницької діяльності
7. Особливості провадження та оподаткування підприємницької діяльності в умовах воєнного стану в Україні
8. Портрет, характерні риси та обов'язкові навички й уміння сучасного підприємця
9. Закордонний досвід регулювання підприємницької діяльності та можливості його застосування в Україні
10. Проблеми та напрямки удосконалення регулювання підприємницької діяльності в Україні в умовах глобалізації та євроінтеграції

Тести для поточного контролю знань

1. Підприємницька діяльність є:

А) складовою ширшого за обсягом поняття «господарська діяльність»

Б) складовою меншого за обсягом поняття «господарська діяльність»

В) це абсолютно тотожне поняття із терміном «господарська діяльність»

Г) підприємницька діяльність ніяким чином не пов'язана із терміном «господарська діяльність»

Д) правильний варіант не запропоновано

2. Господарська діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку, є:

А) підприємництвом

Б) некомерційною господарською діяльністю

В) виключно соціально спрямованою підприємницькою діяльністю

Г) мрією кожного громадянина світу з перших днів народження

Д) правильний варіант не запропоновано

3. Господарська діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та без мети одержання прибутку, є:

А) підприємництвом

Б) некомерційною господарською діяльністю

В) виключно соціально спрямованою підприємницькою діяльністю

Г) мрією кожного громадянина світу з перших днів народження

Д) правильний варіант не запропоновано

4. Виробниче підприємництво – це

А) діяльність націлена на пом'якшення або розв'язання соціальних проблем

Б) особливий вид комерційної діяльності, пов'язаний з купівлею-продажем національної та іноземної валют, цінних паперів, а також із обслуговуванням розрахункових операцій

В) діяльність, пов'язана з операціями та угодами з купівлі-продажу товарів і послуг

Г) будь-яка матеріальна, інтелектуальна, творча діяльність, яка пов'язана з виробництвом продукції, наданням послуг, створенням певних духовних цінностей

Д) правильний варіант не запропоновано

5. Комерційне підприємництво – це:

А) діяльність націлена на пом'якшення або розв'язання соціальних проблем

Б) особливий вид комерційної діяльності, пов'язаний з купівлею-продажем національної та іноземної валют, цінних паперів, а також із обслуговуванням розрахункових операцій

В) діяльність, пов'язана з операціями та угодами з купівлі-продажу товарів і послуг

Г) будь-яка матеріальна, інтелектуальна, творча діяльність, яка пов'язана з виробництвом продукції, наданням послуг, створенням певних духовних цінностей

Д) правильний варіант не запропоновано

6. Державна реєстрація суб'єкта підприємництва здійснюється на основі

А) Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань»

Б) Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб»

В) Закону України «Про державну реєстрацію фізичних осіб-підприємців»

Г) Закону України «Про державну реєстрацію»

Д) правильний варіант не запропоновано

7. Офіційне визнання шляхом засвідчення державою факту створення або припинення юридичної особи, громадського формування, що не має статусу юридичної особи, та фізичних осіб-підприємців – це:

А) державне визнання

Б) державне засвідчення

В) державне проголошення

Г) державна реєстрація

Д) правильний варіант не запропоновано

8. Державна реєстрація фізичної особи-підприємця (ФОП) – це:

А) реєстрація як фізичної особи-підприємця першої групи

Б) присвоєння коду єдиної державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань

В) офіційне визнання факту набуття фізичною особою статусу підприємця

Г) присвоєння восьмизначного ідентифікаційного коду фізичної особи-підприємця

Д) правильний варіант не запропоновано

9. Поняття суб'єкта господарювання представлено в:

А) Розділі II «Суб'єкти господарювання» Конституції України

Б) Розділі II «Суб'єкти господарювання» Господарського кодексу України

В) Розділі II «Суб'єкти господарювання» Господарського процесуального кодексу України

Г) Законі України «Суб'єкти господарювання»

Д) правильний варіант не запропоновано

10. Державна інформаційна система, що забезпечує збирання, накопичення, обробку, захист, облік та надання інформації про юридичних осіб, ФОП та громадські формування, що не мають статусу юридичної особи – це:

А) Еталонний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань

Б) Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань

В) Узагальнений державний список юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань

Г) Реєстр суб'єктів підприємництва державної форми власності

Д) правильний варіант не запропоновано

РОЗДІЛ 8.

ЮРИДИЧНА

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

- 8.1. Суть, ознаки та підстави юридичної відповідальності
- 8.2. Мета, функції та принципи юридичної відповідальності
- 8.3. Види юридичної відповідальності

Основні терміни і поняття: відповідальність; юридична відповідальність; соціальна відповідальність; позитивний і негативний аспекти юридичної відповідальності; юридична відповідальність як інститут об'єктивного права, як елемент змісту правових відносин та як форма державно-правового примусу; ознаки юридичної відповідальності; підстави юридичної відповідальності; мета та цілі юридичної відповідальності; функції юридичної відповідальності; принципи юридичної відповідальності; риси юридичної відповідальності; види юридичної відповідальності; типи відповідальності в сучасному праві; кримінальна відповідальність; адміністративна відповідальність; цивільно-правова відповідальність; дисциплінарна відповідальність; матеріальна відповідальність; конституційно-правова відповідальність; процесуальна відповідальність; екологічна відповідальність; сімейна відповідальність; фінансова відповідальність; ювенальна відповідальність; міжнародно-правова відповідальність; види юридичної відповідальності за її основними цілями; юридична відповідальність як особливий правоохоронний інститут усієї системи права

8.1. Суть, ознаки та підстави юридичної відповідальності

Юридична відповідальність є одним із видів соціальної відповідальності.

Соціальна відповідальність – це ставлення суспільства до вчинків особи з погляду виконання нею соціальних норм. Вона обумовлюється необхідністю підпорядковувати, координувати та коректувати в процесі спільної діяльності дії кожного з діями інших, приватний інтерес погоджувати із загальним. До видів соціальної відповідальності можна віднести: моральну, релігійну, політичну, партійну.

Специфікою права як підсистеми соціального нормування є те, що саме держава причетна до становлення об'єктивного права, це по-перше, а по-друге, держава підтримує непорушність правових норм, використовуючи для цього державний примус, коли йдеться про правопорушення. Здійснюючи правомірну поведінку, суб'єкт вступає у сферу дії права і виявляє свій вибір між різними варіантами вчинків (правових і неправових).

Вибір правового варіанта забезпечує йому низку переваг: інші суб'єкти зобов'язані сприяти його діям або не втручатися у них; у випадку невиконання ними своїх обов'язків держава в правовій формі примусу забезпечує відновлення порушеного права і виконання зобов'язаним суб'єктом відповідних обов'язків. Відтак, правомірна поведінка як юридичний факт тягне за собою не просто виникнення правовідносин, а певну дію засобів правового регулювання, спрямовану на гарантування, захист і охорону правової форми реалізації інтересів суб'єкта і суспільства. Ця дія права і держави є лише одним із засобів їх реакції на правомірну поведінку. До інших слід віднести пряме заохочення з боку держави правомірних вчинків, що стосується як використання суб'єктивних прав, так і виконання обов'язків.

Здійснення ж правопорушень тягне за собою юридичну відповідальність у вигляді застосування заходів державного при-

мусу каральної спрямованості, понесення ними втрат особистого, організаційного чи матеріального характеру. У результаті правопорушень виникають охоронні правовідносини, за яких держава має право вживати карні та відновлюючі заходи до правопорушників. Останні зобов'язані нести визначені втрати та відшкодувати потерпілому понесені ним збитки.

Юридична відповідальність відрізняється від усіх інших видів соціальної відповідальності лише тим, що вона ґрунтується на нормативних вимогах, які забезпечуються в необхідних випадках державним примусом. Виділяють два аспекти юридичної відповідальності (таблиця 8.1).

Таблиця 8.1

Аспекти юридичної відповідальності

Аспект	Суть
Позитивний (перспективний або заохочувальний)	Передбачає заохочення за виконання корисних для суспільства і держави варіантів поведінки на рівні, що перевищує загальні вимоги, тобто етично-свідоме ставлення до виконання обов'язків (наприклад, державні нагороди, різноманітні за характером премії та інші заохочення)
Негативний (ретро-спективний або охоронний)	Передбачає обмеження та покарання за правопорушення, тобто за вже вчинене діяння. Саме цей аспект юридичної відповідальності, як правило, має особливе значення в теорії та практиці

З позицій соціального управління негативна юридична відповідальність предстає як застосування заходів державного примусу до особи, винної у вчиненні правопорушення. В той же час юридична відповідальність – це своєрідні правові відносини між державою і правопорушником, в межах яких держава має право здійснити щодо правопорушника певні заходи, а правопорушник зобов'язаний зазнати встановлені державою позбавлення особистого і майнового характеру.

У роботі⁹³ проведено ґрунтовне дослідження юридичної відповідальності як правового явища і надано їй визначення, як

⁹³ Каленіченко Л.І. Юридична відповідальність: поняття, ознаки. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 1 (67). Т. 1. С. 12–16

інституту об'єктивного права, як елементу змісту правових відносин та як форми державно-правового примусу⁹⁴ (таблиця 8.2) та наведено характерні ознаки⁹⁵ (таблиця 8.3).

Таблиця 8.2

Зміст поняття «юридична відповідальність»

Погляд	Суть
Юридична відповідальність як явище об'єктивного права	Це передбачені санкціями норм права, забезпечені можливістю застосування державного примусу несприятливі наслідки особистого, майнового чи організаційного характеру, яких відповідний суб'єкт права зазнає за вчинене правопорушення (порушення суб'єктивних прав) і які процесуально закріплені в передбаченому законодавством порядку
Юридична відповідальність як елемент змісту правовідносин	Це передбачені санкціями норм права вид і міра обов'язку суб'єкта права зазнати позбавлення особистого, майнового, організаційного характеру у правовідносинах, що виникають із факту правопорушення
Юридична відповідальність як форма державно-правового примусу	Це передбачені нормами права та здійснювані у процесуальній формі спеціально уповноваженими суб'єктами заходи негативного характеру, які застосовуються до суб'єкта правопорушення за умови наявності необхідних підстав

Таблиця 8.3

Ознаки юридичної відповідальності

Погляд	Ознаки
Юридична відповідальність як явище об'єктивного права	Має абстрактну форму
	Є не персоніфікованою

⁹⁴ Каленіченко Л.І. Юридична відповідальність: поняття, ознаки. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 1 (67). Т. 1. С. 12

⁹⁵ Каленіченко Л.І. Юридична відповідальність: поняття, ознаки. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 1 (67). Т. 1. С. 13–15

Погляд	Ознаки	
	Формально виражається в санкціях відповідних норм галузей права	
	Спирається на державний примус (тісно пов'язана з державою)	
	Спричиняє певні негативні наслідки (особистого, майнового, організаційного характеру) для особи, яка вчинила правопорушення	
	Має процесуальну форму втілення (у законодавстві України є певний порядок, послідовність дій, передбачена для настання юридичної відповідальності)	
	Має визначені законодавством підстави настання	
Юридична відповідальність як елемент змісту правовідносин	Має конкретну форму	
	Відображає «динаміку» юридичної форми цього явища, безпосередньо пов'язана з людською діяльністю	
	Тісно пов'язана із суб'єктом права, його поведінкою, свідомістю, волею, є персоніфікованою	
	Виражається в конкретному обов'язку суб'єкта правопорушення зазнати негативних наслідків особистого, майнового або організаційного характеру	
	Реалізується через правові відносини, які виникають із факту порушення суб'єктивних прав (правопорушення)	
	Має індивідуалізовану процесуальну форму залежно від кожного конкретного випадку	
Юридична відповідальність як форма державно-правового примусу	Загальні	Державно-правовий характер
		Є однією з форм правового впливу на суспільні відносини (здійснює інформаційно-психологічний, виховний, соціальний вплив на свідомість і поведінку суб'єктів права)
		Є формою вираження способів правового регулювання, що застосовується у зв'язку з неправомірною поведінкою, а також із метою попередження, запобігання порушенню вимог норм права, відновлення порушених прав і свобод
		Застосовується з метою захисту прав і законних інтересів особи, суспільства, держави в чітко визначених законодавством

Погляд	Ознаки	
Юридична відповідальність як форма державно-правового примусу		випадках (наявності відповідної фактичної підстави), тільки в тій формі, порядку та умовах, які передбачені чинною системою нормативно-правових приписів держави Реалізується через правозастосовну діяльність держави
	Специфічні	Зв'язок із державним примусом
		Здійснюється на підставі та в межах закону
		Настає лише за умови наявності необхідних підстав
		Неможлива поза процесуальною формою (порядок залучення до юридичної відповідальності визначається нормами процесуального права і має певний процесуальний порядок)
		Реалізується лише спеціально уповноваженими суб'єктами
		Виражається в обов'язку зазнати конкретного виду й міри позбавлення благ особистого, майнового, організаційного характеру

Узагальнені ознаки юридичної відповідальності згруповано в таблиці 8.4.

Таблиця 8.4

Узагальнені ознаки юридичної відповідальності

Ознака	Суть
Спирається на державний примус	Реалізується через діяльність спеціальних державних органів (поліція, державні пенітенціарні установи, виконавча служба) або інших суб'єктів, уповноважених на цю діяльність державою (так, у ряді країн існують приватні виправні установи, особливо для неповнолітніх)

Ознака	Суть
Тягне за собою певні негативні наслідки для правопорушника	Ці наслідки виражаються в особистих обмеженнях (наприклад, позбавлення або обмеження свободи, позбавлення права займатися певним видом діяльності) та/або майнових стягненнях (конфіскація майна, обов'язок відшкодувати заподіяний збиток)
Є реакцією на винне антисупільне діяння	Думки, почуття, бажання вчинити правопорушення, не реалізовані зовні, не можуть бути підставою для притягнення особи до юридичної відповідальності
Має процесуальну форму втілення	Юридична відповідальність реалізується компетентним органом держави в строгій відповідності до встановленої законом процедури

Юридична відповідальність настає лише за умови наявності необхідних підстав. Заходи юридичної відповідальності до особи, яка скоїла правопорушення, застосовуються за умови наявності підстав⁹⁶ наведених у таблиці 8.5.

Таблиця 8.5

Підстави для настання юридичної відповідальності

Підстава	Суть
Нормативно-правова підстава	Наявність відповідної норми права в системі чинного законодавства, яка закріплює юридичну можливість застосування заходів юридичної відповідальності щодо відповідного конкретного суб'єкта права
Фактична підстава	Вчинення забороненого в чинній системі норм протиправного діяння, яке є конкретним передбаченим у чинній системі права (законодавства) складом правопорушення
Процесуальна підстава	Правозастосовний акт, у якому містяться встановлені фактична та юридична підстави застосування заходів юридичної відповідальності до конкретної особи і котрий вступив у законну силу

Іноді означені підстави узагальнюють у дві групи (таблиця 8.6).

⁹⁶ Каленіченко Л.І. Юридична відповідальність: поняття, ознаки. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 1 (67). Т. 1. С. 15

Таблиця 8.6

Узагальнені підстави для настання юридичної відповідальності

Підстава	Суть
Фактична підстава	Склад правопорушення, тобто сукупність його елементів: об'єкту, суб'єкту, об'єктивної та суб'єктивної сторін (складний юридичний факт)
Юридична підстава	Норма права, що передбачає застосування заходів відповідальності за протиправну поведінку (санкція правової норми) Правозастосовний акт – рішення конкретного органу (наприклад, вирок суду)

Зазначені підстави необхідні для настання юридичної відповідальності в публічних галузях права (наприклад, у кримінальному, адміністративному праві). Проте в галузях приватного права (наприклад, у цивільному праві) для настання юридичної відповідальності може бути досить нормативно-правової та фактичної підстави. Такий стан речей пояснюється специфікою методів правового регулювання публічних і приватних галузей права, а також суб'єктним складом їхніх правових відносин. Поза процесуальною формою юридична відповідальність неможлива.

8.2. Мета, функції та принципи юридичної відповідальності

Генеральна мета юридичної відповідальності – це формування правомірної поведінки суб'єктів права: як осіб, що вчинили правопорушення, так і всіх інших членів суспільства.

Незалежно від галузевої приналежності юридична відповідальність переслідує такі цілі:

- захист прав людини і підтримання правопорядку;
- виховання суб'єкта у дусі пошани до права;

- відновлення соціальної справедливості;
- попередження вчинення нових правопорушень.

Мета юридичної відповідальності є результатом здійснення функцій юридичної відповідальності (таблиця 8.7).

Таблиця 8.7

Функції юридичної відповідальності

Функція	Суть
Охоронна	Полягає в захисті правопорядку. Юридична відповідальність є мірою захисту особи, суспільства, держави від неправомірних соціально шкідливих діянь. Правопорушник зобов'язаний зазнати певні обмеження своїх прав як кару, покарання. У цьому виявляється справедливість юридичної відповідальності
Правовідновна (компенсаційна)	Полягає у відновленні порушеного права. Особливо характерна для цивільно-правової відповідальності, адже полягає в необхідності відшкодувати завдану матеріальну і моральну шкоду
Профілактична (превентивна)	Полягає в попередженні вчинення нових правопорушень (превенція). Юридична відповідальність покликана, з одного боку, обмежити можливості правопорушника вчинити нове правопорушення, з іншого – утримати від правопорушень інших осіб
Виховна	Виховує пошану до права. Застосування заходів юридичної відповідальності повинне сприяти виправленню і перевихованню правопорушника. В його свідомості та поведінці повинні сформуватися і закріпитися поважне ставлення до права і закону, прав, свобод і законних інтересів інших осіб

Принципи юридичної відповідальності – це основоположні, загальноприйняті норми імперативного характеру, що виступають як незаперечні вимоги до діяльності компетентних органів по застосуванню санкцій правових норм до правопорушників (таблиця 8.8).

Таблиця 8.8

Принципи юридичної відповідальності

Принцип	Суть
Принцип законності	<p>Полягає в строгому і неухильному дотриманні та виконанні законів у процесі реалізації юридичної відповідальності. Складовими цього принципу є такі умови:</p> <ul style="list-style-type: none"> • юридична відповідальність повинна наступати тільки за протизаконні діяння, а не за думки, світогляд, особистісні властивості; • особі, що вчинила правопорушення, мають бути визначені вид і міра відповідальності тільки в межах, визначених нормою права за певний вид правопорушення; <p>відповідальність носить законний характер, якщо вона покладається у повній відповідності до процесуальних норм</p>
Принцип обґрунтованості	<p>Виражається у встановленні самого факту вчинення правопорушенням протиправного діяння як об'єктивної істини, а також встановлення інших значущих фактів, пов'язаних з висновками про факт і суб'єкт правопорушення. У ст. 62 Конституції України викладений фундаментальний принцип кримінальної відповідальності, який діє у всіх цивілізованих країнах – це «презумпція невинуватості». Особа, що притягується до відповідальності, вважається невинуватою, поки її вина не буде доведена і встановлена відповідним правозастосовним актом</p>
Принцип справедливості	<p>Полягає в тому, що відповідальність повинна бути відповідною вчиненому діянню, а також це означає, що за одне і те ж правопорушення суб'єкт не повинен нести відповідальність двічі. При встановленні заходів покарання і стягнення не повинна принижуватися людська гідність. Щодо жертви правопорушення повинні бути здійснені заходи, що дозволяють відновити її порушені права та задовольнити її потреби</p>
Принцип доцільності	<p>Передбачає вибір найбільш оптимального (економного і одночасно ефективного) варіанту юридичної відповідальності. Особі, що вчинила правопорушення, повинні бути визначені вид і міра відповідальності, необхідні та достатні для її виправлення і попередження вчинення нових правопорушень. Якщо мета юридичної відповідальності може бути досягнута іншим шляхом, заходи відповідальності можуть бути пом'якшені або навіть скасовані</p>

Принцип	Суть
Принцип невідворотності	Означає, що кожне правопорушення в ідеалі неминуче тягне за собою відповідальність винної особи. Жодне правопорушення не повинне залишатися без оцінки з боку держави і суспільства, правопорушник обов'язково повинен зазнавати несприятливих наслідків
Принцип своєчасності	Передбачає можливість притягнення правопорушника до відповідальності в перебігу терміну давності (залежить від ступеня тяжкості правопорушення), тобто періоду, не дуже віддаленого від факту вчинення правопорушення. І навпаки, закінчення такого терміну тягне за собою звільнення від юридичної відповідальності, що прямо передбачено адміністративним, кримінальним, трудовим законодавством

Принципи юридичної відповідальності є надзвичайно важливими не лише в Україні, а й для інших країн світу, тому вони закріплюються в конституціях, національному законодавстві, міжнародних договорах.

8.3. Види юридичної відповідальності

У позитивному (перспективному) значенні юридична відповідальність є абсолютним відношенням, яке являє собою добросовісне виконання своїх обов'язків перед громадянським суспільством, правовою державою, колективом людей і окремою особою. Іншими словами – це відповідальне ставлення до виконання обов'язку.

Ретроспективна відповідальність (класичне розуміння юридичної відповідальності) настає саме в силу того, що суб'єкт своїми діями порушує відносини юридичної відповідальності, чинить безвідповідально. Тому ретроспективна юридична відповідальність – це теж правові відносини, але конкретні, індивідуалізовані, що виникають на підставі правопорушення. Ретроспективна відповідальність настає як перетерплювання певного

роду неvigідних правових наслідків. Вона носить характер ретроспективної відповідальності за ту, що все сталася, неправомірну, противоправну поведінку. Юридична відповідальність в цьому смислі є реакцією держави на вчинення протиправне, що знаходить вираз у негативній оцінці вчиненого і в примусі правопорушника до виконання вимог права незалежно від його волі і бажання.

Рисами юридичної відповідальності є наступне:

- це стосунки між державою та особою, яка порушила правову поведінку;
- ці стосунки заздалегідь передбачені нормами права, регламентуються ними, тому є правовими відносинами;
- вона настає внаслідок порушення формально визначених юридичних правил чи індивідуальних приписів, що ґрунтуються на них. При застосуванні інституту юридичної відповідальності повинна бути точно зафіксована порушена правова норма, а міра покарання визначається в рамках встановленої для даного випадку санкції;
- юридична відповідальність матеріалізується в специфічному державному впливі (покаранні) та реалізується, як правило, за допомогою застосування заходів державного примусу;
- процес попереднього розслідування та вирішення справ про правопорушення, порядок здійснення призначеної міри покарання також регламентується спеціальними (процесуальними) юридичними нормами.

Перелічені основні риси ретроспективної юридичної відповідальності складають її поняття. А тому ретроспективна юридична відповідальність – це визначені правом несприятливі наслідки, що настають для конкретної особи у зв'язку з вчиненням нею правопорушення. Отже, юридична відповідальність безсумнівно має державно-примусовий характер, вона полягає в застосуванні до правопорушника юридичних санкцій, що містять певні позбавлення та обмеження особистого, майнового та іншого характеру.

У ретроспективному розумінні є підстави виокремити два типи відповідальності у сучасному праві (таблиця 8.9).

Таблиця 8.9

Типи відповідальності в сучасному праві

Тип	Суть	Вид відповідальності
Відповідальність як покарання за скоєне правопорушення	За такого роду правовідносинами на правопорушникові лежить обов'язок понести покарання згідно із санкцією порушеної ним норми, а на органи (посадовій особи) – відповідно правообов'язок застосувати до нього передбачений санкцією вплив (покарання)	Кримінальна
		Адміністративна
		Дисциплінарна
		Майнова (цивільно-правова)
Відповідальність як відшкодування завданої шкоди	За цими правовідносинами на правопорушника покладається обов'язок відшкодувати повністю чи часткову шкоду, яку він завдав своїм неправомірним діям тим суб'єктам (громадянам чи організаціям), з якими він знаходився у певних правових відносинах, або відповідно до закону у разі, якщо він не перебував з ними у правовідносинах	Матеріальна
		Майнова (цивільно-правова)
		Майнова (за трудовим правом)

Іноді в науковій літературі при визначенні поняття юридичної відповідальності має місце поєднання позитивного та ретроспективного аспектів. З ним можна погоджуватися чи ні, але однозначним є той факт, що для правопорушника юридична відповідальність означає в кінцевому результаті – зізнання впливу санкцій правових норм, які містять вказівку на правові наслідки недотримання та порушення даних норм.

Виходячи з цього, можна зробити висновок, що для настання юридичної відповідальності необхідна наявність двох факторів:

- наявність у діянні особи складу правопорушення;
- факт застосування права уповноваженим суб'єктом, тобто мотивоване рішення цього суб'єкта про притягнення особи до конкретного виду юридичної відповідальності.

Юридична відповідальність не зводиться до державного примусу. Вона лише проявляється у процесі його здійснення та виникає після встановлення факту правопорушення.

Юридична відповідальність є наслідком правопорушення. Залежно від галузевої приналежності розрізняють види юридичної відповідальності, що представлені в таблиці 8.10.

Таблиця 8.10

Види юридичної відповідальності

Вид	Суть
Кримінальна	Застосовується тільки за вчинення злочину. Це найбільш суворий вид відповідальності, що передбачає найжорсткіші обмеження особистого і майнового характеру, настає з моменту набрання вироком суду законної сили, реалізується виключно в судовому порядку. Як кримінальна відповідальність до 2000 р. в Україні існувала смертна кара. Суперечки про її збереження або усунення не утихають і сьогодні
Адміністративна	Застосовується за вчинення адміністративного проступку. Стягнення особистого і майнового характеру, що накладаються в цьому випадку, носять набагато м'якший характер (наприклад, якщо арешт як кримінальне покарання встановлюється на строк від одного до шести місяців, то адміністративний арешт не перевищує 15 діб)
Цивільно-правова	Наступає за невиконання договору, заподіяння майнової шкоди. Носить виключно майновий, компенсаційний характер. Її особливість полягає у можливості добровільного виконання правопорушником заходів відповідальності, без застосування державного примусу (договірна відповідальність). Державний примус використовується у разі виникнення конфлікту між учасниками цивільних правовідносин (позадовірна відповідальність)
Дисциплінарна	Наступає за порушення трудової, службової, навчальної дисципліни і носить, як правило, особистий характер (зауваження, догана, сувора догана, переведення на нижчу посаду, відрахування із закладу освіти тощо). Особливість цього виду відповідальності полягає в тому, що вона застосовується не тільки державними органами, але й недержавними суб'єктами (адміністрацією підприємства, установи, організації)

Вид	Суть
Матеріальна	Полягає в обов'язку відшкодувати збиток. Шкода, заподіяна власнику підприємства, установи, організації працівником при виконанні своїх трудових обов'язків передбачає відшкодування прямого реального збитку. Упущена вигода не відшкодовується
Конституційно-правова	Виражається у можливості настання несприятливих наслідків для суб'єктів конституційного права, що порушили норми конституційного законодавства. Цей вид відповідальності є порівняно новим для вітчизняної практики (наприклад, розпуск парламенту, імпічмент президента, відставка уряду)

Питання про суб'єктів конституційно-правової відповідальності є дискусійним. Більшість дослідників звертають увагу, перш за все, на відповідальність органів державної влади, посадовців, виборних осіб у системі державної влади і системі місцевого самоврядування. Це цілком логічно у зв'язку з необхідністю осмислення конституційно встановлених пріоритетів в умовах становлення громадянського суспільства і правової держави. Особливістю конституційної відповідальності є те, що вона може застосовуватися за умов, коли норми права взагалі не порушуються. У цих випадках відповідальність пов'язується з тими діями, то розцінюються як негативні в політичному плані: наприклад, передбачена ст. 87 Конституції України колективна відповідальність Кабінету Міністрів перед Верховною Радою. На відміну від відповідальності Президента України у порядку імпічменту (ст. 111 Конституції України), коли її підстави прямо визначені в Основному Законі, політична відповідальність уряду перед парламентом значною мірою є суб'єктивною. Притягнення уряду до політичної відповідальності (колективної чи індивідуальної) визначається не критеріями законності дій уряду або його окремих членів, а конкретними потребами політики, відображеної у волевиявленні депутатів парламенту, їх оцінкою діяльності та намірів уряду. Така оцінка звичайно має не юридичний, а політичний характер. Вважається, що уряд здійснює свої функції доти, доки його діяльність задовольняє парламент.

Але насправді характер і значення цієї форми конституційної відповідальності визначаються розстановкою партійно-політичних сил у державі та в самому парламенті. Існують також інші форми конституційної відповідальності (наприклад, відповідальність депутатів перед парламентом, відповідальність у системі органів виконавчої влади за принципом субординації, відповідальність особи, що впливає зі стану громадянства тощо). Відповідний характер мають конституційно-правові санкції, зокрема, усунення з поста чи посади, вимушена відставка, дострокове розформування (розпуск) органу державної влади, скасування або припинення дії акта державної влади, позбавлення громадянства тощо.

В юридичній науці дискутується питання про самостійність таких видів юридичної відповідальності, як: процесуальна (наступає за порушення встановлених законом правил провадження у кримінальних, цивільних та інших юридичних справах); екологічна (за нанесення шкоди навколишньому середовищу, а особливо гостро постала наразі за вчинення екоцидів); сімейна (застосовується за сімейні проступки (наприклад, як самостійний вид відповідальності розглядають позбавлення батьківських прав)); фінансова (наступає за порушення правил поведіння з грошовими ресурсами (наприклад, стягнення несплачених податків у кратному розмірі, штрафи, арешт банківського рахунку)); ювенальна (відповідальність неповнолітніх за статусний проступок (проступок, який не карається у разі вчинення його дорослим), цей вид відповідальності застосовується в державах, що мають системи ювенальної юстиції, а його відмітною особливістю є виховний, направлений на ресоціалізацію правопорушника, характер). Особливим видом відповідальності є міжнародно-правова відповідальність держави (наприклад, економічні санкції проти держави-порушника норм міжнародного права (наприклад, заборона на торгівлю, спільну економічну діяльність)).

Класифікація юридичної відповідальності за її основними цілями наведена в таблиці 8.11.

Таблиця 8.11

Види юридичної відповідальності за її основними цілями

Вид	Суть
Правовідновна (репараційна)	Передбачає добровільне виконання правопорушником відповідальності перед потерпілим. Особа, яка вчинила правопорушення, відшкодовує заподіяний збиток, відновлює порушені права, виконує обов'язки, припиняє протиправне діяння без примусу держави (наприклад, договір на цивільно-правову і матеріальну відповідальність). Правовідновна відповідальність вважається такою, що наступила після добровільного виконання обов'язків правопорушником. Державний примус застосовується у разі виникнення конфлікту між учасниками правовідносин
Каральна (репресивна)	Передбачає, що особа, яка вчинила правопорушення, притягується до покарання або стягнення на основі рішення, винесеного у встановленому законом порядку (наприклад, кримінально-правова, адміністративно-правова відповідальність)

У радянський період історії України саме каральній відповідальності надавалося головне значення. В умовах формування цивілізованого суспільства і правової держави зросло значення право відновної відповідальності. У випадках, коли правопорушенням заподіяна шкода правам людини, першочерговим завданням є відновлення порушених прав, відшкодування шкоди за рахунок правопорушника. Проте каральна відповідальність, як і раніше, грає значну роль у забезпеченні правопорядку і захисті прав людини.

Ще одним критерієм поділу юридичної відповідальності на види є державні органи, які уповноважені накладати відповідальність, зокрема, розрізняють:

- відповідальність, яка покладається органами державної влади;
- відповідальність, що накладається судовими органами та іншими юрисдикційними органами;
- відповідальність, до якої правопорушник притягується адміністративними органами (органами державного управління).

Незважаючи на розмаїття класифікаційних ознак, усі види юридичної відповідальності мають предметну та юридичну спільність, а тому утворюють якісно однорідний правовий матеріал, який полягає в наступному:

- всі норми відповідальності мають однакову структуру, яка, як правило, складається з гіпотези, що вказує на умови дії правової норми, диспозиції, що описує правопорушення та санкції і визначає вид та розмір покарання;
- усі норми, що передбачають юридичну відповідальність, регулюють один і той же тип відносин, що виникає на підставі правопорушення;
- вказані відносини регулюються єдиним методом – методом покарання правопорушника;
- застосування норм юридичної відповідальності ґрунтується на загальних принципах;
- єдність мети інституту юридичної відповідальності;
- застосування юридичних санкцій (заходів відповідальності) забезпечується переважно державним примусом (у поєднанні з переконанням).

Отже, всі види юридичної відповідальності вирішують одні й ті ж завдання, виконують одні й ті ж функції, мають єдину кінцеву мету, а саме: ліквідація правопорушень у суспільстві. Вирішуючи свої безпосередні завдання, всі види юридичної відповідальності функціонують у тісній взаємодії між собою, а тому є всі необхідні, фактичні та теоретичні підстави розглядати інститут юридичної відповідальності як особливий правоохоронний інститут усієї системи права.

Питання для самоконтролю

1. Що таке юридична відповідальність?
2. Які аспекти юридичної відповідальності Вам відомі?
3. Які виділяються ознаки юридичної відповідальності?
4. Охарактеризуйте обставини, які потрібні для виникнення юридичної відповідальності?

5. Що є метою юридичної відповідальності?
6. Які функції виконує юридична відповідальність?
7. На яких принципах базується юридична відповідальність?
8. Яким чином Ви розумієте юридичну відповідальність як ретроспективну відповідальність та які її основні риси?
9. Які види юридичної відповідальності Ви знаєте?
10. Які особливі види відповідальності Вам відомі?
11. Якою є класифікація юридичної відповідальності за її основними цілями?
12. Наведіть приклади дисциплінарної відповідальності?
13. Наведіть приклади матеріальної відповідальності?
14. Наведіть приклади адміністративної відповідальності?
15. Наведіть приклади кримінальної відповідальності?

Завдання для самостійної роботи

Завдання 8.1. Складіть за наведеним нижче зразком таблицю, в якій наведіть мінімум п'ять визначень поняття «юридична відповідальність» у різних джерелах (навчальні посібники, підручники, дисертації, монографії, статті, матеріали науково-практичних конференцій тощо). Джерела здобувач обирає самостійно та бажано із терміном видання не пізніше 5–10 років.

Визначення поняття «юридична відповідальність»

Автор	Джерело	Визначення
Зелена Ірина	Поняття інституту юридичної відповідальності у приватному праві. <i>Підприємництво, господарство і право</i> . 2021. № 1. С. 176–181. DOI https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.1.31	Юридична відповідальність – це багатоаспектне правове явище, що ґрунтується на певних нормативних приписах, має регулятивний та/або охоронний характер і знаходить своє вираження або в дотриманні певних правових правил поведінки щодо їх не порушення (тобто обмеження дій особи задля певного блага), або в застосуванні до правопорушника відповідного виду примусу (тобто настання для особи закріплених у законодавстві негативних наслідків за скоєне правопорушення)

Завдання 8.2. Наведіть конкретні приклади по кожному з видів юридичної відповідальності із зазначенням законодавчо-нормативного акту, норми якого будуть порушені

Види юридичної відповідальності

Вид	Приклад	Законодавчо-нормативний акт
Традиційна юридична відповідальність		
Кримінальна		
Адміністративна		
Цивільно-правова		
Дисциплінарна		
Матеріальна		
Дискусійна юридична відповідальність		
Конституційно-правова		
Процесуальна		
Екологічна		
Сімейна		
Ювенальна		
Міжнародно-правова		

Завдання 8.3. Надайте алгоритм визначення розміру неоподаткованого мінімуму доходів громадян та розрахуйте цю суму на поточний період, якщо норми інших законодавчих актів містять посилання на визначення розміру санкції (покарання) для застосування у нормах адміністративного та кримінального законодавства з метою кваліфікації злочинів або порушень. Для вирішення даного завдання необхідно використовувати положення п.п. 169.1.1 п. 169.1 ст. 169 розділу IV «Податок на доходи фізичних осіб» та п. 5 підрозділу 1 розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України, а також Закон України «Про Державний бюджет» на поточний рік у частині встановлення мінімальних соціальних гарантій.

Завдання 8.4. Ознайомтесь зі змістом ст. 212, 212¹, 364, 366, 367 Кримінального кодексу України. Здійсніть кваліфіка-

цію наведених злочинів, обрахувавши розмір шкоди, заподіяної правопорушеннями. Визначте розміри ймовірної відповідальності у вигляді штрафу, обрахувавши їх розміри за вказані правопорушення. Для вирішення даного завдання необхідно використовувати положення п.п. 169.1.1 п. 169.1 ст. 169 розділу IV «Податок на доходи фізичних осіб» та п. 5 підрозділу 1 розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України, а також Закон України «Про Державний бюджет» на поточний рік у частині встановлення мінімальних соціальних гарантій.

Завдання 8.5. Головний бухгалтер не є матеріально відповідальною особою, оскільки його посада не передбачає виконання робіт безпосередньо пов'язаних зі зберіганням, обробленням, продажем (відпуском), перевезенням чи застосуванням у процесі виробництва переданих йому цінностей. Проте, необхідно визначити за яких умов до нього можуть бути застосовані такі види юридичної відповідальності (із наведенням мінімум одного прикладу), як:

- дисциплінарна;
- матеріальна;
- адміністративна;
- кримінальна.

Для вирішення даного завдання необхідно використовувати положення відповідних Кодексів із зазначенням статей і умов застосування кожного конкретного прикладу юридичної відповідальності.

Тематика рефератів

1. Роль, місце та значення юридичної відповідальності в позитивному та негативному аспектах
2. Необхідність юридичної відповідальності: аргументи «за» і «проти»

3. Види юридичної відповідальності та законодавчо-нормативне регулювання кожної з них
4. Кримінальна відповідальність: суть, необхідність, суб'єкти і порядок застосування
5. Адміністративна відповідальність: суть, необхідність, суб'єкти і порядок застосування
6. Дисциплінарна відповідальність: суть, необхідність, суб'єкти і порядок застосування
7. Матеріальна відповідальність: суть, необхідність, суб'єкти і порядок застосування
8. Сучасні види юридичної відповідальності та доцільність їх впровадження
9. Закордонний досвід застосування юридичної відповідальності та можливості його застосування в Україні
10. Проблеми та напрямки удосконалення застосування юридичної відповідальності в Україні в умовах глобалізації та євроінтеграції

Тести для поточного контролю знань

1. Позитивний аспект юридичної відповідальності передбачає:

- А) обмеження та покарання за правопорушення
- Б) заохочення за виконання корисних для суспільства і держави варіантів поведінки
- В) критику зневажливої властивості, що йде від держави
- Г) умисні дії, спрямовані на підрив авторитету, іміджу й довіри
- Д) правильний варіант не запропоновано

2. Негативний аспект юридичної відповідальності передбачає:

- А) обмеження та покарання за правопорушення
- Б) заохочення за виконання корисних для суспільства і держави варіантів поведінки

- В) критику зневажливої властивості, що йде від держави
- Г) умисні дії, спрямовані на піддрив авторитету, іміджу й довіри
- Д) правильний варіант не запропоновано

3. Серед ознак юридичної відповідальності є такі, які відрізняють її від інших видів соціальної відповідальності:

А) спирається на моральний осуд і немає конкретної процесуальної форми втілення

В) спирається на державний примус і має процесуальну форму втілення

В) спирається на публічну владу, або на владу держави

Г) є реакцією на винне антисуспільне діяння і тягне за собою певні негативні наслідки для порушника

Д) правильний варіант не запропоновано

4. Фактичною та юридичною підставою юридичної відповідальності є:

А) склад правопорушення та санкція правової норми

Б) склад правопорушення та рішення конкретного органу

В) склад правопорушення, рішення конкретного органу та санкція правової норми

Г) рішення конкретного органу та санкція правової норми

Д) правильний варіант не запропоновано

5. Генеральною метою юридичної відповідальності є:

А) сатисфакція держави та потерпілих осіб

Б) запобігання новим правопорушенням

В) формування правомірної поведінки суб'єктів права

Г) виховання поваги до права

Д) правильний варіант не запропоновано

6. Головні напрямки юридичного впливу як на правопорушника, так і на інших осіб, з метою захисту правопорядку і виховання суб'єктів права, що скоїли чи можуть скоїти правопорушення

- А) цілі юридичної відповідальності
- Б) завдання юридичної відповідальності
- В) принципи юридичної відповідальності
- Г) функції юридичної відповідальності
- Д) правильний варіант не запропоновано

7. Наступає за порушення трудової, службової, навчальної дисципліни і носить, як правило, особистий характер (зауваження, догана, сувора догана, переведення на нижчу посаду, відрахування із закладу освіти тощо) – це:

- А) адміністративна відповідальність
- Б) дисциплінарна відповідальність
- В) кримінальна відповідальність
- Г) матеріальна відповідальність
- Д) правильний варіант не запропоновано

8. Полягає в обов'язку відшкодувати збиток за виявлену недостачу товарів на складі у матеріально-відповідальній особи – це приклад:

- А) адміністративної відповідальності
- Б) дисциплінарної відповідальності
- В) кримінальної відповідальності
- Г) матеріальної відповідальності
- Д) правильний варіант не запропоновано

9. Неподання або несвоєчасне подання посадовою особою підприємства платіжних доручень на перерахування належних до сплати податків та зборів (обов'язкових платежів) – це приклад:

- А) адміністративної відповідальності

- Б) дисциплінарної відповідальності
- В) кримінальної відповідальності
- Г) матеріальної відповідальності
- Д) правильний варіант не запропоновано

10. Застосовується тільки за вчинення злочину та є найбільш суворим видом відповідальності, що передбачає найжорсткіші обмеження особистого і майнового характеру, настає з моменту набрання вироком суду законної сили, реалізується виключно в судовому порядку – це:

- А) адміністративна відповідальність
- Б) дисциплінарна відповідальність
- В) кримінальна відповідальність
- Г) матеріальна відповідальність
- Д) правильний варіант не запропоновано

РОЗДІЛ 9.

ЗАХИСТ ПОРУШЕНИХ ПРАВ

- 9.1. Система судового захисту в Україні
- 9.2. Професійна правнича допомога
- 9.3. Представництво інтересів при захисті порушених прав

Основні терміни і поняття: права і свободи людини і громадянина; захист прав і свобод людини; захист порушених прав; Конституція України; право на судовий захист; правосуддя; механізм реалізації захисту права і свободи людини; судова влада; засади організації судочинства в Україні; система судоустрою України; місцеві суди, апеляційні суди, Верховний Суд; Конституційний Суд України; правнича допомога; професійна правнича допомога; адвокатура; безоплатна правнича допомога; безоплатна первинна правнича допомога; безоплатна вторинна правнича допомога; суб'єкти права на безоплатну правничу допомогу; суб'єкти надання безоплатної правничої допомоги; види правничих послуг, що надаються безоплатно; фінансування безоплатної правничої допомоги; представництво інтересів при захисті порушених прав; представництво; види представництва; представництво, яке ґрунтується на адміністративному акті; представництво, яке ґрунтується на законі; представництво, яке ґрунтується на договорі (добровільне, комерційне); представництво за довіреністю; самопредставництво

9.1. Система судового захисту в Україні

Забезпечення й захист прав людини є сферою, де перетинаються інтереси людини та суспільства, де закладаються фундаментальні засади правової держави й демократії. За своєю сутністю захист прав і свобод людини являє собою сукупність заходів організаційно-правового характеру, що спрямовані на правовий захист, усунення перешкод для реалізації суб'єктивних прав, відновлення порушених прав і застосування заходів покарання до суб'єкта правопорушення. Право на судовий захист є обов'язковим складником кожного суб'єктивного права особи, яке вона може реалізувати як безпосередньо, так і через діяльність державних чи уповноважених державою органів або організацій, які створюють необхідні умови, що сприяють відновленню порушеного права, припиненню правопорушення та притягненню винних до відповідальності⁹⁷.

Однією із найважливіших гарантій забезпечення захисту прав та свобод особи є закріплення права на судовий захист. Право громадян на судовий захист закріплено у ст. 10 Загальної декларації прав людини та безпосередньо в Основному законі України. Конституція України закріплює основні права та свободи людини й громадянина, гарантії їх реалізації та охорони, а також перелік юридичних засобів захисту прав і свобод людини, використання яких має забезпечити відновлення в разі їх порушення.

Відповідно до ст. 55 Конституції України⁹⁸ права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Тобто, суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець чи особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди

⁹⁷ Чорна С. Роль судової влади в конституційно-правовому механізмі захисту прав і свобод людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 187–188

⁹⁸ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змінами і доповненнями)

для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод. Відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до вимог законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке згідно зі ст. 64 Конституції України не може бути обмежене.

Реалізація права на судовий захист реалізується через його механізм, тобто цілісну, динамічну, законодавчо закріплену систему, що визначає суб'єктів, об'єкти, засоби та способи захисту прав і свобод, здатну усунути незаконні перешкоди для їх реалізації, запобігти їх подальшому вчиненню та притягнути винних у порушенні прав і свобод до юридичної відповідальності⁹⁹ (таблиця 9.1).

Таблиця 9.1

Структура механізму реалізації захисту прав і свобод людини

Система	Суть
Інституційна (організаційна) система	Включає органи державної влади й органи місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, інших уповноважених суб'єктів, інститути громадянського суспільства (політичні партії та громадські об'єднання), міжнародні організації
Функціональна система	Включає практичну діяльність суб'єктів, уповноважених здійснювати функцію захисту прав і свобод, що складається із засобів і процедур, які спрямовані на відновлення порушених прав і свобод, запобігання вчиненню порушень і притягнення порушників до відповідальності

Судова форма захисту є вищою формою захисту прав і свобод людини, яка забезпечує їй максимум процесуальних гарантій. Тому право на судовий захист є засобом забезпечення передбаченої законом можливості людини звертатися до органів правосуддя за захистом своїх прав, свобод і законних інтересів. Судова влада є одним із найефективніших засобів захисту прав людини та громадянина від порушень. Її завдання – відновлення порушених прав і свобод людини та громадянина.

⁹⁹ Чорна С. Роль судової влади в конституційно-правовому механізмі захисту прав і свобод людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 188

Судова влада в Україні відповідно до конституційних засад поділу влади здійснюється незалежними та безсторонніми судами, утвореними законом. Основними засадами організації судочинства в Україні є¹⁰⁰:

- правосуддя в Україні здійснюється виключно судами та відповідно до визначених законом процедур судочинства;
- судову владу реалізують судді та, у визначених законом випадках, присяжні шляхом здійснення правосуддя у рамках відповідних судових процедур;
- народ бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних;
- суди України утворюють єдину систему;
- створення надзвичайних та особливих судів не допускається;
- здійснюючи правосуддя, суди є незалежними від будь-якого незаконного впливу;
- кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним законом;
- правосуддя в Україні здійснюється на засадах рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак;
- судові рішення, судові засідання та інформація щодо справ, які розглядаються судом, є відкритими, крім випадків, установлених законом, тобто ніхто не може бути обмежений у праві на отримання в суді усної або письмової інформації про результати розгляду його судової справи;

¹⁰⁰ Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII (зі змінами і доповненнями)

- судові рішення, яким закінчується розгляд справи в суді, ухвалюється іменем України, а судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України. Обов'язковість урахування (преюдиційність) судових рішень для інших судів визначається законом;
- учасники справи, яка є предметом судового розгляду, та інші особи мають право на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення.

Згідно із ст. 17 Закону України «Про судоустрій та статус суддів»¹⁰¹, система судоустрою України будується за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності та складається з місцевих судів, апеляційних судів та Верховного Суду. Для розгляду окремих категорій справ у системі судоустрою діють вищі спеціалізовані суди. Якщо особа пройшла всі судові інстанції в Україні, однак вважає (і для цього є законні підстави), що її права все ж залишилися належним чином не захищені чи порушені, особа може звернутися до Європейського суду з прав людини.

Суди спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення (наприклад, якщо спір виник із цивільних або ж з житлових, земельних, сімейних, трудових відносин – то слід звертатися до місцевого суду). Ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи в суді, до юрисдикції якого вона віднесена процесуальним законом.

До адміністративного суду має право звернутися кожна особа, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта

¹⁰¹ Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII (зі змінами і доповненнями)

владних повноважень порушені її права, свободи або інтереси. Тобто, адміністративний спір – це публічно-правовий спір, у якому хоча б однією зі сторін є орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа або інший суб'єкт, який здійснює владні управлінські функції на основі законодавства, в т. ч. на виконання делегованих повноважень.

Якщо в процесі здійснення особою господарської діяльності, при укладанні, зміні, розірванні і виконанні господарських договорів, у т. ч. щодо приватизації майна, чи з інших підстав виник господарський спір – слід звертатися до господарського суду.

Якщо особа вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні у справі закон України (його окремі положення) суперечить Конституції України, вона може звернутися з відповідною конституційною скаргою до Конституційного Суду України.

Порядок звернення до судових органів визначається: Цивільним процесуальним кодексом України, Кримінальним процесуальним кодексом України, Кодексом адміністративного судочинства України, Господарським процесуальним кодексом України, Законом України «Про Конституційний Суд України».

9.2. Професійна правнича допомога

Відповідно до ст. 8 Конституції України¹⁰² кожен може звернутися до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України, і це право гарантується. Але в більшості випадків для здійснення представництва інтересів в судах України слід скористатися послугами адвоката. Відповідно до ст. 59 Конституції України

¹⁰² Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змінами і доповненнями)

кожен має право на професійну правничу допомогу, а у випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно.

Ст. 10 «Професійна правнича допомога при реалізації права на справедливий суд»¹⁰³ також визначає, що кожен має право на професійну правничу допомогу, у т. ч. і на безоплатну. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав та особи, яка надає правничу допомогу. Для надання професійної правничої допомоги діє адвокатура. Забезпечення права на захист від кримінального обвинувачення та представництво в суді здійснюються адвокатом, за винятком випадків, установлених законом. Витрати учасників судового процесу на професійну правничу допомогу відшкодовуються у визначеному законодавчо порядку.

Щодо адвокатури, у ст. 131² Конституції України також передбачено, що для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура. Незалежність адвокатури гарантується. Засади організації і діяльності адвокатури та здійснення адвокатської діяльності в Україні визначаються законом. Виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення. Законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в суді у трудових спорах, спорах щодо захисту соціальних прав, щодо виборів та референдумів, у малозначних спорах, а також стосовно представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена¹⁰⁴.

Для складання юридичних документів: скарг, позовної заяви, участі в судовому процесі доречним буде використання послуг професіоналів: юристів, приватних адвокатів, системи безоплатної правової допомоги тощо.

Згідно із ст. 1 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу»¹⁰⁵, правнича допомога – це надання правничих по-

¹⁰³ Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII (зі змінами і доповненнями)

¹⁰⁴ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змінами і доповненнями)

¹⁰⁵ Про безоплатну правничу допомогу: Закон України від 02.06.2011 р. № 3460-VI (зі змінами і доповненнями)

слуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення.

Ст. 10 «Професійна правнича допомога при реалізації права на справедливий суд»¹⁰⁶ визначає, що у випадках, визначених законом, держава забезпечує надання професійної правничої допомоги безоплатно.

Право на безоплатну правничу допомогу (правнича допомога, що гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел) – це гарантована Конституцією України можливість громадянина України, іноземця, особи без громадянства, у тому числі біженця чи особи, яка потребує додаткового захисту, отримати в повному обсязі безоплатну первинну правничу допомогу, а також можливість певної категорії осіб отримати безоплатну вторинну правничу допомогу у випадках, передбачених Законом України «Про безоплатну правничу допомогу»¹⁰⁷.

Система надання безоплатної правничої допомоги схематично зображена у таблиці 9.2.

Таблиця 9.2

Система надання безоплатної правничої допомоги

До системи надання безоплатної правничої допомоги належать:		
Координаційний центр з надання правничої допомоги	Суб'єкти надання безоплатної первинної правничої допомоги	Суб'єкти надання безоплатної вторинної правничої допомоги

Безоплатна первинна правнича допомога – це вид державної гарантії, що полягає в інформуванні особи про її права і свободи та обов'язки, порядок їх реалізації та виконання, відновлення прав у випадку їх порушення та порядок оскарження рішень,

¹⁰⁶ Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII (зі змінами і доповненнями)

¹⁰⁷ Про безоплатну правничу допомогу: Закон України від 02.06.2011 р. № 3460-VI (зі змінами і доповненнями)

дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Суб'єкти безоплатної первинної правничої допомоги узагальнені у таблиці 9.3.

Таблиця 9.3

Суб'єкти безоплатної первинної правничої допомоги

Суб'єкти права на безоплатну первинну правничу допомогу	Суб'єкти надання безоплатної первинної правничої допомоги
Право на безоплатну первинну правничу допомогу згідно з Конституцією України та Законом України «Про безоплатну правничу допомогу» мають усі особи, які перебувають під юрисдикцією України	Органи виконавчої влади
	Органи місцевого самоврядування
	Центри з надання безоплатної правничої допомоги
	Спеціалізовані установи з надання безоплатної первинної правничої допомоги, утворені органами місцевого самоврядування з урахуванням потреб територіальної громади
	Юридичні особи приватного права, які мають право надавати правничу допомогу, залучені органами місцевого самоврядування у встановленому законом порядку
	Адвокати та інші фахівці у відповідній галузі права, залучені органами місцевого самоврядування у встановленому законом порядку

Безоплатна первинна правнича допомога включає такі види правничих послуг:

- надання правової інформації;
- надання консультацій і роз'яснень з правових питань;
- складення заяв, скарг та інших документів правового характеру (крім документів процесуального характеру);
- надання допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правничої допомоги та медіації.

Звернення про надання безоплатної первинної правничої допомоги надсилаються або подаються особами, які досягли повноліття, безпосередньо до центральних та місцевих органів

виконавчої влади, територіальних органів центральних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування відповідно до їх компетенції.

Звернення про надання безоплатної первинної правничої допомоги, що стосуються дітей, надсилаються або подаються їх законними представниками, що стосуються осіб, визнаних судом недієздатними, або дієздатність яких обмежена судом, надсилаються або подаються їх опікунами чи піклувальниками.

Подати звернення до Міністерства юстиції про отримання безоплатної первинної правничої допомоги можна:

- шляхом заповнення форми у розділі «Звернутися до міністерства», що міститься за посиланням: <https://minjust.gov.ua/feedback>
- шляхом надіслання звернення на поштову адресу: 01001, м. Київ, вул. Городецького, б. 13
- шляхом надіслання звернення на електронні адреси: themis@minjust.gov.ua, callcentre@minjust.gov.ua.

Отримати правову допомогу можна також у центрах із надання безоплатної вторинної правничої допомоги, бюро правової допомоги або дистанційно (телефоном чи онлайн). Перелік, адреси та графік роботи таких центрів та бюро можна дізнатися на сайті системи надання безоплатної правничої допомоги у розділі «Всі центри» за посиланням: <https://legalaid.gov.ua/tsentry/>

- Отримати безоплатну правову допомогу можна дистанційно:
- зателефонувати за безкоштовним номером системи безоплатної первинної правничої допомоги – 0800213103 (за цим номером надаються консультації та роз'яснення з правових питань, додаткові відомості про надання безоплатної правової допомоги тощо; дзвінки зі стаціонарних і мобільних телефонів у межах України безкоштовні);
 - скористатися мобільним застосунком «Безоплатна правова допомога», завантаживши його через GooglePlay чи AppStore, або завантажити мобільний застосунок «Твоє право», перейшовши за посиланням: <https://bit.ly/3iorbkE>;

- потерпілі від домашнього насильства та свідки можуть отримати онлайн-консультацію юристів щодо захисту своїх прав, написавши у Телеграм-чат «Правова допомога проти дії насильству» за посиланням: https://t.me/Non_Violence_Bot;
- правові консультації також можна переглянути на довідково-інформаційній платформі правових консультацій WikiLegalAid, що розміщена за посиланням: <https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php>

Безоплатна вторинна правнича допомога – це вид державної гарантії, що полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя.

Суб'єкти безоплатної вторинної правничої допомоги представлені в таблиці 9.4.

Таблиця 9.4

Суб'єкти безоплатної первинної правничої допомоги

Суб'єкти права на безоплатну вторинну правничу допомогу	Суб'єкти надання безоплатної вторинної правничої допомоги
Право на безоплатну вторинну правничу допомогу згідно з Законом України «Про безоплатну правничу допомогу» та іншими законами мають 29 категорій фізичних осіб, перелік яких наведено у статті 14108	Центри з надання безоплатної правничої допомоги
Іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, крім винятків, встановлених Конституцією, законами України чи ратифікованими міжнародними договорами	Адвокати, включені до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правничу допомогу
Особи, які перебувають під юрисдикцією іноземної держави, з якою Україна уклала відповідний міжнародний договір	

Проте, у ст. 14 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» перелічено певні категорії фізичних осіб, які мають

¹⁰⁸ Про безоплатну правничу допомогу: Закон України від 02.06.2011 р. № 3460-VI (зі змінами і доповненнями)

право на отримання такої допомоги не більше шести разів протягом бюджетного періоду та одночасно не більше ніж за шістьма рішеннями про надання безоплатної вторинної правничої допомоги, прийнятими центрами з надання безоплатної правничої допомоги.

Безоплатна вторинна правнича допомога включає такі види правничих послуг:

- захист;
- здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правничу допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами;
- складення документів процесуального характеру.

Джерела фінансування безоплатної правничої допомоги наведено у таблиці 9.5.

Таблиця 9.5

Фінансування безоплатної правничої допомоги

Напря́м	Джерело
Фінансування безоплатної первинної правничої допомоги	Здійснюється за рахунок видатків Державного бюджету України на утримання відповідних органів виконавчої влади, центрів з надання безоплатної правничої допомоги, місцевих бюджетів та інших джерел
Фінансування безоплатної вторинної правничої допомоги	Здійснюється за рахунок видатків Державного бюджету України

Наразі українська система надання безоплатної правничої допомоги – найбільша в Європі та один із найуспішніших соціальних проєктів Міністерства юстиції України, уряду та міжнародних партнерів. Разом із тим, система безоплатної правничої допомоги продовжує розвиватися, прагнучи якнайкраще відповідати сучасним викликам.

9.3. Представництво інтересів при захисті порушених прав

Однією з форм реалізації громадянами (фізичними особами) і юридичними особами належних їм прав і обов'язків, є представництво (представництво в суді, представництва в судах, представництво в судовому процесі, представництво по цивільних справах-спорах, представництво по господарських справах-спорах, представництво по адміністративних справах-спорах, представництво в кримінальному процесі, представництво в державних органах, представництво в митній службі, представництво в податковій службі, представництво в правоохоронних органах, представництво в органах місцевого самоврядування, представництво в органах прокуратури, представництво в органах землеустрою).

Представництво має місце як за власною волею суб'єкта цивільного, господарського або адміністративного права, так і у зв'язку з відсутністю у нього юридичної здатності або фізичної можливості. Тобто потреба в представництві виникає тоді, коли особа (яку представляють) через закон або конкретні життєві обставини не може особисто здійснювати свої права і обов'язки.

Часто до послуг представників у судовому процесі звертаються для того, щоб використовувати спеціальні знання і досвід представника (кваліфікованого адвоката, фахівця, юриста), зберегти час, засоби і отримати гарантований результат із заявлених позовних вимог.

Громадяни можуть здійснювати захист своїх прав в суді особисто або через представників, повноваження яких підтверджуються нотаріально засвідченою довіреністю.

Інтереси юридичної особи в межах господарського, цивільного та адміністративного процесу може представляти будь-який співробітник підприємства (як державної, так і приватної

форми власності). Окрім керівника підприємства і членів виконавчого органу (наприклад, це може бути виконавчий директор, фінансовий директор, бухгалтер із претензійної роботи) інтереси юридичної особи можуть представляти ще й інші уповноважені особи відповідно до закону, статуту, положення, трудового договору (контракту) тощо¹⁰⁹.

За своїм суб'єктивним складом представництво це складні правовідносини, адже в них беруть участь представник, особа, яку представляють, і третя особа, з якою представник укладає угоди або вчиняє інші юридичні дії.

Через представників можуть здійснюватися різні юридичні дії – захист прав в суді, отримання права власності на землю (земельна ділянка, пай), отримання права власності на нерухомість, отримання дозвільної документації, оскарження дій державних органів, подача скарг, заперечень, позовних заяв, розірвання, визнання недійсними договорів (контрактів, угод) та інше.

У судовій практиці дуже поширеним є представництво, яке здійснюють адвокати, фахівці, юристи у сфері юриспруденції, надаючи кваліфіковану юридичну допомогу громадянам і організаціям.

Виникнення у представника необхідного повноваження пов'язано, перш за все, з волевиявленням того, кого представляють, а також з іншими юридичними фактами.

Згідно ст. 237 Цивільного кодексу України¹¹⁰ представництвом є правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє. Не є представником особа, яка хоч і діє в чужих інтересах, але від власного імені, а також особа, уповноважена на ведення переговорів щодо можливих у майбутньому правочинів. Представництво виникає на підставі

¹⁰⁹ Кондрат'єва Л.А. Самопредставництво юридичних осіб в суді згідно чинного законодавства. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2021. Вип. 6. С. 131

¹¹⁰ Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV (зі змінами і доповненнями)

договору, закону, акта органу юридичної особи та з інших підстав, встановлених актами цивільного законодавства.

Отже, наявність у представника повноважень – обов’язкова умова довірливого представництва. Проте, мають місце і такі випадки, коли угоди і інші юридичні дії від імені і на користь одних осіб здійснюються іншими особами, які не мають для цього необхідних повноважень. Така ситуація виникає, наприклад, коли між учасниками цивільних правовідносин відсутня будь-яка попередня домовленість про представництво. Залежно від того, ким визначається представник і на чому ґрунтується його повноваження, виділяють види представництва, які згруповано в таблиці 9.6.

Таблиця 9.6

Види представництва

Вид	Суть
Представництво, яке ґрунтується на адміністративному акті	Представництво при якому представник зобов’язався діяти від імені того, хто представляється через адміністративне розпорядження останнього. Таке представництво має місце тоді, коли орган юридичної особи видає наказ про призначення робітника на посаду, яка пов’язана із здійсненням певних представницьких функцій, наприклад, представництвом в суді, укладанням угод та інше. Повноваження представника в цьому випадку визначаються виданим адміністративним актом або витікають із службової інструкції робітника, або з обстановки, в якій діє представник
Представництво, яке ґрунтується на законі	Ці відносини виникають через пряму вказівку закону. Так, законними представниками малолітніх дітей є батьки, повноваження яких ґрунтуються на факті материнства і батьківства. Таку ж роль грає усиновлення, встановлення опіки і ряд інших юридичних фактів (ст. 242 Цивільного кодексу України). Важливою особливістю цього представництва є те, що особа, яку представляють, не бере участі в призначенні представника, і вона не може особисто відмінити або змінити повноваження представника, бо ці повноваження визначаються законом

Вид	Суть
Представництво, яке ґрунтується на договорі (добровільне, комерційне)	Регламентується ст. 243 Цивільного кодексу України та на відміну від двох вище зазначених видів представництва виникає по волі особи, яку представляють, і яке не тільки обирає особу представника, але і визначає його повноваження. Крім того, на здійснення юридичних дій від імені того, хто представляється потрібна згода самого представника. Між тим, хто представляється і представником полягає договір доручення або ж видається довіреність
Представництво за довіреністю	Довіреністю – це письмовий документ, що видається однією особою іншій особі для представництва перед третіми особами. Довіреність на вчинення правочину представником може бути надана особою, яку представляють (довірителем), безпосередньо третій особі (ст. 244 Цивільного кодексу України). Частіше довіреність видається для підтвердження повноважень добровільного представництва. Зміст довіреності визначається межами правоздатності особи, яку представляють. Проте, якщо це добровільне представництво має в основі договір (ґрунтується на договорі) між особою, яку представляють, і представником, то видача довіреності за своєю юридичною природою є односторонньою угодою, яка здійснюється за власним бажанням та на власний розсуд довірителя

Одна й та сама особа може бути одночасно представником декількох позивачів або декількох відповідачів або декількох третіх осіб на одній стороні, за умови відсутності конфлікту інтересів між ними. Представник, який має повноваження на ведення справи в суді, здійснює від імені особи, яку він представляє, її процесуальні права та обов'язки. Обмеження повноважень представника на вчинення певної процесуальної дії мають бути застережені у виданій йому довіреності або ордері.

Окрім здійснення захисту з використанням професійної правничої допомоги, ніхто не може відмовити особі у самопредставництві. *Самопредставництво* – це особиста участь суб'єктів права як учасників справи у процесі вирішення спору судом.

Згідно ст. 56 Господарського процесуального кодексу України¹¹¹, сторона, третя особа, а також особа, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи, може брати участь в судовому процесі особисто (самопредставництво) та (або) через представника. Особиста участь у справі особи не позбавляє її права мати в цій справі представника. Юридична особа незалежно від порядку її створення бере участь у справі через свого керівника, члена виконавчого органу, іншу особу, уповноважену діяти від її імені відповідно до закону, статуту, положення, трудового договору (контракту) (самопредставництво юридичної особи), або через представника.

Відповідно до ст. 58 Цивільного процесуального кодексу України¹¹², Сторона, третя особа, а також особа, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи, може брати участь у судовому процесі особисто (самопредставництво) та (або) через представника. Особиста участь у справі особи не позбавляє її права мати в цій справі представника. Юридична особа незалежно від порядку її створення бере участь у справі через свого керівника, члена виконавчого органу, іншу особу, уповноважену діяти від її імені відповідно до закону, статуту, положення, трудового договору (контракту) (самопредставництво юридичної особи), або через представника.

Згідно ст. 55 Кодексу адміністративного судочинства¹¹³ сторона, третя особа в адміністративній справі, а також особа, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи, може брати участь у судовому процесі особисто (самопредставництво) та (або) через представника, крім випадку, встановленого частиною дев'ятою статті 266 КАСУ. Особиста участь у справі особи не позбавляє її права мати в цій справі пред-

¹¹¹ Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-XII (зі змінами і доповненнями)

¹¹² Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (зі змінами і доповненнями)

¹¹³ Кодекс адміністративного судочинства України. Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV (зі змінами і доповненнями)

ставника. Юридична особа незалежно від порядку її створення, суб'єкт владних повноважень, який не є юридичною особою, беруть участь у справі через свого керівника, члена виконавчого органу, іншу особу, уповноважену діяти від її (його) імені відповідно до закону, статуту, положення, трудового договору (контракту) (самопредставництво юридичної особи, суб'єкта владних повноважень), або через представника.

Отже, процесуальне законодавство закріплює поділ процесуального представництва юридичної особи на дві категорії: 1) «самопредставництво юридичної особи» – юридична особа незалежно від порядку її створення бере участь у справі через свого керівника, члена виконавчого органу, іншу особу, уповноважену діяти від її імені відповідно до закону, статуту, положення, трудового договору (контракту); 2) представництво юридичної особи представником (адвокатом), уповноваженого діяти в процесі на підставі довіреності чи ордеру, виданих згідно договору про надання правничої допомоги¹¹⁴.

Підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений, згідно ст. 20 Кримінального процесуального кодексу України¹¹⁵ має право на захист, яке полягає у наданні йому можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати і подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, користуватися правовою допомогою захисника, а також реалізовувати інші процесуальні права, передбачені Кримінальним процесуальним кодексом України.

¹¹⁴ Кондрат'єва Л.А. Самопредставництво юридичних осіб в суді згідно чинного законодавства. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2021. Вип. 6. С. 131

¹¹⁵ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змінами і доповненнями)

Питання для самоконтролю

1. В якій статті Конституції України закріплено одну із найважливіших гарантій забезпечення захисту прав та свобод особи – право на судовий захист?
2. Якою статтею Конституції України гарантується право звернутися до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина?
3. З яких судів складається система судоустрою України?
4. Що таке спеціалізація судів?
5. Якими нормативно-правовими актами визначається порядок звернення до судових органів?
6. Які нормативно-правові акти визначають порядок отримання безоплатної правничої допомоги?
7. Які види безоплатної правової допомоги надаються відповідно до законодавства?
8. Які види правових послуг включає безоплатна первинна правнича допомога?
9. У чому полягає безоплатна вторинна правнича допомога?
10. Які категорії осіб мають право на безоплатну первинну та вторинну правничу допомогу? Хто є суб'єктами надання безоплатної первинної та вторинної правничої допомоги?
11. Які є способи звернення про надання безоплатної правничої допомоги?
12. Що таке представництво, яке ґрунтується на адміністративному акті?
13. Як і ким здійснюється представництво, яке ґрунтується на законі?
14. Що таке представництво, яке ґрунтується на договорі?
15. Що таке самопредставництво?

Завдання для самостійної роботи

Завдання 9.1. Ст. 64 Конституції України визначає, що конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених нею. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 Конституції. Необхідно опрацювати положення цих статей, проаналізувати їх зміст, обґрунтувати причини та схематично представити ті права і свободи які не підлягають обмеженням навіть під час воєнного або надзвичайного стану.

Завдання 9.2. Відобразити схематично (у вигляді рисунку, схеми чи таблиці) судовий механізм захисту прав і свобод людини й громадянина та структуру судової влади в Україні. Обов'язково необхідно зазначити які норми міжнародного і національного законодавства гарантують захист прав та свобод людини і громадянина.

Завдання 9.3. Сусідка Павлина Павлівна прийшла до Вас за порадою. Вона зізналася, що вже зо два місяці не спить, тому що рідна сестра хоче позбавити її батьківської спадщини і вмовляє відмовитись від частини, яку заповіли Павліні Павлівна батьки. Сусідку турбує, що із щомісячною пенсією у розмірі 3993 грн. у неї не вистачить грошей найняти адвоката, а рідна, більш заможна сестра, позбавить її частки у спадщині. Подумайте над ситуацією яка склалася та яку пораду Ви готові надати Павліні Павлівні? Для вирішення даного завдання необхідно використовувати положення ст. 14 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу».

Завдання 9.4. Новий сусід-переселенець з тимчасово окупованої території України Гаврило Гаврилович, почувши від

Павлині Павливні захопливі позитивні відгуки про Ваші поради, звернувся до Вас із наступним питанням: «Чи може він розраховувати на безкоштовну юридичну допомогу при зверненні до Кропивницького місцевого центру з надання безоплатної вторинної правничої допомоги, якщо його місячний дохід, включаючи щомісячну адресну допомогу внутрішньо переміщеним особам, складає 9200 гривень»? Для вирішення даного завдання необхідно використовувати положення ст. 14 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу».

Завдання 9.5. Складіть за наведеним нижче зразком таблицю, в якій наведіть мінімум п'ять визначень поняття «самопредставництво» у різних джерелах (навчальні посібники, підручники, дисертації, монографії, статті, матеріали науково-практичних конференцій тощо). Джерела здобувач обирає самостійно та бажано із терміном видання не пізніше 5–10 років.

Визначення поняття «самопредставництво»

Автор	Джерело	Визначення
Самойлова І.А.	До питання про правову природу самопредставництва. <i>Право і суспільство</i> . 2021. № 6. С. 67–72. DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.6.10	Самопредставництво – це право одноосібного виконавчого органу (керівника) чи голови (уповноваженого члена) колегіального виконавчого органу безпосередньо діяти від імені такої особи без довіреності, представляти її інтереси відповідно до закону, статуту, положення

Тематика рефератів

1. Конституційні права і свободи людини і громадянина України
2. Право громадян на захист порушених прав: необхідність, юридичне закріплення, можливості та проблеми отримання
3. Роль, місце і значення судової влади в Україні

4. Досудові та судові механізми захисту прав та свобод людини і громадянина
5. Система судоустрою України: історичний аспект, сучасний стан та перспективи розвитку
6. Первинна безоплатна правнича допомога
7. Вторинна безоплатна правнича допомога
8. Самопредставництво фізичних і юридичних осіб: суть, законодавче регулювання, проблемні аспекти
9. Закордонний досвід захисту порушених прав та можливості його застосування в Україні
10. Проблеми та напрямки удосконалення системи захисту порушених прав в Україні в умовах глобалізації та євроінтеграції

Тести для поточного контролю знань

1. Право на судовий захист закріплено в:

А) Конституції України

Б) Законі України «Про судоустрій та статус суддів»

В) Законі України «Про захист громадян в Україні»

Г) Законі України «Про судовий захист в Україні»

Д) правильний варіант не запропоновано

2. Система судоустрою України складається з місцевих судів, апеляційних судів та Верховного Суду, відповідно до:

А) Конституції України

Б) Закону України «Про судоустрій та статус суддів»

В) Закону України «Про захист громадян в Україні»

Г) Закону України «Про судовий захист в Україні»

Д) правильний варіант не запропоновано

3. Якщо особа пройшла всі судові інстанції в Україні, однак вважає (і для цього є законні підстави), що її права все ж залишилися належним чином незахищені чи порушені, особа може звернутися:

- А) до Верховного Суду України
- Б) до Європейського суду з прав людини
- В) до Вищої Ради правосуддя
- Г) до Конституційного суду
- Д) правильний варіант не запропоновано

4. Якщо спір виник із цивільних або ж з житлових, земельних, сімейних, трудових відносин – то слід звертатися до:

- А) місцевого суду
- Б) апеляційного суду
- В) Верховного Суду
- Г) адміністративного суду
- Д) правильний варіант не запропоновано

5. Якщо рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені права, свободи або інтереси особи, вона може звернутися за захистом до:

- А) місцевого суду
- Б) апеляційного суду
- В) Верховного Суду
- Г) адміністративного суду
- Д) правильний варіант не запропоновано

6. Відповідно до ст. 8 Конституції України кожен може звернутися до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина

- А) особисто
- Б) скориставшись послугами адвоката
- В) скориставшись безоплатною правовою допомогою
- Г) безпосередньо на підставі Конституції України
- Д) правильний варіант не запропоновано

7. Зміст права на безоплатну правничу допомогу, порядок реалізації цього права, суб'єктів, підстави та порядок надання безоплатної правничої допомоги визначає:

А) Конституція України

Б) Закон України «Про безоплатну правничу допомогу»

В) Закон України «Про безоплатну правову допомогу»

Г) Указ Президента «Про обов'язкову безоплатну юридичну допомогу»

Д) правильний варіант не запропоновано

8. Відповідно до ст. 131² Конституції України, для надання професійної правничої допомоги в Україні діє:

А) прокуратура

Б) адвокатура

В) всеукраїнська юридична клініка

Г) національна юридична служба

Д) правильний варіант не запропоновано

9. Безоплатна правнича допомога поділяється на:

А) платну та безоплатну

Б) первинну та вторинну

В) кваліфіковану і некваліфіковану

Г) активну і пасивну

Д) правильний варіант не запропоновано

10. Громадяни можуть здійснювати захист своїх прав в суді:

А) тільки особисто

Б) з допомогою батьків чи інших осіб, що їх замінюють згідно законодавства

В) особисто або через представників, повноваження яких підтверджуються нотаріально засвідченою довіреністю

Г) тільки з допомогою адвоката

Д) правильний варіант не запропоновано

Список використаних джерел

1. Алексєєв І.В., Ярошевич Н.Б., Кондрат І.Ю., Ливдар М.В. Бюджетна система: підручник. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2019. 400 с.
2. Балюк Г.І., Демський Е.Ф., Дзера І.О., Дзера О.В., Ковальський В.С. та ін. Правознавство: підручник. К.: Юрінком Інтер, 2018. 629 с.
3. Білозьоров Є.В., Власенко В.П., Горова О.Б., Завальний А.М., Заяць Н.В. та ін. Теорія держави та права: навч. посіб.; за заг. ред. С.Д. Гусарєва, О.Д. Тихомирова. К.: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
4. Битяк Ю.П., Балакаєва І.М., Бойко І.В. та ін. Адміністративне право: підручник; за заг. ред. Ю.П. Битяка. Харків: Право, 2021. 392 с.
5. Білінський Д.О., Бондаренко І.М., Головашевич О.О. та ін. Фінансове право: посіб. для підгот. до іспитів. Харків: Право, 2018. 212 с.
6. Бліхар М., Гей К. Правові засади складання та розгляду бюджетної декларації. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 6. С. 143–149.
7. Бобкова А.Г., Моїсєєв Ю.О., Павлюченко Ю.М. та ін. Господарське право: практикум; за заг. ред. А.Г. Бобкової. Харків: Право, 2018. 592 с.
8. Богачова Л.Л., Жернаков В.В., Прилипко С.М., Кучерявенко М.П., Шульга М.В. та ін. Правознавство: Підручник для студентів ВНЗ. Харків: Фоліо, 2014. 635 с.
9. Бортник С.М., Мельник К.Ю., Могілевський Л.В., Лукаш С.С., Подорожній Є.Ю. Трудове право України: підручник. Харків: ХНУВС, 2019. 408 с.
10. Бюджетна система: підручник / за ред. д.е.н., професора В.Г. Дем'янишина, д.е.н., професора О.П. Кириленко та д.е.н., професора З.М. Лободіної. Тернопіль: ЗУНУ, 2020. 624 с.

11. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>

12. Ващишин М., Отчак Н., Теличко М., Холявка С. Основи права України: навчальний посібник; за редакцією М.Я. Ващишин. Львів: Галицька спілка видавців, 2016. 228 с.

13. Волошкевич Г.А., Джолос С.В., Дробот Ж.А., Коваль Т.В., Комзюк В.Т. та ін. Правознавство: Підручник для студентів ВНЗ / Кол. авторів. Черкаси, 2019. 686 с.

14. Волощук М.Г., Карабін Т.О., Менджул М.В. Фінансове право: навч. посіб. Вид. 3-тє, допов. та перероб. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2017. 244 с.

15. Волощук М.Г., Петріченко О.О., Білаш О.В., Карабін Т.О., Менджул М.В. Податкове право країн ЄС: Посібник. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2021. 144 с.

16. Галунько В., Діхтієвський П., Кузьменко О. та ін. Адміністративне право України. Повний курс: підручник; за ред. В. Галунька, О. Правоторової. Видання третє. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 584 с.

17. Галунько В., Діхтієвський П., Кузьменко О. та ін. Адміністративне право України. Повний курс: підручник; за ред. В. Галунька, О. Правоторової. Видання четверте. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с.

18. Гапотій В.Д., Слишик О.А. Основи права: підручник. 2-ге вид. із змінами та доп. Мелітополь: Видавництво МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2019. 882 с.

19. Герц А.А., Кравчук С.Й. Правознавство: навчальний посібник. К.: Видавничий дім «КОНДОР», 2018. 280 с.

20. Горбова Н.А. Господарське право України: навч. посібник. Мелітополь: Однорог Т.В., 2019. 127 с.

21. Господарське право (Загальна частина): підручник; за ред. В.С. Щербини, В.В. Резнікової. К.: Видавництво Ліра-К. 2021. 448 с.

22. Господарське право: навч. посібник / укл. А.А. Бутирський. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2020. 144 с.

23. Господарське право: навч. практикум / кол. авт. [Резворович К.Р., Юнін О.С. та ін.]. Дніпро: Видавець Біла К.О., 2021. 507 с.

24. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/436-15>

25. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>

26. Гринь О.Д., Донченко О.І. Правознавство: навч. посіб. Одеса: Фенікс, 2016. 206 с.

27. Деякі питання надання адміністративних послуг через центри надання адміністративних послуг: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.05.2014 р. № 523-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/523-2014-%D1%80#Text>

28. Діхтієвський П., Ващенко Ю., Задирака Н., Пашинський В., Клиничук В. та ін. Адміністративне право України: підручник; за заг. ред. П. Діхтієвського. К.: «Видавництво Людмила», 2023. 772 с.

29. Долинська М.С., Смолин Г.В., Туркот О.А., Хомко Л.В., Гамалюк Б.М. Господарське право. Особлива частина: підручник; за ред. Г.В. Смолина. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 536 с.

30. Загальна теорія права. Академічний курс: підруч. для студ. – юристів; за ред. д-ра юрид. наук, проф. С.В. Бобровник. К.: Юрінком Інтер, 2021. 576 с.

31. Загальна теорія права: Підручник; за заг. ред. М.І. Козюбри. К.: Ваіте, 2015. 392 с.

32. Зелена книга з соціального підприємництва. URL: <https://socialbusiness.in.ua>

33. Іванський А.Й. Фінансове право: підручник, 2-ге вид. перероб. і доп. К.: Юрінком Інтер, 2022. 484 с.

34. Каленіченко Л.І. Юридична відповідальність: поняття, ознаки. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 1 (67). Т. 1. С. 12–16.

35. Карпюк Г.І. Основи підприємництва: Навчальний посібник для здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти. К.: 2021. 108 с.

36. Касьяненко Л.М., Мацелик Т.О., Аністратенко Ю.І. та ін. Фінансове право України (особлива частина): навчальний посібник. Ірпінь: Державний податковий університет, 2022. 580 с.

37. Качула С.В., Павлова Г.Є., Лисяк Л.В., Добровольська О.В., [Катан Л.І.] Бюджетна система України: навчальний посібник в схемах і таблицях. Дніпро: Монолит, 2021. 332 с.

38. Кельман М.С., Стратонов В.М. Загальна теорія права: підручник. Вид. 6-ге, доп. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 742 с.

39. Килимник І.І., Коляда Т.А., Науменко А.В. Правознавство: навч. посіб. Х.: ХНУМГ, 2014. 308 с.

40. Ківалов С.В., Музиченко П.П., Крестовська Н.М., Крижанівський А.Ф. Основи правознавства України: навч. посібник. Харків: Одиссей, 2013. 400 с.

41. Ковалів М.В., Єсімов С.С., Проць І.М., Скриньковський Р.М., Лозинський Ю.Р. Фінансове право України: навчальний посібник. Львів: СПОЛОМ, 2022. 394 с.

42. Ковальчук А.Т. Фінансове право: проблеми утвердження та ефективного застосування. *Публічне право*. 2017. № 1 (25). С. 10–17.

43. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>

44. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>

45. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

46. Кондрат'єва Л.А. Самопредставництво юридичних осіб в суді згідно чинного законодавства. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2021. Вип. 6. С. 128–132.

47. Конспект лекцій з дисципліни «Місцеві фінанси» / Укл.: Юнацький М. О. Кривий Ріг: ДонНУЕТ, 2019. 134 с.

48. Конспект лекцій з дисципліни «Правознавство» / Укладачі: О. Макеєва, В. Зуєва, О. Миронець, Л. Шапенко. К.: НАУ, 2015. 81 с.

49. Конспект лекцій з дисципліни «Публічне адміністрування» для здобувачів вищої освіти / Укл. А. С. Зеніна-Біліченко. Кам'янське: ДДТУ, 2017. 97 с.

50. Конспект лекцій з дисципліни «Фінансове право» / Укл.: Фокша Л. В. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2016. 127 с.

51. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

52. Корнєєв Ю. В. Підприємницьке право України: Навчальний посібник. К.: ЦУЛ, 2020. 120 с.

53. Корнієнко П. С. Конституційні основи правозахисної діяльності в Україні: монографія. К.: Ліра-К, 2018. 348 с.

54. Крестовська Н. М., Александрова Ю. В., Балобанов О. О., Балобанова Д. О., Пятіна В. А. та ін. Правознавство: Підручник. Одеса: Атлант, 2015. 554 с.

55. Крижановський А. Ф., Крестовська Н. М., Матвеева Л. Г., Скуріхін С. М., Іванчук В. Є. Загальна теорія права та держави: навчально-методичний посібник для здобувачів вищої освіти Національного університету «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2022. 258 с.

56. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

57. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

58. Кунченко-Харченко В. І., Печерський В. Г., Трубін Ю. Ю. Правознавство. Навчальний посібник. К.: Кондор, 2011. 474 с.

59. Кучерявенко М.П., Дмитрик О.О., Лукашев О.А. та ін. Фінансове право: підручник; за ред. М.П. Кучерявенка. Х.: Право, 2016. 440 с.

60. Латковська Т.А. Доктринальні проблеми фінансового права: навчально-методичний посібник. Одеса: НУ «Одеська юридична академія», 2019. 56 с.

61. Латковська Т.А., Сідор М.І., Койчева О.С. Фінансове право: навчальний посібник (для здобувачів вищої освіти денної форми навчання). Одеса, 2019. 226 с.

62. Мазярчук В.М. та ін. Бюджетна система: тенденції розвитку; під ред. В.М. Мазярчука. К.: «ФОП Лопатіна О.О.», 2019. 384 с.

63. Марчук В.М., Ніколаєва Л.В., Гуржій Т.О. та ін. Теорія держави і права: підручник; за заг. ред. Л.В. Ніколаєвої, Т.О. Гуржія. К.: Київ. нац. торг.– екон. ун-т, 2019. 424 с.

64. Миськів Г. Бюджетна система: теоретичні та практичні аспекти (у схемах і таблицях): навчальний посібник. Львів: Растр-7, 2020. 272 с.

65. Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 р. № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>

66. Молдован В.В., Кацавець Р.С. Правознавство: цікаве і мудре: навч. посіб. К.: Алерта, 2014. 258 с.

67. Наливайко Л.Р., Грицай І.О., Голобутовський Р.З., Медяник В.А., Рибалкін А.О., Чепік-Трегубенко О.С. Бібліографічний покажчик для написання курсових та наукових робіт з навчальної дисципліни «Теорія держави і права»; за заг. ред. Л.Р. Наливайко (2-ге вид., переробл. і допов.). Дніпро: ДДУВС, 2022. 360 с.

68. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 14.01.1998 р. № 16/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/16/98-%D0%B2%D1%80#Text>

69. Основи підприємницької діяльності: конспект лекцій: навч. посіб. для студ. денної та заочної форм навчання першого

бакалаврського рівня вищої освіти спеціальності 051 «Економіка» освітньо-професійної програми «Економіка бізнес-підприємства» / уклад.: С.В. Поліщук, О.П. Кавтиш. К.: КПП ім. Ігоря Сікорського, 2022. 153 с

70. Основи правових знань: Конспект лекцій для студентів I курсу всіх напрямків підготовки, денної форми навчання / Укладач: Т.Ю. Коренчук. Любешів: РВВ ЛНТУ, 2011. 100 с.

71. Остапенко О.І. Ковалів М.В., Єсімов С.С. та ін. Адміністративне право України (загальна частина): навч. посіб. Вид. 2-е, доп. Львів: СПОЛОМ, 2021. 616 с.

72. Петришин О.В., Лук'янов Д.В., Максимов С.І., Смородинський В.С. та ін. Загальна теорія права: підручник; за ред. О.В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.

73. Петришин О.В., Погребняк С.П., Смородинський В.С. та ін. Теорія держави і права: підручник; за ред. О.В. Петришина. Х.: Право, 2015. 368 с.

74. Письменицький А.А., Гапотій В.Д., Попенко Я.В., Поліщук В.Г. Теорія держави і права: навчальний посібник. Мелітополь: ФО-П Однорог Т.В., 2017. 298 с.

75. Питання Міністерства економіки: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 р. № 459. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/459-2014-%D0%BF#Text>

76. Піхоцька О.М., Фурдичко Л.Є., Синютка Н.Г. Бюджетна система: навчальний посібник. Львів: ТНЕУ, 2019. 328 с.

77. Погорілко В.Ф., Шпиталенко Г.А. Правознавство: Підручник. 3-тє вид., випр. і доп. К.: Каравела, 2013. 592 с.

78. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

79. Подцерковний О.П., Добровольська В.В., Зятіна Д.В., Будурова Г.М. Господарське право: навчально-методичний посібник (для студентів денної та заочної форми навчання). Одеса: НУ «ОЮА», 2021. 166 с.

80. Поліщук М.С., Логвиненко М.І. Правознавство: навчальний посібник. Суми, 2013. 112 с.

81. Правознавство: Навч. посіб. [Колектив авторів]; за ред. Д.В. Каменського, В.О. Мирошниченка. К.: Центр учбової літератури, 2018. 288 с.

82. Правознавство: навч. посіб. для студентів ВНЗ / За ред. Ю.Е. Губені, Р.П. Возняка, В.І. Андріїва. Львів: Українські технології, 2014. 407 с.

83. Правознавство: навчальний посібник, за заг. ред. С.В. Петкова. Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля, 2020. 360 с.

84. Правознавство. Курс лекцій: навч. посіб.; за заг. ред. В.О. Ананьїна. К.: ІСЗЗІ КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2023. 267 с.

85. Правознавство: Навчально-методичний комплекс: навч. посіб. / уклад.: О.В. Тихонюк. К.: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2018. 103 с.

86. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>

87. Про адміністративні послуги: Закон України від 06.09.2012 р. № 5203-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text>

88. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність: Закон України від 21.12.2017 р. № 2258-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19#Text>

89. Про безоплатну правничу допомогу: Закон України від 02.06.2011 р. № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>

90. Про бюджетну класифікацію: Наказ Міністерства фінансів України від 14.01.2011 р. № 11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0011201-1/sp: max50: nav7: font2#Text>

91. Про відпустки: Закон України від 15.11.1996 р. № 504/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80#Text>

92. Про державну підтримку розвитку місцевого самоврядування в Україні: Указ Президента України від

30.08.2001 р. № 749/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/749/2001#Text>

93. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text>

94. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 05.02.2015 р. № 157-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text>

95. Про засади внутрішньої та зовнішньої політики: Закон України від 01.07.2010 р. № 2411-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>

96. Про затвердження Інструкції про статус відповідальних виконавців бюджетних програм та особливості їх участі у бюджетному процесі: Наказ Міністерства фінансів України від 14.12.2001 р. № 574. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0003-02#Text>

97. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text>

98. Про затвердження Положення про Державне агентство резерву України: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.10.2015 р. № 517. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/517-2014-%D0%BF#Text>

99. Про затвердження Положення про Державну казначейську службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.04.2015 р. № 215. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/215-2015-%D0%BF#Text>

100. Про затвердження Положення про Державну службу експортного контролю України: Постанова Кабінету Міністрів України від 31.03.2015 р. № 159. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/159-2015-%D0%BF#Text>

101. Про затвердження Положення про Державну службу фінансового моніторингу України: Постанова Кабінету Міністрів

України від 29.07.2015 р. № 537. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-2015-%D0%BF#Text>

102. Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 р. № 375. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-2014-%D0%BF#Text>

103. Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 р. № 227. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF#Text>

104. Про затвердження Порядку використання коштів резервного фонду бюджету: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.03.2002 р. № 415. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/415-2002-%D0%BF#Text>

105. Про затвердження Порядку обчислення середньої заробітної плати: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.02.1995 р. № 100. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100-95-%D0%BF#Text>

106. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 08.07.2010 р. № 2464-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17#Text>

107. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 р. № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text>

108. Про колективні договори і угоди: Закон України від 01.07.1993 р. № 3356-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3356-12#Text>

109. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text>

110. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>

111. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 р. № 586-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text>

112. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text>

113. Про оплату праці: Закон України від 24.03.1995 р. № 108/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80#Text>

114. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 р. № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>

115. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності. Закон України від 05.04.2007 р. № 877-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text>

116. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні: Закон України від 16.12.1993 р. № 3721-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3721-12#Text>

117. Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг: Закон України від 15.07.2021 р. № 1689-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-20#Text>

118. Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 р. № 2694-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text>

119. Про практику розгляду судами трудових спорів: Постанова Верховного суду України від 06.11.1992 р. № 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-92#Text>

120. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15.09.1999 р. № 1045-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14#Text>

121. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011 р. № 3038-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text>

122. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України від 22.03.2012 р. № 4618-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text>

123. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

124. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування системи державного фінансового контролю до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.05.2018 р. № 310-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/310-2018-%D1%80#Text>

125. Про технічні регламенти та оцінку відповідності: Закон України від 15.01.2015 р. № 124-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-19#Text>

126. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17.03.2011 р. № 3166-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text>

127. Пугаченко О.Б. Імплементация національного законодавства у частині реформування бухгалтерського обліку, оподаткування і звітності згідно вимог ЄС в умовах глобалізації та євроінтеграції України. *Modern foundations of economics, management and tourism: collective monograph / International Science Group. Boston: Primedia eLaunch, 2022. P. 53–85.*

128. Пугаченко О.Б. Передумови адаптації українського законодавства до вимог Європейського Союзу. *International scientific conference «World Scientific And Technical Trends '2022»: Conference proceedings. Karlsruhe, Germany. October 2022. P. 111–116.*

129. Пугаченко О.Б. Принципи податкового контролю. *Актуальні питання права та соціально-економічних відносин: Збірник наукових статей.* 2019. С. 89–94.

130. Пугаченко О.Б., Гредякін О.М. Цілі сталого розвитку: ретроспектива, передумови прийняття, склад і суть. *Здоров'я*

і суспільство в умовах війни: Збірник наукових статей. Кропивницький: ЦІРОЛ, 2022. С. 287–291

131. Пугаченко О.Б., Переверзев Є.В. Правові засади функціонування підприємств як організаційної форми господарювання в умовах глобалізації та євроінтеграції України. *Актуальні питання права та соціально-економічних відносин: Збірник наукових статей.* Кропивницький: ЦІРОЛ, 2023. С. 369–375

132. Пугаченко О.Б., Фоміна Т.В. Адаптація українського законодавства у частині оподаткування, бухгалтерського обліку та аудиту до вимог Європейського Союзу. *International scientific conference «Technique and technology of the future '2023»: Conference proceedings. Karlsruhe, Germany. October 2023.* Р. 43–47.

133. Пугаченко О.Б., Фоміна Т.В. Інформаційне забезпечення експертних досліджень та податкових перевірок порядку нарахування й сплати податків і зборів. *Економіка та суспільство.* 2023. № 52. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-52-72>.

134. Пугаченко О.Б., Андрощук В.В. Визначення терміну «мале підприємництво» в літературних джерелах. *Фінансово-кредитний механізм розвитку економіки та соціальної сфери: Матеріали IV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 9 грудня 2021 р., м. Кропивницький: «Ексклюзив-Систем», 2021. С. 85–89*

135. Пугаченко О.Б., Фоміна Т.В. Податковий контроль як інструмент запобігання тіньовій економіці. *Стратегічні пріоритети детінізації України у системі економічної безпеки: макро та мікро вимір: Монографія / За ред. Черевка О.В. Черкаси: ПП Чабаненко Ю.А., 2014. С. 259–280, С. 436–441*

136. Пугаченко О.Б. Відносини податкових органів і платників податків у країнах-членах ОЕСР в умовах глобалізації *Modern engineering and innovative technologies.* 2022. Issue № 23. Part 2. October. С. 27–32.

137. Резворович К.Р., Юнін О.С., Юніна М.П. та ін. Господарське право: загальна частина: навч. посіб. Дніпро: Видавець Біла К.О., 2019. 262 с.

138. Свірко С.В. Механізми державного управління бюджетною безпекою: монографія. Житомир: ТОВ «Видавничий дім «Бук-Друк»», 2021. 436 с.

139. Система органів виконавчої влади / Тести на державну службу. URL: <https://testderz.com/zno-pravo/admin-law-lecture>

140. Скороход І.В. Податкове право України як основний регулятор податкової діяльності. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 4. Ч. 2. С. 135–138.

141. Смолин Г.В., Туркот О.А., Хомко Л.В. Господарське право України. Загальна частина: підручник; за заг. ред. Г.В. Смолина. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 484 с.

142. Стрельцова Є.Д., Борщевський І.В., Гринь О.Д. Теорія держави і права: методичні рекомендації до вивчення навчальної дисципліни. Одеса: Фенікс, 2021. 143 с.

143. Теорія держави і права: Підручник; за заг. ред. О.М. Бандурки. Харків: ХНУВС, 2018. 416 с.

144. Терела Г.В. Фінансове право: навчально-методичний посібник. Полтава: ВНЗ Укоопспілки «ПУЕТ», 2016. 320 с.

145. Тимощук В. Надання адміністративних послуг у муніципальному секторі: Навчальний посібник для посадових осіб місцевого самоврядування / Асоціація міст України. К.: ТОВ «Підприємство «Ві Ен Ей», 2015. 124 с.

146. Тополевський Р.Б., Федіна Н.В. Теорія держави і права: навч. посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 268 с.

147. Трудове право України: навчальний посібник / кол. авторів; за ред. В.О. Кучера. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 564 с.

148. Трудове право України: підручник (за ред. проф. О.М. Ярошенко). Харків: Вид-во 2022. 376 с.

149. Трудове право України: підручник; за загальною редакцією М.І. Іншина, В.Л. Костюка, В.П. Мельника. Вид. 2-ге, перероб. і доп. К.: Центр учбової літератури, 2016. 472 с.

150. Турияниця В.В. Правознавство: навчально-методичний комплекс по забезпеченню вивчення дисципліни. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. 54 с.

151. Філіпенко Т.В., Філіпенко А.С. Фінансове право у схемах: навчально-методичний посібник. Кривий Ріг: ДЮІ МВС України, 2018. 153 с.

152. Фінансове право: конспект лекцій / укладач М.В. Плотнікова. Суми: Сумський державний університет, 2019. 253 с.

153. Фінансове право: Конспект лекцій / Укл.: Резворович К.В. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2019. 57 с.

154. Фінансове право: Конспект лекцій / Укл.: Устинова І.П. К.: Навчально-науковий юридичний інститут НАУ України, 2016. 57 с.

155. Фінансове право: Підручник; за заг. ред. О.П. Гетманець. Х.: ХНУВС, 2017. 392 с.

156. Фоміна Т.В., Пугаченко О.Б. Документальне забезпечення податкових перевірок та експертних досліджень за загальнодержавними податками. *Економіка та суспільство*. 2023. № 51. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-51-17>.

157. Фоміна Т.В., Пугаченко О.Б., Коломоєць О.Д. Податкові перевірки як спосіб здійснення податкового контролю. *Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки*. 2023. № 9 (42). С. 153–163.

158. Фоміна Т.В., Пугаченко О.Б. Організація і методика податкових перевірок: навчальний посібник. Дніпро: Середняк Т.К., 2020. 292 с.

159. Фоміна Т.В., Пугаченко О.Б. Податкове стимулювання діяльності суб'єктів господарювання в умовах воєнного стану в Україні. *Modern engineering and innovative technologies*. 2022. Issue № 20. Part 2. April. С. 113–123.

160. Харченко Т.О. Право (правознавство): Навчально-методичний посібник для самостійного вивчення навчальної дисципліни. Полтава: ПУЕТ, 2016. 331 с.

161. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

162. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

163. Чорна С. Роль судової влади в конституційно-правовому механізмі захисту прав і свобод людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 187–188.

164. Щербина В.І., Соцький А.М. Трудове право України: Підручник. Чернівці: Технодрук, 2021. 552 с.

165. Яким С.С. Основи правознавства. Навчальний посібник. Дрогобич: Коло, 2013. 277 с.

166. Ярошевич Н.Б., Кондрат І.Ю., Якимів А.І. Бюджетна система: Практикум: Навчальний посібник. Львів.: «Новий Світ-2000», 2019. 400 с.

167. Fomina T. V., Puhachenko O. B., Chumak V. M. Tax Control in Ukraine. *Modern engineering and innovative technologies*. 2023. Issue № 29. Part 2. October. С. 55–60.

168. Hanna Buha, Serhii Bychin, Iryna Ozerna. The definition and structure of financial security. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2023. Vol. 9 № 2. P. 86–91.

169. Puhachenko O. Principles of tax legislation and organization of tax control in Ukraine. *Innovative economics and management*. 2022. Volume 9 (1). P. 57–65 DOI:10.46361/2449-2604.9.1.2022.57-65

170. Svitlana Viter, Olga Dmytrenko, Olena Yarmoliuk, Tetiana Fomina, Olha Puhachenko (2021). Audit in developing countries: the case of Eastern Europe. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*. Volume 11, Issue 2, Special Issue XXII. P. 182–186

Навчальне видання

ОЗЕРНА Ірина Вікторівна
ПУГАЧЕНКО Ольга Борисівна

ОСНОВИ ПРАВОВИХ ЗНАНЬ ДЛЯ ЕКОНОМІСТІВ

Навчальний посібник

Відповідальний за випуск
Комп'ютерна верстка

О. В. Діордійчук
Д. М. Алексєєв

Підписано до друку 26.02.2024 р. Формат 60 x 84 ¹/₁₆.
Папір офсетний. Гарнітура «Times New Roman».
Друк офсетний. Умовн.-друк. арк. 18,25.

Видавництво «Алерта»

04210, м. Київ, а/с 112.

Тел.: (044) 223-15-25, (099) 607-97-62.

E-mail: alerta.pravoaednist@gmail.com, веб-сайт: alerta.kiev.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 788 від 29.01.2002 р.